

BU
DA
PEST
RE
H
ROMA

XXXI

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXI

BUDAPEST RÉGISÉGEI

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

XXI

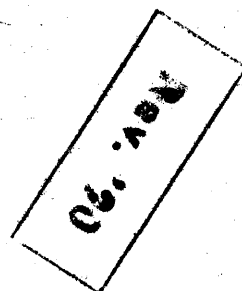
SZERKESZTI
TARJÁNYI SÁNDOR

1997 -11- 24

~~9083/1964~~

2001.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAP KIADÓVÁLLALATA, BUDAPEST 1964

Segédszerkesztő
GÁBORI MIKLÓS

Technikai szerkesztő
ILOSFAI JÓZSEF

A fényképfelvételeket készítette

A. CZÉTENYI PIROSKA
DOBOS LAJOS
FÜREDI PÉTER
GYÁRFÁS LAJOS
MOLNÁR JÁNOS
PETRÁS ISTVÁN

A rajzokat készítette

CZAGÁNY ISTVÁN
GÁLL GYULÁNÉ
ILOSFAI JÓZSEF
KOVÁTS LÁSZLÓ
PÁSZTÉLYI ANDREA
SIKOS TOMAY MIKLÓS
SCHAUSCHEK JÁNOS
SZIKLAVÁRI LAJOSNÉ

© A Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója, 1964

Printed in Hungary

TARTALOM

INHALT — TABLE DES MATIÈRES

TANULMÁNYOK

STUDIEN — ÉTUDES

NAGY TIBOR: Perióduskutatások az aquincumi polgárváros területén	9
Erforschung der Perioden im Zentral-Gebiete der Zivilstadt von Aquincum	52
SZ. PÓCZY KLÁRA: Aquincum a IV. században	55
Aquincum im 4. Jahrhundert	72
ZOLNAY LÁSZLÓ: István ifjabb király számadása 1264-ből	79
Le Compte du jeune roi Étienne de l'année 1264	112
FEUERNÉ TÓTH RÓZSA: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában	115
Das Grab des Königs István V. in der Klosterkirche der Dominikanernonnen auf der Margareteninsel	129
NAGY EMESE: A középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései I.	133
Les questions techniques et l'organisation du travail de l'architecture de Buda et de Pest au moyen âge I.	188
LÓCSY ERZSÉBET: Középkori telekviszonyok a budai várnegyedben I.	191
Mittelalterliche Grundstückverhältnisse in der Bürgerstadt von Buda I.	207

ANYAGKÖZLÉS

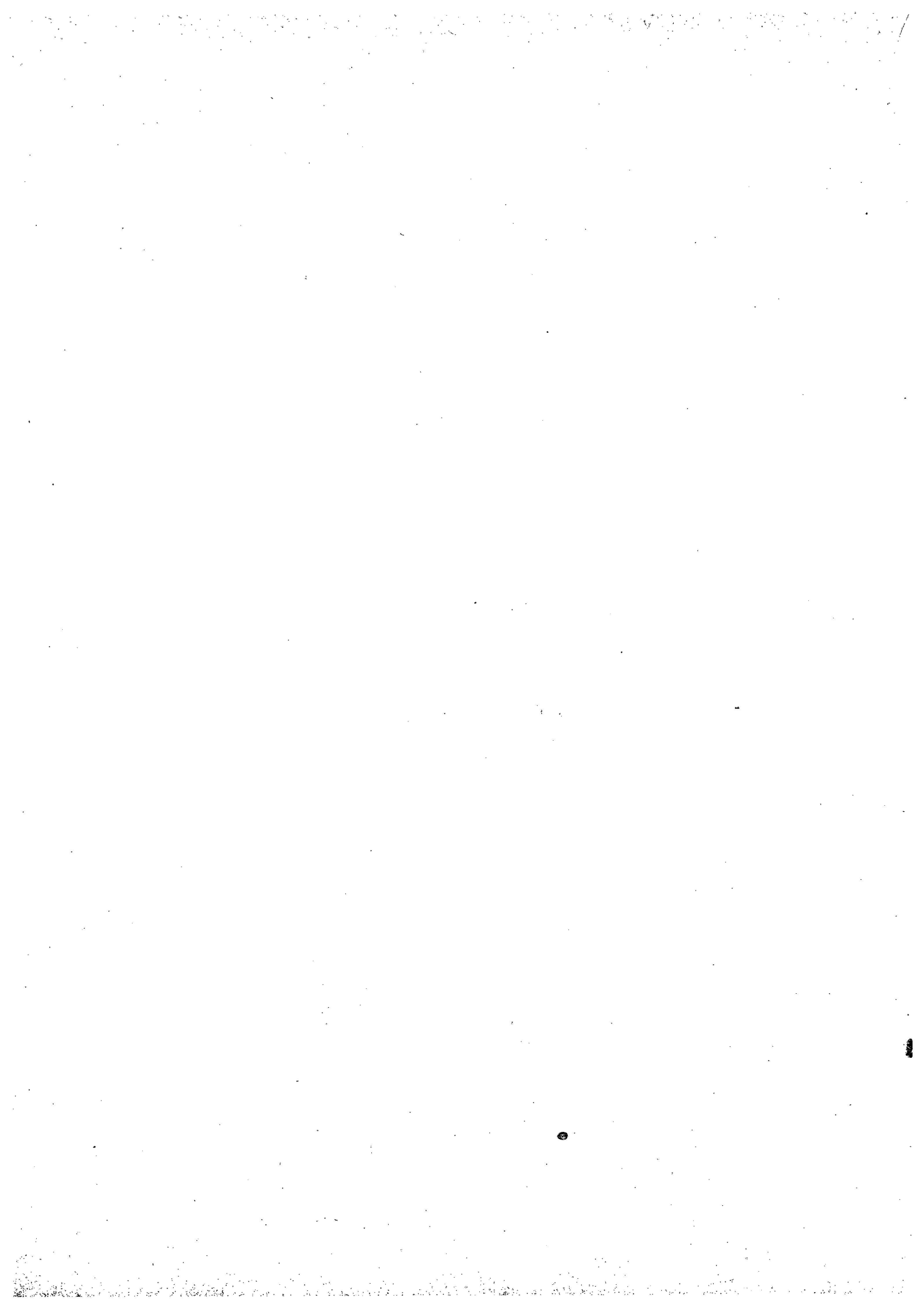
MITTEILUNGEN — COMMUNICATIONS

GÁBORI MIKLÓS: Egy 200 éves adat Budapest régiségeiről	211
Eine zweihundertjährige Angabe über die Altertümer von Budapest	214
PARRAGI GYÖRGYI: Újabb késő-római leletek a Bécsi úton	215
Neuere spätrömische Funde auf der Bécsi-Strasse	238
ÜRÖGDI GYÖRGY: A banküzlet nyomai Aquincumban	239
Spuren von Bankgeschäften in Aquincum	244
KABA MELINDA: Újabb feliratos kő Aquincumból	247
Ein neuer Inschriftenstein aus Aquincum	251
WELLNER ISTVÁN: A Mithras-kultusz újabb emléke Aquincumból	253
Ein weiteres Denkmal des Mithras-Kultes aus Aquincum	260
GEDAI ISTVÁN: II. Endre néhány friesachi típusú pénze és kapcsolatuk Buda pecsétjével	261
Einige Münzen des Königs Andreas II. von Friesachem Typ und ihr Zusammenhang mit dem Siegel von Buda	265
CZAGÁNY ISTVÁN: A középkori körtetagos profiltípus emlékei a budai Vár területén	267
Die Denkmäler des mittelalterlichen Birnstab-Profilstils auf dem Gebiet der Burg von Buda	284
OPITZ LÁSZLÓ: Értékes optikatörténeti lelet	287
Ein wertvoller Fund zur Geschichte der Optik	291

JELENTÉSEK
BERICHTE — RAPPORTS

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM LELETMENTÉSEI ÉS ÁSATÁSAI 1960—1961-BEN ...	295
NOTBERGUNGEN UND PLANGRABUNGEN DES HISTORISCHEN MUSEUMS VON BUDAPEST IM JAHRE 1960—1961.....	324
KABA MELINDA: Az aquincumi cella trichora újabb helyreállítása	337
Die erneute Wiederherstellung der cella trichora von Aquincum	343
BERTALAN VILMOSNÉ—H. GYÜRKI KATALIN: Középkori útrendszer kutatása a budai várnegyed területén	345
Erforschung des mittelalterlichen Strassensystems im Bereich des Burgviertels von Buda ...	364
ZOLTAY ENDRE: A budai várnegyed területén a középkori útkutatások során előkerült vasanyag vizsgálata	365
Untersuchung des im Bereich des Burgviertels von Buda, im Verlauf der Erforschung des mittelalterlichen Strassensystems zum Vorschein gekommenen Eisenmaterials	368
BÖKÖNYI SÁNDOR: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga III.	369
Die Tierknochenfunde der Ausgrabungen im Burgpalast von Buda III.	373
ZOLNAY LÁSZLÓ: A középkori budavári Szent László- és Szent Mihály-kápolna (Adatok a Nagyboldogasszony-templom déli oldalkápolnáinak történetéhez)	375
Les chapelles Saint Ladislas et Saint Michel de Budavár (Données sur l'histoire des chapelles latérales de l'église Notre-Dame de Buda)	388
GERŐ GYÓZŐ: Adatok a budavári Szent Mihály-kápolna topográfiájához	389
Données relatives à la topographie de la chapelle Saint Michel de Budavár	393

TANULMÁNYOK

PERIÓDUSKUTATÁSOK AZ AQUINCUMI
POLGÁRVÁROS TERÜLETÉN*

...nostrum autem otium negotii inopia
(Cicero, de off.)

1961-ben napirendre került az aquincumi polgárváros feltárt keleti sávjának, a Szentendrei út—Keled utca—Gázgyári út—Záhony utca közötti területnek végleges rendezése és ezzel együtt a rommező korszerű műemléki helyreállítása. Minden illetékes szakember egyetértett abban, hogy a korábbi ad hoc-szerű és sokszor szeszélyes megoldásokat a rommező egészére kiterjedő egységes szempontú rendezésnek szükséges felváltania, amelynek megvalósításához az első lépést a feltárt épületmaradványok jelenlegi állagának rögzítése és ennek alapján a rommezőről elkészülő programterv jelentené. Az utóbbi keretében jelölhető azután majd ki, hogy a polgárváros mely épületeinél kerülhet sor esetleg teljes vagy részleges rekonstrukcióra, illetve hol elégedhetünk meg a fennmaradt épületmaradványok egyszerű konzerválásával.

Már az első tájékoztató jellegű felmérésnél kitűnt azonban, hogy a terület műemléki rendezését megelőzően, annak sine qua non-jaként, a régészeti problémák hosszú sorát szükséges tisztázni. Néhány fontosabbat csupán összefoglalóan említenék fel ezek közül.

Ismeretes, hogy a polgárváros feltárt részeit, a múzeumépület és az Elektromos Centrálé mögötti sávok kivételével, még a múlt század 80—90-es éveiben ásták ki. Az akkor feltárt felületek nagyságát tekintve (1. kép) túlzás nélkül állítható, hogy a polgárváros első ásató generációja, Torma Károly, Hampel József és Kuzsinszky Bálint óriási munkát végzett. Az említett kutatók alig két évtized leforgása alatt, sokszor igen nehéz körülmények között (gondoljunk csak azokra az akadályokra, amelyek 1885-ben és 1886-ban az ásatások átmeneti beszüntetéséhez vezettek), feltárták a kezdetben még legióstábor és canabae maradványának tartott polgárváros központi területének talán legjelentősebb részeit. A végleges régészeti-műemléki helyreállítás szemszögéből nézve azonban az akkori feltárások hiányosságai, melyek igaz, hogy jórészt a régészettudomány századvégi fejlettségéből adódtak, szinte lépten-nyomon kiütköztek. Torma, Hampel és Kuzsinszky akiket joggal nevezhetünk hazánkban a római kori telepátás úttörőinek, az épületeknek általában csak a legfelső rétegekben található maradványait, más szóval az épületek legkésőbbi periódusainak anyagát ásták ki. Az ásatókat az előkerült emléktananyagból elsősorban a feliratos kövek, szobrok, díszesebb építészeti tagozatok, és legfeljebb még az edény- és téglabélyegek érdekelték, de ezek is csak mint az akkor eléggé divatos, statikus felfogású kultúrtörténet dokumentumai. A nem feliratos apró lelettárgyakat, de épp így pl. az egyesével előkerült római érmekeket, nem tekintették történeti szempontból hasznosítható forrásanyagoknak, s ezért legtöbbször az apró tárgyi emléktananyag előkerülésének helyét sem rögzítették pontosabban.¹ Az első ásató generációnak ez a főntebb vázolt magatartása annál inkább sajnálatosnak mondható, minthogy az általuk közölt anyagból következtetve majd mindegyik a késő-római időkben még használt épületnél átvágtak vagy legalábbis érintettek korábbi, II. századi szinteket anélkül, hogy erre felfigyeltek volna. A modern telepátás legfontosabb tennivalóit, az egyes járó-, illetve padlószintek és az ezekhez tartozó apró lelettanyag rögzítését persze igazságtalan lenne a múlt század végi ásatóktól számonkérni. Tény azonban, hogy a finom sztratigrafiai módszerek alkalmazásának hiányában a polgárváros első ásatói nem juthattak abba a helyzetbe, hogy településtörténeti kérdéseket konkrétan, egy-egy épületre vonatkoztatva felvessenek, még kevésbé, hogy ilyen kérdésekre kielégítő választ adjanak. A régebbi feltárások

* Rövidített szövege előadás formájában elhangzott a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Régészeti Szakosztályának 1962. február 20-án tartott felolvasó ülésén.

¹ Az apró leletek akkori megítélésére álljon itt Torma Károly és Kuzsinszky Bálint munkáiból egy-egy idézet. Torma K.: Amphitheatrum Aquincensis pars septentrionalis. Budapestini, 1881. 88: „A lelt tárgyak fekvésének mélységét szükség fölöttinek tartottam minden egyes darabnál kimutatni, elég lévén annyit tudnunk, hogy *cives sunt Romani*...” — Kuzsinszky B.: Bud. Rég. I (1889) 153: „(az apró leletek) lelhelye, mondhatni közönyös. Azért feleslegesnek is tartom azt mindegyiknél külön-külön kiemelni.” (Nem is említi egyéni sem!)

hiányosságai következtében ily módon majd minden épületnél tisztázatlan maradt az egyes periódusok szétválasztása és a periódusok pontosabb időbeli körülhatárolása. Az épületek belső alaprajzi elrendezése is nem egy esetben ezért homályos, zavaros. Számos alaprajzi felvétel emiatt a végleges rendezés alapdokumentációjának nem fogadható el.

De a föntieknek kívül más tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy az épületek jó része jelenlegi állagában alkalmatlan részletekbe menő műemléki terv készítésére. Ilyen pl. a kiásott falmaradványok elégtelen konzerválása. A feltáráskor készült felvételek alapján majd minden épületnél világosan látható, hogy az eredeti falkoronák ma már alig egy-két helyen találhatók csak meg. Egyes falszakaszok ezen túlmenően egészen a mai járószintig lepusztultak, sőt helyenként el is tűntek. A legtöbb épületben az eredeti, többnyire késő-római padlószintek sem láthatók már, és tisztázásuk csak újabb kutatásokkal végezhető el. A még szaporítható nehézségek, hiányosságok és problémák a jelen feladatai között megkövetelték, hogy a régebbi ásatásokból előkerült épületeknél, a műemléki helyreállítást megelőzően, újabb hitelesítő ásatások, illetve az egyes épületek történetét tisztázó perióduskutatás induljon meg.²

A feladatokból kirajzolódó nagyobb program megvalósítása, reális elképzelés szerint, természetesen csak szakaszokban történhet meg, és pedig e feladatokra ráfordítható munkaerő-kapacitástól függően. Első útként azoknak a középületeknek megvizsgálása kívánkozott, melyeknél a régebbi ásatások aránylag a legtöbb problémát hagyták nyitva. Az utóbbiak sorába került az irodalomban *basilica* néven számon tartott nagy középület, amelyre a hitelesítő ásatások megindulásakor választásunk esett.

A *Basilica* területén, mint ismeretes, Torma Károly végzett elsőnek ásatásokat még 1884-ben. Torma a következő évben már felhagyott aquincumi kutatásaival, s bár 1888-ig névlegesen az ásatások vezetője maradt, a feltárások irányítását 1887-től kezdve Kuzsinszky Bálint végezte. Torma Károly, aki kora tudományos színvonalán publikálta az általa feltárt polgárvárosi amphitheatrum északi felét³ és a többi polgárvárosi ásatásaiból is közzétette legalább a felírtos emlékeket, az edény- meg téglabélyegeket, a téglameg-falkarcolatokat (graffiti) és a mécses fenékbélyegeit,⁴ a *Basilica*-ásatás anyagából sajnos semmit sem ismertett. Az ásatást követő években Kuzsinszky adta meg a *Basilica* épületének sommás leírását az akkor meglevő épületmaradványok alapján.⁵ Ez a rövidre fogott, leíró jellegű összefoglalás az épület történetére vonatkozóan vajmi keveset nyújt. Érdeme viszont, hogy pár évvel az ásatások után lerögzítette az előkerült építészeti tagozatok egy részének helyét és fenntartási állapotát, valamint az épületmaradvány néhány olyan részletét, amely ma már a helyszínen sem tanulmányozható.

Kuzsinszkyknak az ásatási anyagból sikerült továbbá két életnagyságú szobortöredéket azonosítania, melyek a *Basilica* északi részének igazi rendeltetését illetően még fontosak lehetnek.

Az egyik márványból faragott császárfej, az épület északi végében feltárt nagyobb kőbázis közelében került elő (48—50. kép).⁶ A császárporthé helyes keltezését eddig zavarta, hogy a fej fölfelé irányuló tekintetét sokáig a IV. századi szobrászat egyik jellemző stílusjegyének tartották.⁷ Az égre emelt tekintet azonban már az i. sz. I. századi udvari művészet körében az elhunyt uralkodók megistenülésének (apotheosis) egyik kifejezési eszközévé vált.⁸ Az élő császárok portréin a II. században, Marcus Aurelius és Lucius Verus idejében tűnik fel,⁹ utánuk pedig nyomom követhető a III. századi császárfek hosszú során.^{9a} A nem korhatározó szemkiképzés helyett szoborfejünkél elsősorban az arc kontúrjainak lágy, elmosódott voltára figyelhetünk fel, amely a szakállkezeléssel együtt az Antoninusok utáni, de Gallienus uralkodása előtti időszaknak, tehát lényegében a III. század második harmadának stílusjegyeit viseli magán.¹⁰ A portré közelebbi ikonográfiai meghatározását más alkalommal, külön tanulmányban fejtenék ki.

A *Basilica* területén előkerült másik szobortöredéket az irodalom nyomán csak említhetem.¹¹ 8 cm hosszú bronz ujj töredéke ez, amely méreteit tekintve a nagy közfürdő és a piactér (*macellum*) között elő-

² A régebbi ásatások hitelesítésének öncélú igénye felmerült még Kuzsinszky idejében, majd a második világháború után; elvégzésére azonban nem került sor. Vö. *Nagy L.*: Bud. Rég. XII (1937) 261—262. — *Szilágyi J.*: Bud. Rég. XV (1950) 318., 45b jegyzet.

³ L. 1. jegyzet i. m.

⁴ *Torma K.*: Római cserépedények és karczolatok. Arch. Ért. 2 (1882) 217—230. — Arch. Ért. 3 (1883) 3—12, 22—61.

⁵ *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. II (1889) 111—114. — L. még: IV (1892) 92.

⁶ Bud. Rég. II (1889) 142—143.

⁷ Legutóbb: *Nagy L.*: Budapest Története I₂. Budapest, 1942. 607.

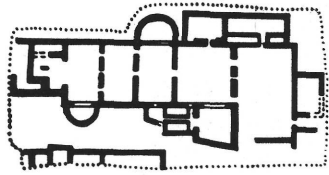
⁸ *L'Orange, H. P.*: Apotheosis in Ancient Portraiture. Inst. f. sammenl. Kulturforsk. 44. Oslo, 1947. 49 sk.

⁹ *Wegner, M.*: Die Herrscherbildnisse in antoninischer Zeit. Berlin, 1939. 67 sk. Arch. Anz. 1942. 380., 47—48. kép.

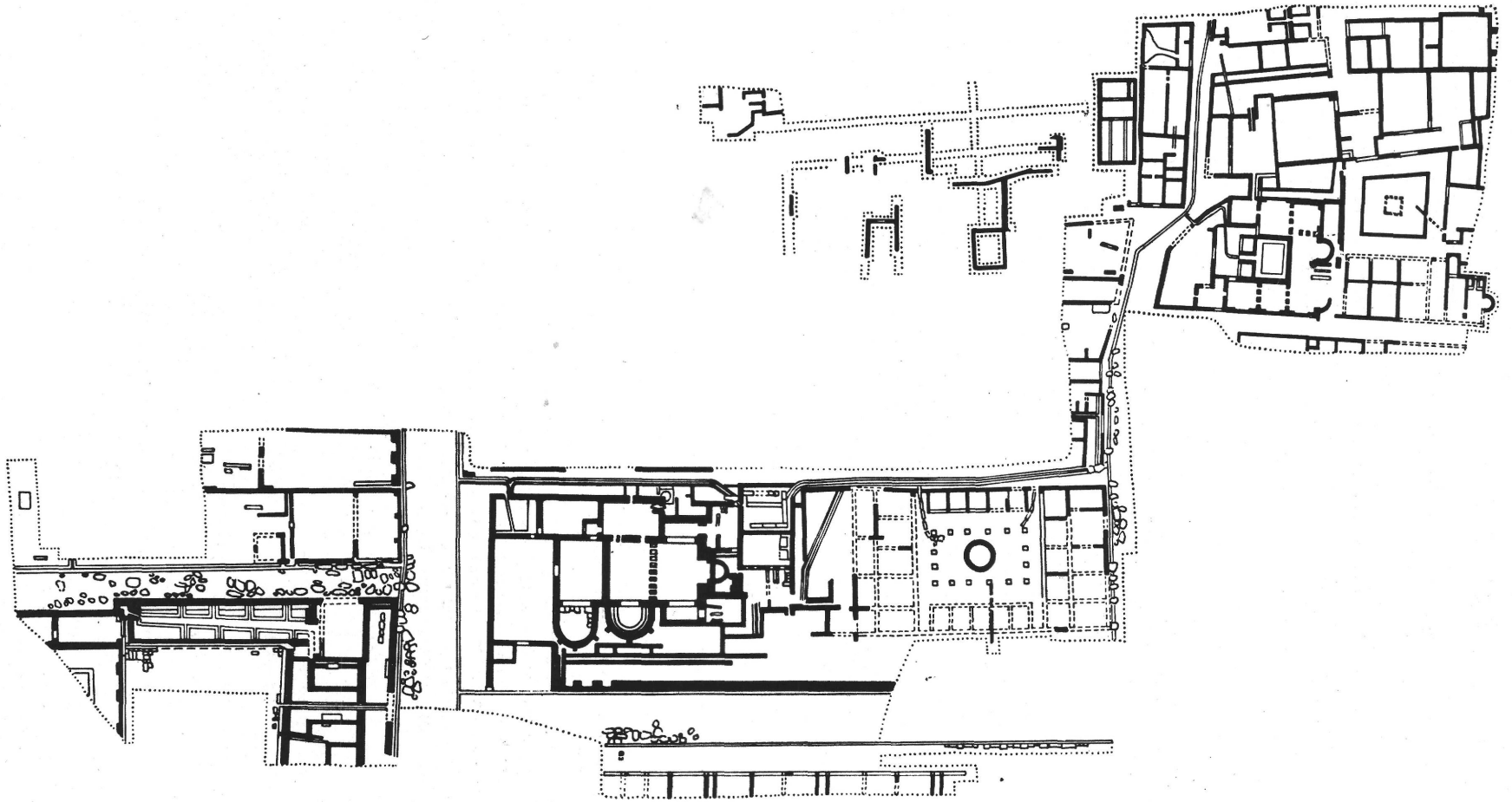
^{9a} *Felletti Maj, B. M.*: Iconografia romana imperiale. Roma (1958), passim.

¹⁰ A fejet *Alföldi András* a III. század első felére keltezte: 25 Jahre BRGK 1930. 43. — Később Kuzsinszky is III. századnak tartotta: Aquincum, Ausgrabungen und Funde. Budapest, 1934. 97.

¹¹ *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. II (1889) 128.

1. kép. Az aquincumi polgárváros 1889-ig feltárt részei (Kuzsinszky nyomán)
Die bis 1889 freigelegten Teile der Zivilstadt von Aquincum (nach Kuzsinszky)

került, életnagyságúnál valamivel nagyobb bronz kézfejjel vethető össze.¹² Az ujjtöredék állítólag a *Basilica* nyugati oldalán húzódó *A*-jelzésű utca északi végében került napvilágra.

A *Basilica* régebbi ásatásainak dokumentációs anyagából az idézett épületleíráson kívül egyetlen rajzi dokumentáció, az épület 1 : 100-as léptékű összesítő felmérési rajza (3. kép) maradt meg, amit Kuzsinszky után a későbbi publikációk is lényegesebb változtatás nélkül közöltek.¹³ A régebbi ásatásoktól nyitva hagyott problémák hosszú sorát, melyek közül néhányat főntebb összefoglalóan érintettünk, a közölt alaprajzon konkrétan példázhatjuk.

Az alaprajz tanúsága szerint a *Basilicát* nem tárták fel teljesen, hanem csak a déli felét ásták ki 1884-ben. Az alaprajzon pontsor jelzi az akkori feltárás határvonalát. Észak felé ez a pontsor szorosan az *A*-utca kőfalas csatornájának keleti oldala mellett halad¹⁴ egészen a csatorna egyik keleti elágazásáig, amely fölött az ásatási terület lépcsősen előreugrik, majd vagy 15 m hosszúságban és 5 m széles sávban keleti irányba mélyen benyúlik. A *Basilica* északi felében a körülhatárolt területsávtól keletre, illetve délre Torma ásatása nem terjedt ki. Az 1884-ben érintetlenül hagyott felületet azonban napjainkban már az akkori ásatások szintjére lemélyítve találjuk. A *Basilica* területén tehát Torma után is végeztek ásatást, noha ennek az irodalomban semmi nyoma nem található.

A területről összegyűjtött fényképdokumentáció alapján kideríthettük, hogy Kuzsinszky 1896-ban ezt a felületet felásatta, illetve a Torma-féle ásatások szintjére lemélyítette. Az ebből a szempontból forrásértékű fénykép (2. kép) már régebben közölték¹⁵ anélkül azonban, hogy az aquincumi kutatástörténet szempontjából fontos dokumentumra később kellőképp felfigyeltek volna. A fénykép az esztergomi vasúti töltésről mutatja be a polgárvárosi ásatások területét, előtérben a *Basilica* maradványaival. A *Basilica* északi felében „földbabá”-kat látunk, egészen friss földmunka tanuiként. A kép háttérében már a két szárnyal bővített öthelyiséges múzeumépület látható, de még a két porticus nélkül, tehát abban a stádiumban, ahogy 1896-tól 1904-ig fennállott. Minthogy a fénykép 1897-ben már közölték, a fényképen rögzített ásatás még 1896-ban történhetett. Megerősít véleményünkben, hogy a fénykép jobb oldali részén a Palaestra udvarának nyugati sávját már kiasva látjuk egészen a Szentendrei út vonaláig. Hampel egyik megjegyzéséből viszont arról értesülünk,¹⁶ hogy Kuzsinszky 1896-ban ásta ki a Palaestra Tormától még fel nem tárt részeit. A fénykép tanúsága szerint közvetlenül ez után, még ugyancsak 1896-ban kerülhetett sor a *Basilica* északi felének feltárására. Mindkét ásatást valószínűleg a kibővített új múzeumépület körüli rommező akkor esedékes tereprendezése kívánta meg. Az 1896-os évet ezek után jogosan, mint az aquincumi rommező első rendezésének kezdő évét is számon tarthatjuk. 13. képünk a Kuzsinszky-féle ásatás és területrendezés utáni állapotában mutatja be É-felől a *Basilicát*.

Az Aquincum-kutatás szempontjából talán nem egészen érdektelen kitérés után térjünk vissza a 3. képen közölt alaprajzhoz, amely — mint jeleztük —, számos problémát vet fel. Az elsőt a következőkben fogalmazzuk meg. Annak ellenére, hogy a publikáló és utána a későbbi irodalom egészen a legújabb időkig egyetlen épületként kezelte az *A*-utca mentén Torma Károlytól feltárt épületmaradványokat, az alaprajz két különálló épületet tüntet fel: egy keleti, három nagypilléres épületet és egy nyugati, három kispilléres épületet. Az alaprajz szerint a két épületnek a polgárváros Ny-K-i irányú főútvonalára (*Decumanus* = *D*) néző oszlopocsarnokos részei határozottan elválnak egymástól. Ugyanakkor viszont az alaprajz további részletei azt sejtetik, hogy az épületek északi traktusa összeépült.

A korábbi kutatás azt a kérdést is nyitva hagyta, hogy É-felé hogyan zárult az egy vagy két épületből álló komplexus. Az alaprajz a keleti épületrész kiásott északi végében erősen lepusztult, és teljesen összefüggés nélküli falcsonkokat tüntet fel. Nagyjából É-D-i irányuk azonban jelzi, hogy az épületrészek É-felé a Tormától fel nem ásott felületre is átterjedtek. Érdekes viszont, hogy Kuzsinszky amikor 1896-ban lemélyítette a szóban forgó felületet, sehol sem találta meg az épület északi záródását. Ebből arra következtethetünk, hogy az épület északi traktusának kőfalai erősen lepusztult állapotban maradtak meg, és a múlt században kiásott késő-római szintek alatt húzódnak.

További részletproblémát vethet fel a nyugati épület vagy épületszárny két *taberna*-szerű négyszögű helyisége. Mindkettő olyan szorosan a kéthelyiséges déli épületszárny mellé épült (60 cm, illetve 80 cm széles köz választja el őket egymástól), hogy a tabernák és a nagyobb helyiségek egyidőben való fennállása már az alaprajz tanulmányozása nyomán is több, mint kétséges. Valószínű, hogy két különböző periódus falmaradványaival állunk szemben. Ugyancsak valószínűleg két periódusra bonthatók szét az épületkomplexus nagyjából É-D-i irányú főtengelyében húzódó hosszú fal (*c*) sajátos megvastagodásai, melyek két egymás mellé vagy részben egymásra épült fal szét nem választásából adódhatnak. Folytathatnánk még

¹² Kuzsinszky B. : Aquincum. 125. — Nagy L. : Budapest Története. LIV. t. 2.

¹³ Utolsó ízben Horler M. — Szilágyi J. : Budapest Műemlékei II. (1962) 427. kép.

¹⁴ A Bud. Rég. II (1889) 109., 13. kép bal oldalán jól látszik, hogy a Torma Károly féle ásatás milyen keskeny sávban haladt az *A*-utca keleti szegélye mentén.

¹⁵ Kuzsinszky B. : Bud. Rég. V (1897) 99. Kuzsinszky B. : Aquincum. Budapest, 1925. (Kny. „Budapest Műemlékei” c. munkából) 22., 29. kép.

¹⁶ Hampel J. : Bud. Rég. VIII (1904) 5.

2. kép. A Basilica északi felének feltárása 1896-ban
Freilegung des nördlichen Teils der Basilica im Jahre 1896

az alaprajzból adódó problémák felsorolását. Így például: milyen alaprajzi összefüggésbe illeszthető a keleti taberna belsejében feltűntetett lepusztult fal (*p*) vagy az *A*-utca északi végénél, a kőfalas csatorna szomszédságában látható vastag falcsontok stb. De talán az eddig elmondottak is meggyőzhették az olvasót arról, hogy milyen hézagosak a régebbi ásatások alapján a *Basilicára* vonatkozó ismereteink. Maga az épület rendeltetése is vitatott.

A fennálló nyitott kérdések megoldása természetesen nem végezhető el az íróasztal mellett, hanem csak újabb hitelesítő ásatásokkal tisztázható. Az utóbbira 1961. júl. 26 és szept. 15 között kerülhetett sor, amikor néhány emberrel közel 7 hétig folyt a terepen a munka. Magától értetődő, hogy a kutatás rendelkezésére állt aránylag nagy kiterjedésű, kerekén 67×23 m²-nyi felületen, ilyen rövid idő alatt az ásatás nem tisztázható minden vitatott kérdést. Számos probléma megoldása a következő évek ásatásaira maradt. A műemlékvédelmi tervezés feladatainak könnyítése szempontjából is indokoltnak látszott azonban, hogy az 1961. évi ásatásoknak az épület történetét és rendeltetését az eddigieknél talán valamivel jobban megvilágító eredményeit még a kutatások végleges lezárása előtt közzétegyük.

Az 1961. évi ásatás a *Basilica* déli, keleti és északi sávjára terjedt ki. Mindhárom munkahelyen az ásatás három főszempontot követett:

1. A terület régészeti periódusainak tisztázása.
2. Az egyes periódusokhoz tartozó települési szintek körülhatárolása.
3. Az így nyert régészeti adatok alapján a terület és a *Basilica* néven ismert középület történetének, eredeti vagy állandó rendeltetésének megvilágítása.

Az első két feladat, szorosabb értelemben véve a régészeti kutatómunka, természetesen csak elméletben választható szét ilyen élesen egymástól, mint a telepítés vertikális és horizontális problémaköre. A gyakorlati munkában a perióduskutatás legfeljebb az első munkautemet jelenti, különben elválaszthatatlan az egyes korszakokba osztható településmaradványok feltárásától. Ebben a tágabb értelemben véve sorolhatjuk 1961-es régészeti kutatásaink egészét a perióduskutatás fogalmi körébe.

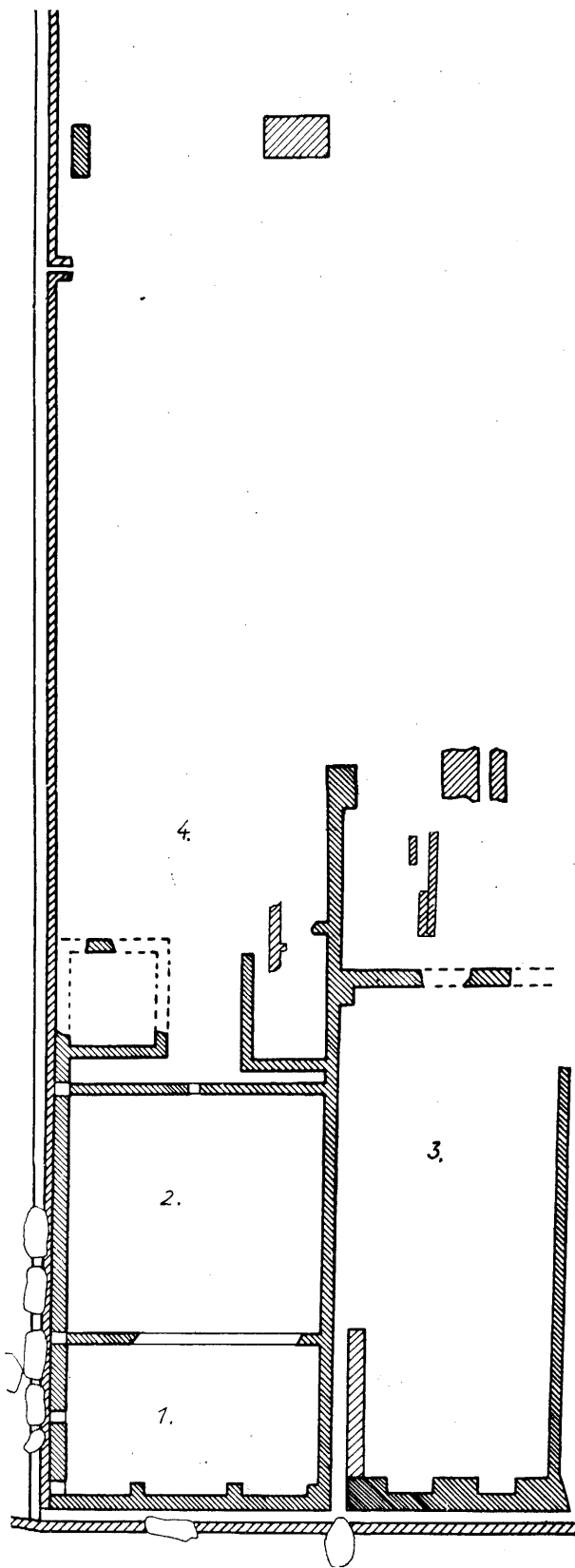
Az ásatások során a *Basilica* déli sávjában kijelölt felületek függőleges sztratigráfiáját tanulmányoztuk. Természetesen ezzel egyidőben igyekeztünk meghatározni a települési szinteket. Megvizsgáltuk azt a kérdést is, hogy a múlt század folyamán feltárt kőfalakhoz mely járó-, illetve padlószintek kapcsolódnak. E vizsgálódások fontosabb eredményeit az alábbiakban összegezzük.

Az 1. számú kutatóárkot a *Basilica* 1. és 2. számú helyiségeit (4. kép) elválasztó falra (*h*) merőlegesen húztuk, az árok nyugati oldalával a küszökök mögött megmaradt kőlapos padló (nívó: 104,94 m tszf.) szegélyét érintve.¹⁷ A 8 m hosszú árok déli felében, közvetlenül a 4—5 cm vastag humuszos gyepszőnyeg alatt, 20—25 cm vastagságban elplanírozott épülettörmelék, köztük néhány tegula- és imbrextöredéket találtunk.¹⁸ Átvágása után, 104,63 m tszf. szinten, agyagpadló jelentkezett, amit letisztítva meghagytunk. Átvágására az árok északi felében került csak sor, ahol a következő rétegződést figyeltük meg (5. kép):

1. Vékony gyepszőnyeg, amely az árok déli végétől mérve 4—5 m között közel 20 cm vastag humuszos porhanyós betöltésben folytatódott, különben a szokásos 4—5 cm vastagságban húzódtott a felületen. A jel-

¹⁷ Az abszolút szintek bemérését az általunk megadott pontokon Schauschek János végezte el. Az alapszintet az aquincumi állomásépület hátsó falában elhelyezett tárcsa (107,30 m tszf.) szolgáltatta.

¹⁸ A relatív szinteket a kőlapos padló maradványával néhány cm ingadozástól eltekintve azonos szinten húzódtott gyepszőnyeg felszínétől mértük.

3. kép. A Basilica Torma Károly által feltárt részeinek összesítő alaprajza. 1:100

Übersichtsplan der von Károly Torma freigelegten Teile der Basilica. 1:100

zett vastagabb betöltés valószínűleg a korábbi, Torma-féle ásatások egyik leásásának maradványa. A küszöbök mögött a kőpadló 8—9 cm vastag kőlapjai lesüppedve alig 1 cm-rel emelkedtek ki a gyepszőnyeg szintjéből.

2. Az utóbbi alatt, az említett leásástól eltekintve, kevés épülettörmelékkel kevert 24—25 cm vastag és aránylag laza szürke betöltés következett.

3. A betöltés alján kemény agyagos földpadló húzódott (104,60 m, illetve 104,62 m tszf.). E korábbi padló dél felé egy NY-K-i irányú kiszedett agyagba rakott kőfal (*f*) törmelékéig, északon pedig az 1. és 2. számú helyiségek válaszfaláig (*h*) terjedt.

4. Az agyagos padló átvágása után a falalapokkal csak helyenként és felső részében bolygatott igen kemény zsiros, sötétszürke réteg következett 60—70 cm vastagságban. E réteg felső részére alapozott falak alapozási mélységei: (*h*), 104,20 m tszf.; (*f*), 104,31 m tszf.

5. Legelső réteggént a nyers, sárga agyagot 103,74 m tszf. szinten kaptuk meg.

A két alsó rétegben (4—5. szám) beásás, elszíneződés nem mutatkozott és apró leletanyag sem került elő.

Már az első kutatóárok három fontos tanulsággal szolgált. Kitűnt, hogy:

1. A *Basilica* déli részén a kőépület fennállása idején két építési periódus választható szét.

2. Az első periódusban az 1. számú helyiség legalább kétszázéves volt, és csak a második periódusban alakult ki a jelenleg számon tartott belső egységes tér.

3. Az 1. és 2. számú helyiségek válaszfala (*h*) még az I. periódusban épült. Fennállott azonban a II. periódus időtartama alatt is. Ezzel szemben az (*f*)-jelzésű falat a II. periódus indulása idején elbontották.

További megfigyelésekre nyújtott alkalmat az 1. számú helyiség déli végében, a beugró pillérek érintésével meghúzott NY-K-i irányú 2. számú kutatóárok.

Az árokfelület 50 cm-ig az 1. árok északi felével azonos rétegződést mutatott; a mélyebb szintek sztratigráfiája viszont eltérően alakult (6. kép).

1—2. A szokásos vékony gyepszőnyeg alatt NY felé kissé vastagodó (32—40 cm) szürke, kevert réteg húzódott.

3. Kelet felé 1—2 cm-rel emelkedő agyagpadló. Felső szintje: 104,53 m és 104,55 m tszf. Az agyagpadló az árok keleti részében 15—16 cm, míg a nyugati felében átlagosan 10 cm vastag volt.

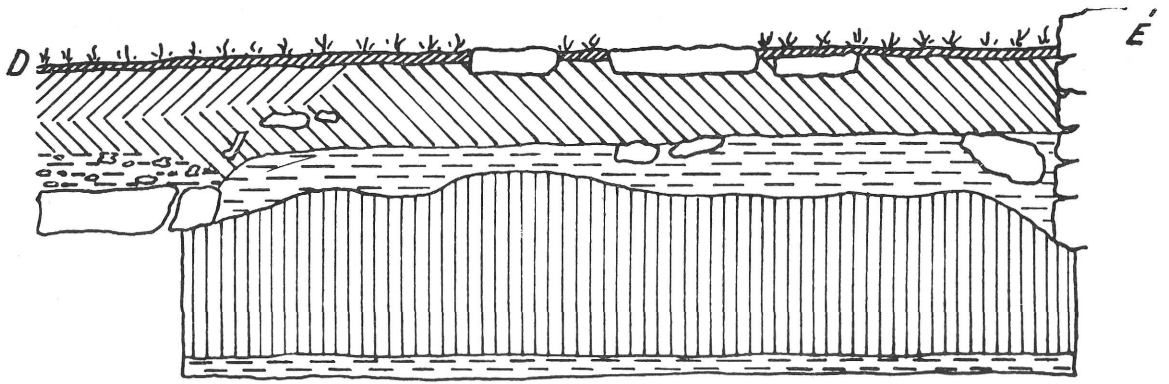
4. Alatta elteregtett aprózemű szürke kavicsból álló réteg, mely az árok keleti végében valamivel ugyancsak vastagabb volt.

5. Átlagban 2 cm vastag kemény földréteg.

6. 2—3 cm vastag sárgás, folyami kavics-sáv.

7. Az 1. számú árokból már ismert tömött, sötétszürke zsiros réteg, átlagosan 30 cm vastagságban. Tehát vékonyabb ez a réteg, mint az 1. árok-

5. kép. A Basilica 1. számú helyiségében húzott 1. számú kutatóárok nyugati falának metszetrajza. 1:20
 Profil der Westwand des im Raum Nr. 1. der Basilica gezogenen Suchgrabens Nr. 1. 1:20

7. Az α -beásás felső részét 60—70 cm vastagságban kitöltő tömött, agyaggal kevert sötétszürke föld (úgynevezett aquincumi zsíros). A réteg alján, az α -beásás keleti szélében nagyobb, vízszintesen lefektetett kőlapokat találtunk. Felső lapjuk szintje: 103,65 m tszf.

8. Kemény, feketésszürke iszapos réteg. A beásás alsó, rézsüs-falú részét töltötte ki. Az α -beásás északi rézsüs falát 3,7 m hosszú szakaszon feltártuk. A rézsüt rozsdabarnás és barnásszürke színű szennyeződés, valamint kékeszöld iszapréteg vonta be. Az árok részben ezek szerint majdnem bizonyos, hogy bőrázattástól szennyezett víz állott huzamosabb időn keresztül.

9. A beásás alján sárgásszürke igen finom iszapos homok feküdt pár cm vastagságban. Ez alatt az agyagfenék 103,04 m és 103,06 m tszf. szintek között futott. Nyugatról kelet felé kissé lejtett.

A főntebb több mint 2 m vastagságú gazdag rétegsor kiértékelését megelőzően zavartalanok. A szelvény DK-i végében, a 3. számú helyiség nyugatról számított 2. nagy kőpillére mellett, 40 cm szélességben modern beásás zavarta meg a felső rétegeket a felszíntől számított 1 m mélységig. A modern beásás a felső agyagpadlót is átvágta. A felület nyugati végében viszont, a Basilica későbbi építkezései alkalmával, leszedték az 5. számú réteg felső részét. A beásásoktól függetlenül azonban az egész felületen világosan megkülönböztethető volt három egymás fölé rétegződő járó-, illetve padlószint, és ezek alatt, legalul, az α -beásás maradványa. Az észlelt régészeti jelenségek tehát a következő négy periódusba rendeződtek:

1. Az α -beásás, NY-K-i irányban kitöltötte a 10. szelvény aljának déli felét. Északi rézsüs falát a szelvény egész hosszában feltárhattuk. A beásás déli, ugyancsak a rézsüs fala a Basilica kőpillérei alá húzódik.

A beásás mérhető szélessége alul: 75—80 cm, V-alakban kiszélesedő felső végében kb. 130—140 cm. A beásás nyugati záródását a szomszédos 2. árok keleti végében kaptuk meg (1. főntebb, 15. 1.). Keleti irányban viszont a szarkofágokkal szegélyezett jelenlegi modern fasoros úttest alá húzódik (7. kép).

Az árokszerű beásás nem volt egyszerű vízlevezető csatorna. Az árokfalon észlelt szennyeződés és az árok alján talált vastagabb homokos iszaplerakódás egyaránt arra utalt, hogy tímárműhelyhez tartozó bőrázattó maradványának tartjuk. Az albertyfalvai északi canabae területén teljesen hasonló, földbe ázott árokszerű létesítményt tárhattunk fel, csak jóval nagyobb felületen, a műhelyhez tartozó áztató gödrökkel együtt.¹⁹

2. A tímárműhely felhagyása után betemették az árkot és az elplanírozott felületen agyagba rakott kő alapfalra, felmenő részében vályogtéglákból készült vékony falú épületet emeltek. Az épület külső, keleti oldalához apróköves-kavicsos járószint csatlakozott (6. réteg). Mind a tímárműhely, mind pedig a szerény igényű kőépület a Basilica építését megelőző időből származik, és mindkettőt e terület praebasilikális I., illetve II. periódusához tartozó jelenségként tarthatjuk számon.

3. A II. praebasilikális periódus kőépülete rövid életű volt. A Basilica építésekor az épület vályogfalas törmelékét elplanírozták (5. réteg), felső részére sötétszürke földréteget döngöltek (4. réteg) és fölé húzták a Basilica első periódusának agyagpadlóját (3. réteg).

4. A Basilica I. periódusának padlószintjét pusztulási réteg zárja le. Az agyagpadlót az épület bedőlt tetőszerkezetének elszenesedett fagerendái, tegula- és imbrex-cserepei fedték. A belső alaprajzi elrendezést is nagymértékben módosító újjáépítéskor a korábbi padlószintet épület törmelékkel kevert földdel 15—20 cm-rel megemelték (2. réteg), és nagyjából a jelenlegi gypeszönyeg szintjében alakították ki a helyiség újabb padlóját. Már a főntebbiek folyamán ismételt utaltunk arra, hogy a Basilica kőfalaihoz kivétel nélkül a III., és IV. periódus padló- és járószintjei csatlakoznak. Az ebből a szempontból megvizsgált 1., 2. és 10. számú felületeken észlelt jelenségek az alábbi tanulságokkal szolgáltak:

¹⁹ 1960. évi ásatás, I. munkahely az Öntödei és Formázó Anyagok Gyára területén. Publikálatlan.

Az 1. árok agyagpadlóját északról és délről a (*h*), illetve (*f*)-jelzésű falak határolták. Mindkét falat, mint említettük, alig pár cm-rel alapozták mélyebben, mint az ottani praebasilikális periódus járószintje. Az (*f*)-jelzésű falat azonkívül a *Basilica* első átépítésekor (*Basilica* II. periódus) az alapokig lebontották. Mindkét említett fal ezek szerint az 1. árok megemelt agyagpadlójához, a *Basilica* I. periódusához tartozik. Az agyagpadló futását nyugat felé a későbbi, a *Basilica* II. periódusában odahelyezett küszöbkövek miatt nem ismerjük. Lehetséges, hogy az agyagpadlós helyiséget eredetileg az *A*-utca felől is kőfal határolta.

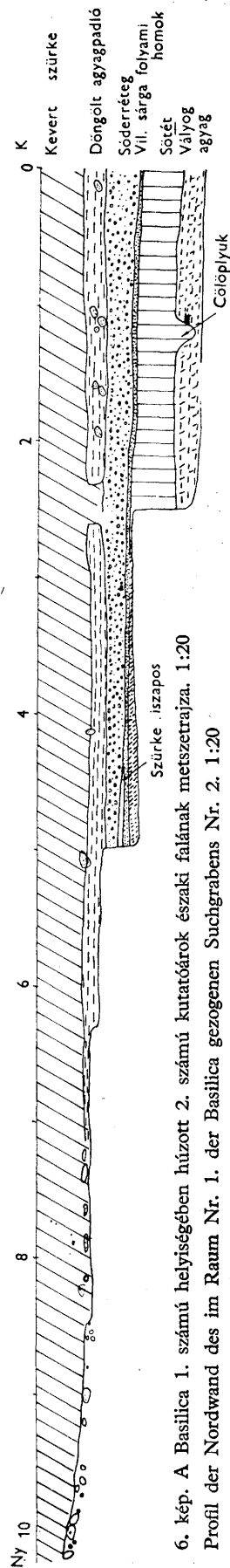
Az agyagpadló megemelésekor az (*f*)-falat kiiktatták. A (*h*)-fal felmenő részeit viszont újjáépítették. A 6. számú blokkban, a régi falalapra ráfalazott felmenő falrész kősora alatt a rheinzaberni műhelyek Drag. 36-os formájú tál-töredékeit találtuk. A kihajló peremrészen barbotine-technikával felrakott szőlő-fürt-minta maradt meg. Az Aquincumban gyakori import-tálakról bővebben szólunk a 10. blokk apró leleteinek ismertetésénél. A kőfal átépítése minden esetre legkorábban a II. század második felében történt. Az átépítés alkalmával illesztették a fal *A*-utca felé néző sarokrészébe az ott ma is látható nagy tufakvadrát és helyezték el szomszédságában a jelenlegi küszöbkövet.

A 2. árokban három járószint és az 1. helyiség déli falpilléres falának viszonyát tanulmányozhattuk. A vizsgálódások eredményeként kitértünk, hogy a nyugat felől számított második falpillért éppen úgy az agyagpadló + sóder-réteg alatt húzódó kemény, zsíros szürke réteg felső részére alapozták (alapozási mélység: 104,10 m tszf.), mint az 1. árok *Basilica* I. periódusba sorolt két kőfalát (15—16. kép). A kőpillérhez tartozó járószint meghatározásánál nagyon fontos körülménynek tartom, hogy a pilléralap agyagos földbe rakott kősorainak hézagaiban ugyanolyan aprószemű szürke kavicscsomók találhatók, mint az agyagpadló alatti és a felület II. periódusának járószintje fölötti kavicsrétegekben (15. kép). A felület kavicsos feltöltése tehát a pilléralap építése után történt, és e feltöltés közben szóródott kavics a falhézagokba. A pillér építése és az agyagpadló kialakítása ezek szerint két egymást követő munkaütemben, de ugyanazon építkezés különböző fázisaiként, közel egyidőben történt. A kőpillér és az agyagpadló összetartozása kétségtelen. Mindkettő a felület III., a *Basilica* I. periódusához tartozik.

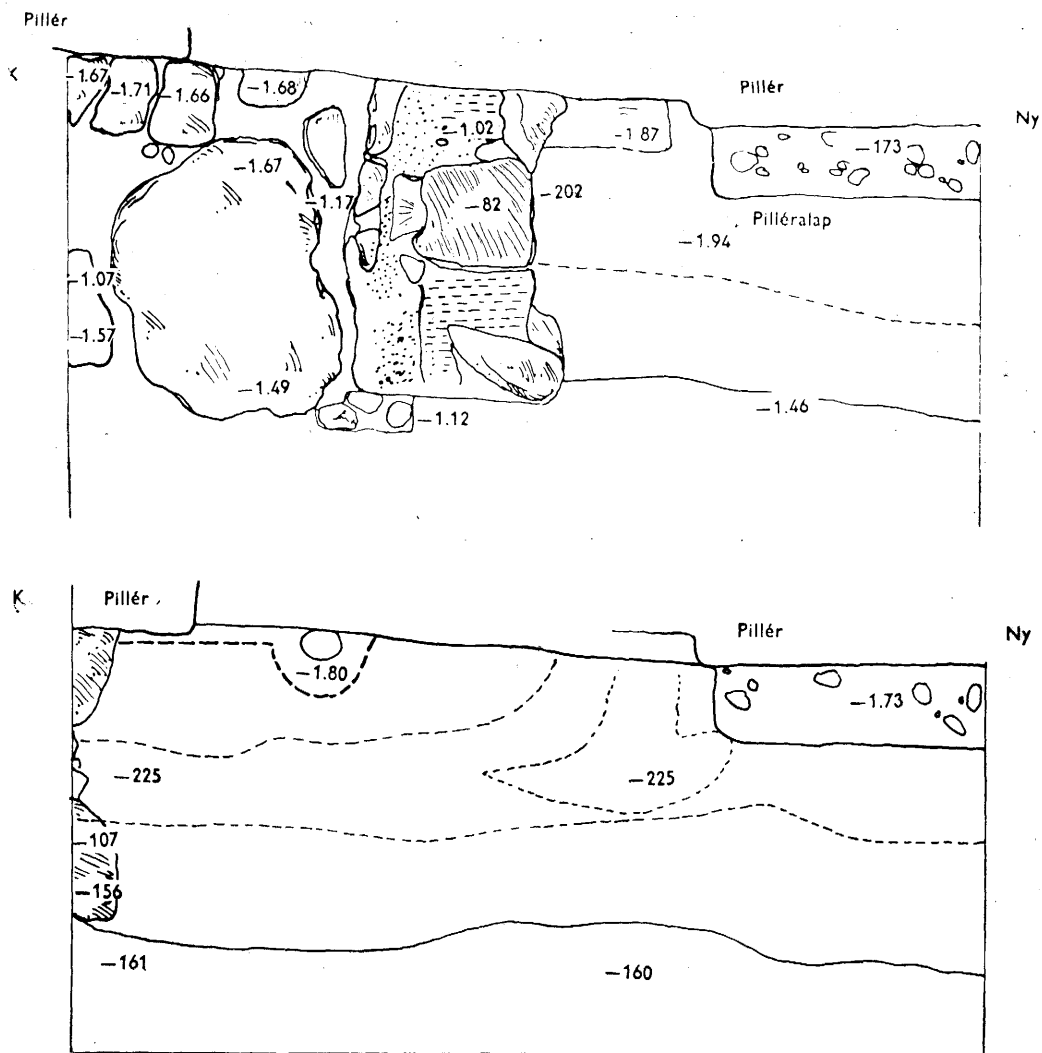
Azonos megfigyelést tehetünk a Nyugatról számított 3. pillérnél. A pillér ÉK-i sarokrészével az α -beásás betöltött nyugati szélére épült. A 15. képen remélhetőleg jól kivehető a pillérhez csatlakozó agyagpadló és az alatta húzódó kavicsos feltöltés, mely a pilléralap oldalfelületeire is rátapadt. A pillér ugyanakkor szervesen összeépült az 1., és 3. helyiségek közös falával (*c*). Az utóbbi határolta ezek szerint K-felől az agyagpadlós helyiséget a *Basilica* I. periódusban.

A régi alaprajz az említett (*c*)-fal keleti szomszédságában még egy másik, erősen lepusztult falrész (*g*) tüntet fel, amely az alaprajz szerint a keleti három nagypilléres épület nyugati zárófala lett volna. Meggyőződhetünk, hogy ez az alaprajzi elképzelés nem felel meg a régészeti tényeknek.

A 2. árkot és a 10. szelvényt összekapcsoló felületen, ahol a (*c*) és mellette a (*g*)-falak maradványait is meg kellett volna találni, közvetlenül a gepszónyeg alatt csupán egyetlen egy, aránylag széles falkorona jelentkezett (18. kép). A feltűnően széles fal különböző alapozási mélysége (a nyugati falrész ugyanis vagy 20 cm-rel mélyebben alapozták, mint a keletit) azonban elárulta, hogy itt részben egymásra épült két kőfallal állunk szemben. A mélyebben alapozott nyugati falrész, mint fentebb láttuk, szervesen beköt az 1. helyiség 3. pillérének alapfalába és a *Basilica* I. periódusába tartozik. Mármost ennek a korábbi falnak keleti szegélyére és részben melléje épült magasabb alapozással a későbbi fal. Az utóbbi keleti szegélyének alapkövei a 3. helyiség, *Basilica* I. periódusban épült 1. számú fal pillérébe nem kötnek be, hanem csak hozzáépültek (20. kép). A két különböző korú falnak ez a sajátos egymásföle csúsztatása, amit különben a 6. blokkban, az 1. és 2. számú helyiségek újjáépített válaszfalánál (*h*) is megfigyelhetünk, abból adódhat, hogy a későbbi (*g*)-fal nyomvonalát a korábbi (*c*)-fal irányától valamivel keletebbre jelölték ki. A *Basilica* II. periódusában ez a kissé elcsúsztatott (*g*)-fal volt az 1. és 3. helyiségek közös választófalja. A jövőben tehát nem beszélhetünk a *Basilica* területén két

6. kép. A *Basilica* 1. számú helyiségében húzott 2. számú kutatóárok északi falának metszetrajza. 1:20
 Profil der Nordwand des im Raum Nr. 1. der *Basilica* gezogenen Suchgrabens Nr. 2. 1:20

7. kép. A Basilica 3. számú helyiségében feltárt 10. szelvény felső és alsó szintjének felülnézeti rajza. 1:20
 Die oberen und die unteren Niveaus des im Raum Nr. 3. der Basilica freigelegten Schnittes Nr. 10. 1:20

külön épületről, hanem legfeljebb két épületszárnyról. A keleti és nyugati épületszárny azonban nemcsak szorosan egymás mellé, hanem szervesen össze is épült. Ez abból is kitűnt, hogy a két szárny déli pilléres zárófala, amely egyúttal a *D*-útvonal északi csatornájának északi falát is képezi, a két épületszárny találkozásánál is megszakítás (varrat) nélkül, folyamatosan továbbfut. Az alapfal kövei a jelzett szakaszon végig szervesen egymásba kötnek; későbbi melléépítésnek nincsen nyoma (22. kép).

A keleti és nyugati épületszárnyon különbség mutatkozott azonban a beugró pillérek és a kettős funkciót ellátó északi csatorna egymáshoz való viszonyában. A nyugati épületszárny mindhárom falpillére ugyanis csupán hozzáépült az északi csatornafalhoz. Ezzel szemben a keleti épületszárny vastkosabb pillérei szervesen egybekötnek a csatorna falával (21. kép). A föntebbiekben körvonalazott eltérés azonban nem jelent perióduskülönbséget, hanem csupán az egykorú építkezés két különböző ütemét, munkafázisát árulja el. Összefoglalva az eddigieket: a *Basilica* déli részén négy periódus különböztethető meg. A két korai periódus az aquincumi település *vicus*-időszakába tartozik, és területünkön a *Basilica* építését megelőző praebasilikális periódusoknak nevezhető. A II. periódus lezáródása után a *Basilica* építését, később pedig a kőépület egy ízben történt nagyobb arányú átépítését képviseli a két további, a III., és IV., illetve *Basilica* I., és II. periódus. Kérdés mármost, hogy az eddigiek folyamán csak relatív egymásutánban körvonalazott periódusok milyen abszolút időhatárokhoz köthetők. Az egyes járó-, és padlószintekről, illetve a megemelt szintek betöltéséből előkerült apró leletanyagok a következőkben áttekintett tanulságai adhatnak választ erre.

Az I. árokban, a *Basilica* I. periódus járószintje alól konyhaedények atipikus oldaltörédekein kívül Drag. 37-es dél-galliai sigillata-tal talpgyűrűs aljtörédeke is előkerült. A törédeken a dekorációból csupán

a felületdíszítést alul lezáró levélkoszorú maradt meg. A három szirmú levél ismétléséből kialakított koszorú-változat a Flavius-kori, pontosabban Domitianus idejében működő dél-galliai műhelyekre jellemző.²⁰ Már ebből a kis adalékból is következne, hogy az agyagpadlós szint legkorábban az i. sz. II. század elején létesült.

○ A 2. árokban az agyagpadló (3. réteg) fölötti betöltés korhatározó leletben szegény volt. Az agyagpadló alól viszont, a nyugatról számozott 2. és 3. pillér közötti felületen, egy kupacban az alábbi három edény töredékei kerültek elő:

1. Elnagyoltan korongolt kisebb fazék váll- és oldaltöredéke. Anyaga kvarchomokkal és kisszemű kavicsal kevert agyag, amely belül szemcsés rozsdabarna, a külső és belső edényfelületen pedig vékony rétegben fekete. A törésfelület réteges. Az edény vállrészén bemélyített, körbefutó hullámvonal maradvány. Közvetlenül alatta vízszintesen, majd felülről lefelé ívelten befésült, helyenként egymást metsző sűrű és vékony fésűs dísz borítja az edény felületét. Körbefutó vékony fésűs dísz látható az edény belső oldalán is a vállrész alatt. A töredék magassága: 115 mm (45. kép 4).

2. Az előbbivel azonos anyagú sötétszürke fedő. Felülete érdes. A kicsorbult perem kivételével ép. Az égetésnél a körös formájú lapított kis fogó és egy helyen a perem deformálódott. A lapos, kúp alakú fedő profilvonala enyhén hullámos. A perem legömbölyített és alsó részében duzzadt, mint igen gyakran a lábas talak fedői. M.: 46 mm. Átm.: 116 mm (9. kép 2).

3. Jól iszapolt, eléggé tömött anyagú félgömbös tál felső részének töredéke. Az edény külső és belső oldalán barnássárgás festés maradványa. A legömbölyített peremrész alatt a külső oldalon 25 mm-re vonal-szerű barázda fut körbe. Sz.: 135 mm (45. kép 1).

A fentebbi edénytöredékek esetlegesen összekerült darabok. Nem igazolható, hogy zárt edénykészlethez tartoztak. A fedő nem illik a fazékhoz, jóval kisebb annak kiegészíthető szájrpereménél. A fedő alul duzzadt peremképzése inkább arra utalna, hogy esetleg kisebb lábastál befedésére szolgált.²¹ De a megduzzadt peremű fedők nem sorolhatók kizárólagosan a lábastálakhoz.

○ Az edénylelet az agyagpadlós járósínt kialakításának évtizednyi pontosságú meghatározására nem alkalmas. A leletben a kelet-pannóniai telepek és temetők anyagában általános és az i. sz. II. század első felére jellemző edények fordulnak elő.

A durva anyagú, fésűs díszű kerámia az aquincumi körben a Flaviusok korától kezdve az egész II. századon keresztül nyomon követhető. A házikerámia e durva, fekete színű csoportjára a későbbiek folyamán különben még visszatérünk.

A szemcsés anyagú, hullámos profilú fedők alsó részükben kissé megduzzadt peremmel az Aranyhegyi árokmenti temető anyagának tanúsága szerint közönségesek voltak Aquincumban az I. század végétől Antoninus Pius uralkodása végéig tartó időszakban.²² Albertfalván ugyancsak gyakoriak a Domitianustól a Marcus-féle germán-szarmata háborúig terjedő időben.²³ Adonyból durvább kivitelű töredékes darabokat idéztek a Domitianus-Hadrianusig tartó időszakból.²⁴ Nyugat-Pannóniából utalhatunk pl. a szombathelyi Hámán Kató úti temető anyagára.²⁵

A fentebbi két darabhoz hasonlóan az aránylag jól iszapolt, sima falú félgömbös talak sem szoríthatók egészen szűk időhatárok közé. Az egyik példányt, igaz, az Aranyhegyi árokmenti temető 46. sírjában Traianus érem, míg egy másikat Emonában Hadrianus érem társaságában találták.²⁶ Az albertfalvai telepeken viszont használatuk még a II. század második felében is kimutatható,²⁷ és az aquincumi *Basilica* területén az agyagpadló fölötti betöltésből is előjöttek hasonló korú töredékek (44. kép).

²⁰ L. pl. *Hermet, Fr.*: La Graufesenque (Condatomago). Paris, 1934. 46. t. 37.; 87—88. t. — *Knorr, R.*: Südgal-lische Terra-Sigillata-Gefässe von Rottweil. Stuttgart, 1912. (A továbbiakban: *Knorr*: Rottweil). IV. t. 5; XIX. t. 1—2. (OF IVCVND, OF VITAL, L. COSI). — *Knorr, R.*: Töpfer und Fabriken verzierter Terra-Sigillata des ersten Jahrhunderts. Stuttgart, 1919. (A továbbiakban: *Knorr*: Töpfer.) 57. t. (OF MERC). — *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. XI (1932) 360., 370. kép stb.

²¹ *Schmid, W.*: Archäologische Forschungen in Steiermark I—II. Ö. Jh. XXV (1929), Beibl. 86. h. A fedő aránylag kis mérete a fentebbieknek nem mondana ellent. — L. pl. *Bónis É.*: A császárkori edénművesség termékei Pannóniában. Diss. Pann. II. 20 (1942). XXIV. t. 1; 5/6; 7/1; 9/6; 22/1. (A továbbiakban: *Bónis*: Edénművesség.) — *Schörgendorfer, Aug.*: Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer. Brünn-München-Wien, 1942. (A továbbiakban: *Schörgendorfer*: Keramik.) 119., 122., 127., 128., 143—145. szám.

²² L. pl. Aquincumi Muz. Ltsz.: 54. 16. 127; 54. 16. 415; 54. 16. 424. stb. A temető teljes anyagának publikációját Kaba Melinda készíti elő.

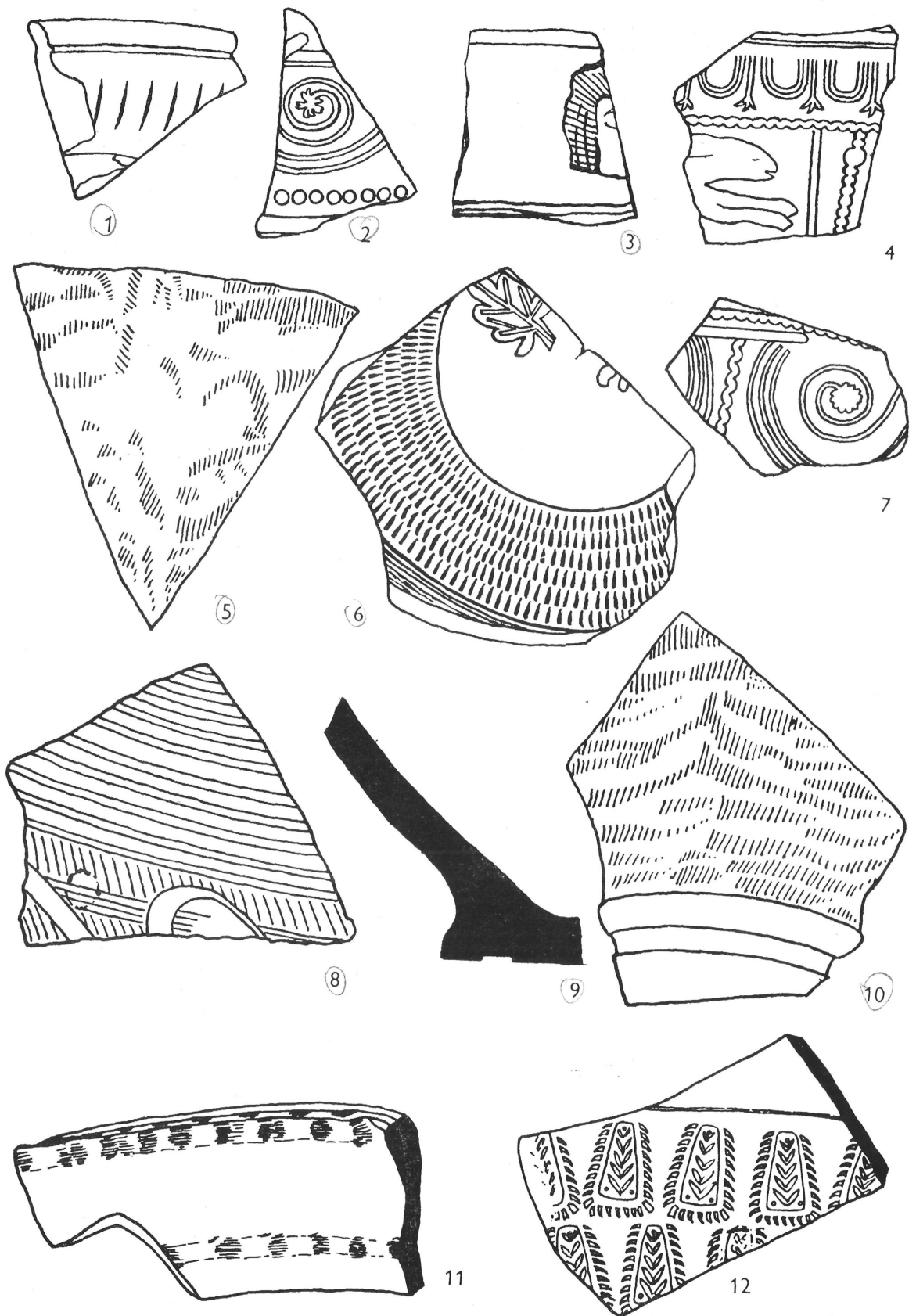
²³ Egyedül az 1948. évi ásátás anyagából három példányt idézhetek: Alb. 48. 7. 571; 48. 8. 94; 48. 12. 25.

²⁴ *Barkóczi, L.*—*Bónis, É.*: Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). Acta Arch. IV (1954). (Továbbiakban *Barkóczi—Bónis*: Adony.) 22. kép, 24; 26. kép 23. 31.

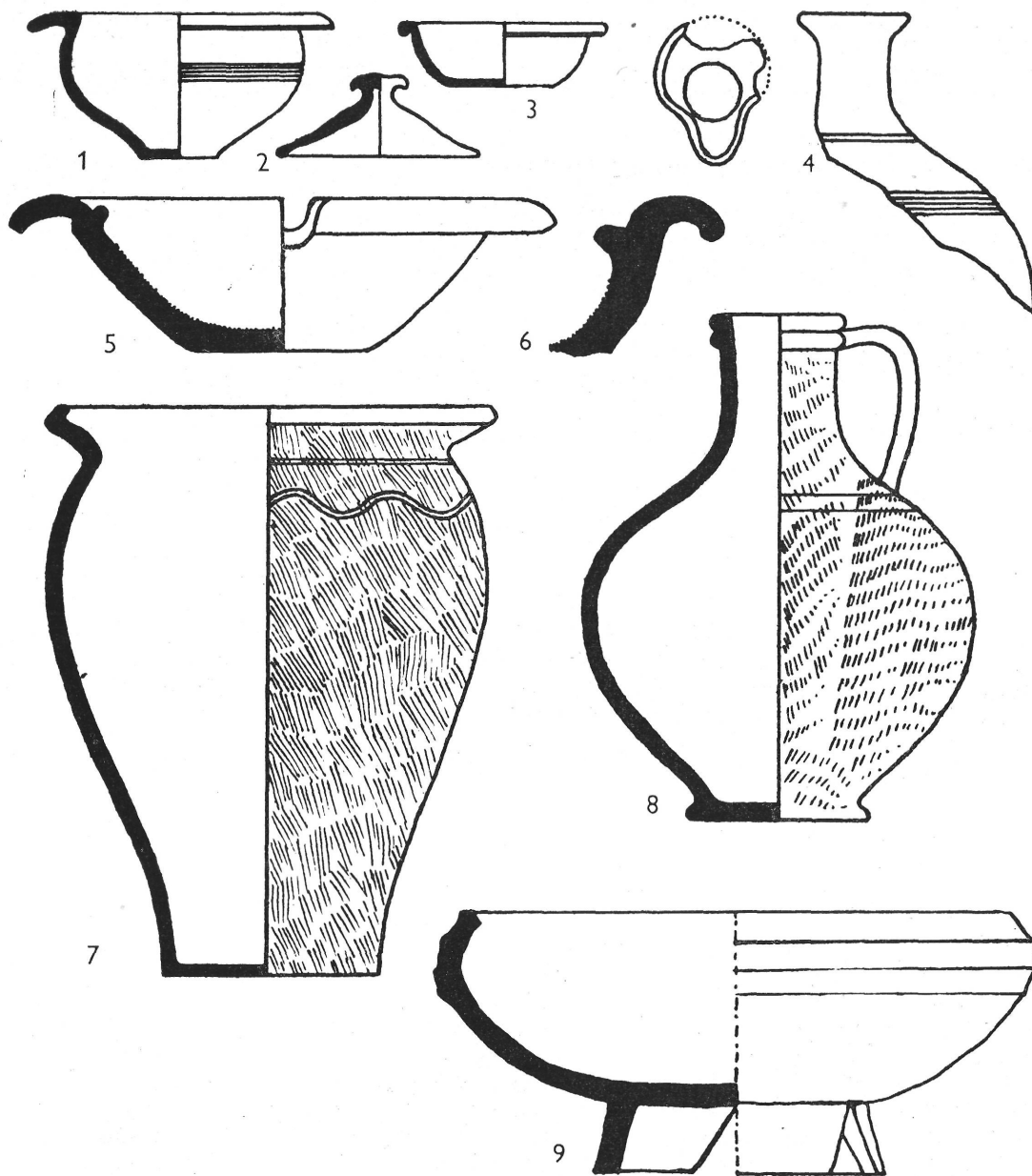
²⁵ *Mócsy, A.*: Arch. Ért. 81 (1954) 26, 4; 46, 1; 54, 2; 55, 1. stb.

²⁶ *Bónis*: Edénművesség. XXII 7/2 és 243. 1. *Barkóczi—Bónis*: Adony. 165.

²⁷ *Nagy, T.*: Ant. Hung. III (1949) 52—53.

8. kép. 1—3, 5—6, 8—10: I. századi leletegyüttes Albertfalváról
 4, 7, 11—12: Leletek az aquincumi Basilica területén feltárt 10. szelvényből. 1/1
 1—3, 5—6, 8—10: Fundkomplex aus dem 1. Jahrhundert von Albertfalva
 4, 7, 11—12: Funde aus dem im Bereich der Basilica von Aquincum freigelegten Schnitt Nr. 10. 1/1

9. kép. 1, 3—9: Leletek a 10. szelvényből. — 2: Fedő a 2. árokból. Méret: 1—8: 1/4. — 9: 1/3
 1, 3—9: Funde aus dem Schnitt Nr. 10. — 2: Deckel aus dem Graben Nr. 2. Masstab: 1—8: 1/4. — 9: 1/3

Mindezek ellenére, az 1. árokban föntebb idézett dél-galliai sigillatára való tekintettel, a kis edény-lelet földbekerülését a II. század első évtizedeinél későbbi időre nem tehetjük. A kérdés különben összefügg a 2. számú árokban világosan kirajzolódott II. periódus járószintjének használatával.

Közvetlenül a járószint alól világos téglá anyagú korsó darabjai (köztük három bordával tagolt szalagfül töredéke), valamint Drag. 24/5-ös formára kiegészíthető felső-itáliai (Pó-vidéki) felrakott díszű csésze felső részének töredéke került elő. A sötét árnyalatú vörösbarna fénytelen anyaggal bevont darabon maszk töredéke maradt meg.

A polgárváros területén ezúttal első ízben került elő jól megfigyelt rétegből Pó-vidéki sigillata utánzat. Korhatározó kísérő leletek hiányában a sigillata utánzat értéke az időrend szempontjából önmagában véve elég csekély, minthogy az ilyen felrakott díszű edények Aquincumban és attól délre Nero-Vespasianus idejétől kezdve egészen az I. század végéig használatban voltak.

Aquincum területén, az auxiliáris tábor körüli canabae-ból, néhány aránylag jól keltezhető lelet-

együttesből ismerünk Pó-vidéki sigillata utánzatokat.²⁸ A korhatározó kísérő leletek, mint pl. a késő-Vespasianus—Domitianus-kori dél-galliai sigillaták, valamint a korai legiós kőtábor kiépülésének ismert adatai alapján az auxiliaris palánktábor periódusához tartozó óbudai leletegyüttesek földbekerülését az I. század végére tehetjük.

Aquincumtól délre, Albertfalváról, két felső-itáliai felrakott díszű sigillata utánzatot említhetünk. Az egyik maszkot ábrázoló töredék az auxiliaris táborok területén, a kőbe átépített *via quintana* alól került elő, — sajnos kísérő leletek nélkül.²⁹ Az albertfalvai palánk- és kőtábor kőfalas átépítése, mely alkalommal a tábor korábbi kavicsolt főútvonalait is — részben eltérő nyomvonallal — többréteges úttestekké alakították ki, az aquincumi legiós kőtábor építésével nagyjából egyidőben történt. Mindkettő még Traianus uralkodása idejére tehető.³⁰ Az albertfalvai tábor útteste alatt talált sigillata utánzat földre kerülésének felső időhatára (i. sz. 100 körül) így nagyjából azonos az óbudai darabokéval.

Leletekben gazdag rétegből származik a második albertfalvai applikált díszű sigillata-utánzat. Az északi canabae területén, a limes-útból kiágazó útvonal mentén, az egyik kemencés lakógödör betöltéséből került ki.³¹ A II. századi lakógödör betöltéséhez korábbi, I. századi beásások anyagát használták fel, amire számtalan példát idézhetünk nemcsak az albertfalvai telepekről, hanem az ős- és római korból máshonnan is. A többrétegű császárkori telepekre általánosítható egyik jellemző példaként említhetjük az augsti (Colonia Augusta Rauriaca) nagy közfürdőjének építését Vespasianus idejében, amikor a terület egy részét Augustus—Nero-kori telepmaradványok anyagával töltötték fel.³² Augstban ebből a Flavius-kori „Planierungsschicht”-ből származnak az Augustus—Tiberius-kori arezzói névbélyeges sigillata-edények. Albertfalván, az említett lelőhelyen, a II. században elplanírozott rétegből Flavius-kori házikeramia Nero—Vespasianus-kori dél-galliai, valamint felső-itáliai, Pó-vidéki díszes kerámia kíséretében jött elő. Az albertfalvai réteg anyagát a következőkben közölhetjük:

1. Drag. 15/17, Ohlenroth, 3-formájú tányér töredéke. A perem alatt, a belső oldalon, keskeny barázda fut körbe. A vörösesbarna fénytelen bevonat (engóbe) a peremnél erősen lekopott. Felrakott díszként aránytalanul nagy, széles arcú maszk töredéke látható a szokásos háromkorongos fejkék nélkül. Az oldalt lelógó kettős hajfonat az áll magasságában ferdén levágott (43. kép 3., 8. kép 3). Lt. sz.: 62. 11. 122.

A felrakott nagy maszkok a Drag. 15/17-es tányérok díszítésére jellemzőek. Carnuntumból idézhetek egy ilyen tányértöredéket,^{32a} amelyen nagyobb méretű fiatal szatírfej (Ohlenrothnál nem szerepel) látható. A brigetiói nagy maszkos töredéket^{32b} is megemlíthetjük ebben az összefüggésben. Az albertfalvai töredék maszkjának megfelelője azonban hiányzik az eddig közzétett Pó-vidéki sigillata utánzatok körében. A Drag. 24/5-ös csészékről a kisebb méretű és hosszúkás arcú maszkok változatait (Ohlenroth, II. 8. és I. 5. típus) ismerjük, két oldalt a vállig lelógó hosszú hajfonattal. Az utóbbi kis maszk végső fokon L. Gellius arezzói műhelyére vezethető vissza.³³ Ezt használták a későbbi Pó-vidéki fazekasok, többek között a pannóniai importban erősen képviselt Q. S. P. és L. M. V. bélyegzőt alkalmazó mesterek.³⁴ Az utóbbi hárombetűs

²⁸ A III. ker. Majláth utcai 1928. évi csatornázáskor átvágott legalsó római kori rétegből [Nagy, L.: Bud. Rég. XII (1937) 266]. A két felrakott díszű töredék közül az egyik a Majláth u. 6., a másik a 66. számú ház előtti árokreszből került elő. Csak az utóbbi közelében találtak Drag. 29-es táltöredékeket. — Nagyon fontos a III. ker. Miklós tér és Laktanya utca, illetve a Szőlő és Selmeci utca sarkán feltárt szemégtödrök anyaga, melyet összefoglalóan ismertetett Sz. Póczy, K.: Arch. Ért. 82 (1955) 56—57. — Világos képet kaptunk a III. ker. Kiscelli utca 10. sz. telken, a II. sz. elején épült római épületek alatt elplanírozott réteg leletanyagáról, ahol L. RASINII PISANI-bélyeges tál kísérte a felrakott füzérszízes Pó-vidéki töredéket [Sz. Póczy: Bud. Rég. XV (1955) 41]. Legutóbb említette Klumbach, H.: Das Verbreitungsgebiet der spätitalischen Terra Sigillata [Jahrbuch des Röm. — Germ. Zentralmuseums Mainz 3 (1956)], 129.

²⁹ Az 1954. évi ásátás anyaga. Kiadatlan, a BTM. Régészeti Osztály gyűjteményében. — Az északi canabae területén átvágott limes-út alatt viszont késő-Vespasianus—Domitianus-kori dél-galliai sigillatát találtunk. Nagy T.: Budapest Műemlékei II. (1962) 93. 51. jegyzet. A két útvonal nagyjából egyidős.

³⁰ L. erre megjegyzéseimet: Bud. Műemlékei II. 38.

³¹ 1959. évi ásátás, II. munkahely, σ -jelzésű beásás; a kőtörmelékkel kevert felső szürke rétegből.

³² Ettlínger, E.: Die Keramik der Augster Thermen. Monographien zur Ur- und Frühgesch. der Schweiz, VI. Basel, 1949. 11 sk.

^{32a} A Museum Carnuntinum anyagában. Jelenleg kiállítva az I. emeleti északi sarokszobában.

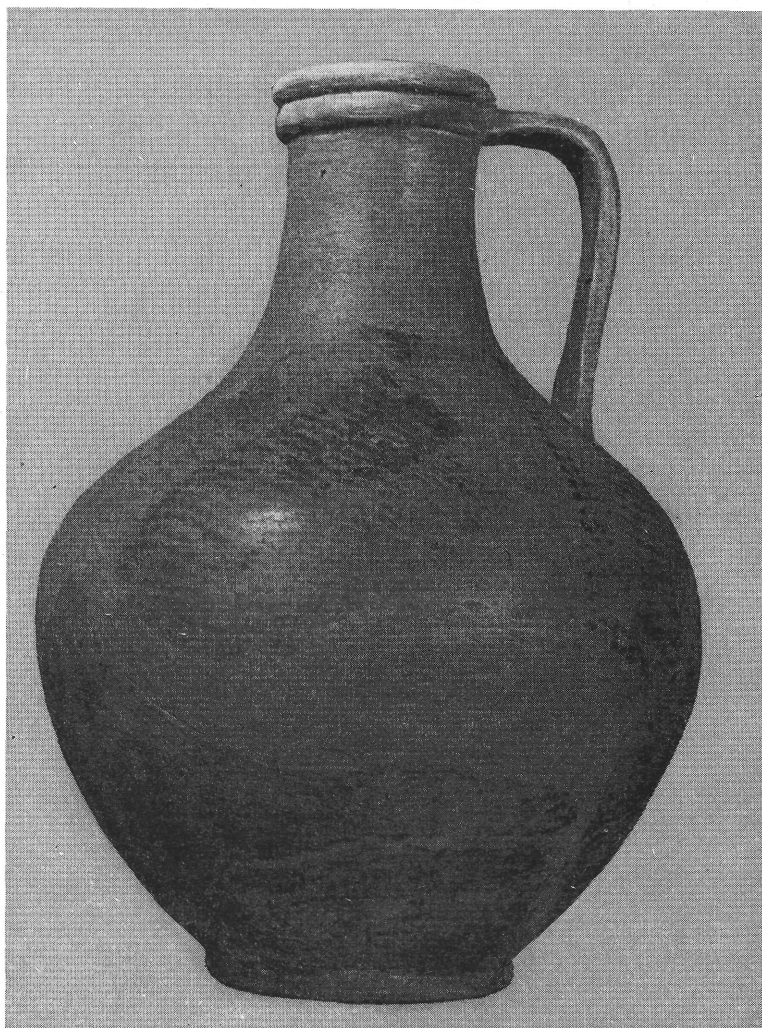
^{32b} Juhász Gy.: A brigetiói terra sigillaták. Diss. Pann. II. Budapest, é.n. 132., XLIII. t. 2. A töredék aligha Drag. 24-es tálhoz tartozott.

³³ Ohlenroth, L.: Italische Sigillata mit Auflagen aus Rätien und dem röm. Germanien. 24/25. BRGK 1934/35. (1937) 250. Gellius arezzói műhelyében a fejkék nélküli változatokban is megtalálható ez a maszk-típus.

³⁴ Juhász Gy.: A brigetiói terra sigillaták. 7., 134. — Nowotny, Ed.: RLiÖ. XII (1914) 169. = Bónis: Edényművesség. 247., 484. s. — Abramó, M.: Führer durch Poetovio. Wien, 1925. 93 sk. — Mócsy A.: Arch. Ért. 81 (1954) 187. — Barkóczy—Bónis: Adony. 145. — Legutóbb Fülep F.: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1958 (1959) 107., XLIX. t. 1. kép közölt egy L. M. V.-bélyeges Drag. 25-ös csészét. A teljes pannóniai anyag közzétételét Vágó Eszter kéziratban már régóta meglevő dolgozatától várjuk.

10. kép. Festéssel márványozott
egyfülű agyagkorsó a 10. szelvényből.
1/2

Einhenkeliger Tonkrug durch
bemalung marmoriert, aus dem
Schnitt Nr. 10. 1/2

névrövidítést a felső-itáliai felrakott díszű edénygyártás egyik legjelentősebb alakjának, L. Mag(ius?) Vir(iilis?) nevére oldanánk fel.³⁵

2. Drag. 29-es formájú dél-galliai sigillata tál peremrésze és a felső mező oldaltöredéke. A frizszalagot alul nagyszemű gyöngysor, felül sima lécs kereteli. Az ábrázolásból kettős simaívű girland és hatszirmú rozettában végződő inda maradt meg (43. kép 1—2., 8. kép 1—2). Lt. sz.: 62. 11.123—124.

A kettős simaívű girlanddekoráció, az igényes levélfűzér-friz szerényebb változataként, a dél-galliai műhelyekben Claudius uralkodása idejében tűnt fel.³⁶ A 68/9 körül felhagyott wiesbadeni tőzegréteg,³⁷ továbbá a 79. évvel záródó pompeji edénylelet³⁸ és a 74. évben megszállt rottweili tábor³⁹ díszes kerámiaja jól mutatja, hogy a Drag. 29-es formájú dísztalak felső sávjának spirálindával kitöltött kettős simaívű fűz-

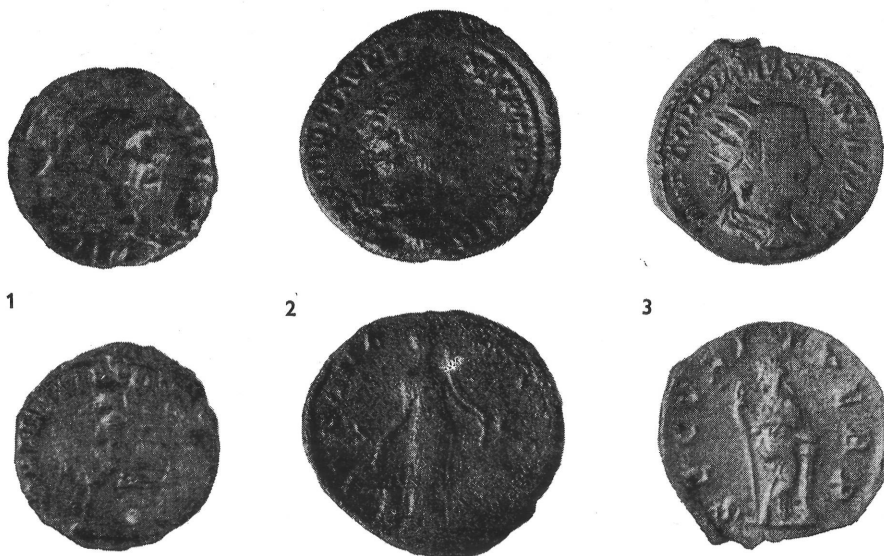
³⁵ A tessini kora-császárkori temetőben azonos díszítésű talakon és csészéken található meg az L. M. V., L. MA., L. M. VI., és L. M. VIR. bélyegek [*Simonett, Chr.*: Tessiner Gräberfelder. (Monographien zur Ur- und Frühgesch. der Schweiz. III) Basel, 1941. 62, 148—149]. A főnti bélyegek összetartozása éppúgy nem vonható kétségbe, mint M. Perennius Crescens korábban felismert PCR vagy PEC bélyegváltozatai (Erre l. *Ohlenroth*: i. m. 238., 10. jz.).

³⁶ *Oswald, F.—Pryce, T. D.*: An Introduction on the Study of Terra Sigillata. London, 1920. 70 sk. *Ritterling, E.*: Das frühromische Lager bei Hofheim i. Taunus [Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde, XL (1912)], 1913, 219. *Knorr, R.*: Die Terra-Sigillata-Gefäße von Aislingen. Dillingen, 1913. IV. t. 2.

³⁷ *Ritterling, E.—Pallat, L.*: Römische Funde aus Wiesbaden. Annalen des Vereins für Nass. Altertumskunde. XXIX (1898) V. t. 5.

³⁸ *Atkinson, D.*: Hoard of Samian Ware from Pompeii. JRSt IV (1912) III. t. 11; V. t. 19; VI. t. 27—29; X. t., 57.

³⁹ *Knorr, R.*: Rottweil. 1912. I. t. és 2. 1.

11. kép. Ezüst és bronz pénzek a Basilica területéről.
 1: Traianus denárja (az eredeti nagyság kétszerese). — 2: Antoninus Pius nagy bronzérme (az eredeténél kb. 1/3-dal nagyobb). — 3: Gordianus *antoninianusa* (az eredeti nagyság másfélszerese)
 Silber- und Bronzemünzen aus dem Gelände der Basilica.
 1: Denar des Traians (Zweifache des Originals). — 2: Grossbronze des Antoninus Pius (in etwa 1/3 Vergrößerung). — 3: *Antoninianus* des Gordianus (in anderthalbmäßiger Vergrößerung)

rekkel való díszítése milyen kedvelt volt Nero—Vespasianus idejében. Az albertfalvai töredék a spirálindás fűzérdísznek az i. sz. 60—80 közötti évtizedekben használt egyik változatát őrizte meg Germanus stílusában.⁴⁰

3. Világosszürke, szemcsés anyagú, vastag falú hombáredény (pithos) vállrésze, körbefutó párhuzamos bordákkal. A bordák alatt befésült vonaldíszbe mélyített erőteljes hullámvonal látható (43. kép 4., 8. kép 8). Lt. sz.: 62. 11. 116.

4. Drag. 31-es formát utánzó jól iszapolt szürke anyagú tányér aljtöredéke. Felületét sötétebb barnásszürke engób fedte, ami helyenként lekopott. Az alacsony talpgyűrű élesen levágott. Az alj belső oldalán, karcolt körkeretben, benyomott hétszirmú levélpár maradványa (43. kép 6., 8. kép 6). Lt. sz.: 62. 11. 114.

5—6. Vörös, illetve barna festéssel márványozott korsók oldal- és aljtöredékei. A 43. kép 5. számú darab (8. kép 5) anyaga szürkésbarna, porózus. A 7. számúé (8. kép 10) tömött, téglaszínű. Az alacsony gyűrűs talp éle legömbölyített.⁴¹ Lt. sz.: 62. 11. 117—118.

7. Szürke anyagú, vékony falú bögre felső része. A ferdén kihajló alacsony perem hegyes ovális profilt mutat. Lt. sz.: 62. 11. 115.

8. Kézzel formált, rosszul kiégetett durva fazék töredéke. Törésfelülete réteges. Belső oldala durva, sötétszürke. Külső oldala lilásbarna és simított. Lt. sz.: 62. 11. 121.

9. Fekete színű, szemcsés anyagú, felső részében hengeres, alsó részén csonkakúpos mély tál töredékei. Az oldalél legömbölyített. A kissé csapott vízszintes perem széleit körbefutó barázdák kísérik. Lt. sz.: 62. 11. 111—112.

10. Sötétszürke, belül rozsdabarnára rosszul kiégetett szemcsés anyagú fedő töredéke. Anyaga a vaskos, fekete színű pithosok anyagával egyezik. A kerek fogó alacsony, lapított. A tányérrész enyhén konvex. Lt. sz.: 62. 11. 113.

Az elplanírozott réteg főntebbiekben bemutatott anyagát, mint említettük, más korábbi beásásból hozták a σ -jelzésű lakógödör betöltéséhez. A korábbi földbe kerülés időpontjának körülhatárolása szempontjából útmutatással szolgál, hogy a réteg anyagában Nero—Vespasianus-kori dél-galliai sigillata és a Domitianus idejében már nem gyártott és Pannóniába sem exportált felrakott díszű felső-itáliai edénytöredékek⁴²

⁴⁰ *Hermet, Fr.* : La Graufesenque. 102. 50 ; 108. 3 ; 118. 19. Az utóbbi darab *taenia*-ja: *Hermet*: 94. 6, 11. Germanus mellett a vele nagyjából egykorú VITAL-bélyegzőt használt fazekas készítményei említhetők. *Knorr* : Töpfer...82 C.

⁴¹ Említhető még két további korsó-töredék: a) Téglaszínű oldal; vörös festéssel márványozott. Gondosan simított felületén égésnyomok (lt. sz.: 62. 11. 119). b) Korsó aljrésze. Kívül nyersen hagyott; belseje szürkére égetett (lt. sz.: 62. 11. 120).

⁴² A felrakott díszű felső-itáliai edények gyártásának felső időhatárára 1. *Ohlenroth* : i. m. 241. — *Comfort, H.* : RE Suppl. VII (1950) 1317.

képviselik a díszes importkerámiát. A Domitianus éveire jellemző metopás díszű dél-galliai kerámia, amely az albertfalvai telepek anyagából elég szép számban ismert, valamint a Traianus uralkodása idejében a dunavölgyi piacon megjelent heiligenbergi és lezouxi díszedények már nem kerültek be a réteg anyagába. Amíg azonban a közép- és kelet-galliai áru hiányát fontos útmutatásnak vehetjük a *datum ante quem* szempontjából, addig a Domitianus-kori metopás díszű kerámia hiánya kétségtelenül esetleges. A réteg anyagához tartozó benyomott levéldíszes tányéralj (43. kép 6) ugyanis legkorábban éppen Domitianus későbbi éveiben társulhatott a leletgyűttes többi darabjaihoz. A benyomott díszű kerámia Albertfalván első ízben a Domitianus-kori rétegekben tűnik fel; nagyobb számban azonban csak Traianus—Hadrianustól kezdve találjuk meg.⁴³

A réteg sűrű tányéraljának benyomott levéldíszre más változatban szerepel a Majláth utcai 1928. évi csatornázáskor átvágott legalsó római kultúrréteg anyagában.⁴⁴ A lelőhelyen Drag. 25-ös tálka felrakott díszű rozettás töredéke is előkerült. A szomszédos árokszakas aljáról pedig olyan benyomott díszű töredékek láttak napvilágot,⁴⁵ amelyek girlanddíszre és a füzérek íve felett benyomott tojástagok a Kiscelli utca 10. szám alatti korai leletgyűttes benyomott díszű darabjával⁴⁶ azonos ponccal készültek. Az utóbbi idézett töredéken a díszítést záró tömött levélszalag viszont a késői Drag. 29-es dél-galliai tálak levélfrizét utánozza.⁴⁷ Az említett három leletgyűttesben egyaránt megtalálható itáliai felrakott díszű sigillata utánzatok, valamint az egymással összefüggő korai helyi gyártmányú benyomott díszű edények, úgy véljük, elég világosan jelzik, hogy az albertfalvai, a Majláth utcai és a Kiscelli utcai rétegek anyaga azonos lelethorizonton fekszik.⁴⁸

⁴³ Az albertfalvai telepek anyagának feldolgozása világosan megmutatja majd a benyomott díszű kerámia megjelenésének és használatának időhatárait Északkelet-Pannóniában. L. addig megjegyzéseimet: *Ant. Hung.* III (1949) 60.

⁴⁴ Nagy, L.: *Bud. Tört.* I. 256., 4. kép, alulról a 2. sorban balról a 2. levél. E levélbéllyeg igen késői változata, már a rheinzaberni Belsus, B. F. Attoni stb. körében használt levéltípussal módosítva, felbukkan a macellumtól délre feltárt papföldi kemence anyagában. Fényképben közölte *Sz. Póczy*: *Töpferwerkstätten von Aquincum.* *Acta Arch.* VII (1956) (továbbiakban *Sz. Póczy*: *Töpferwerkstätten*). XV. t. 3. kép.

⁴⁵ A Majláth utca 54. és 65. számú házak előtt. Kiadatlan anyag az Aquincumi Múzeum raktárában.

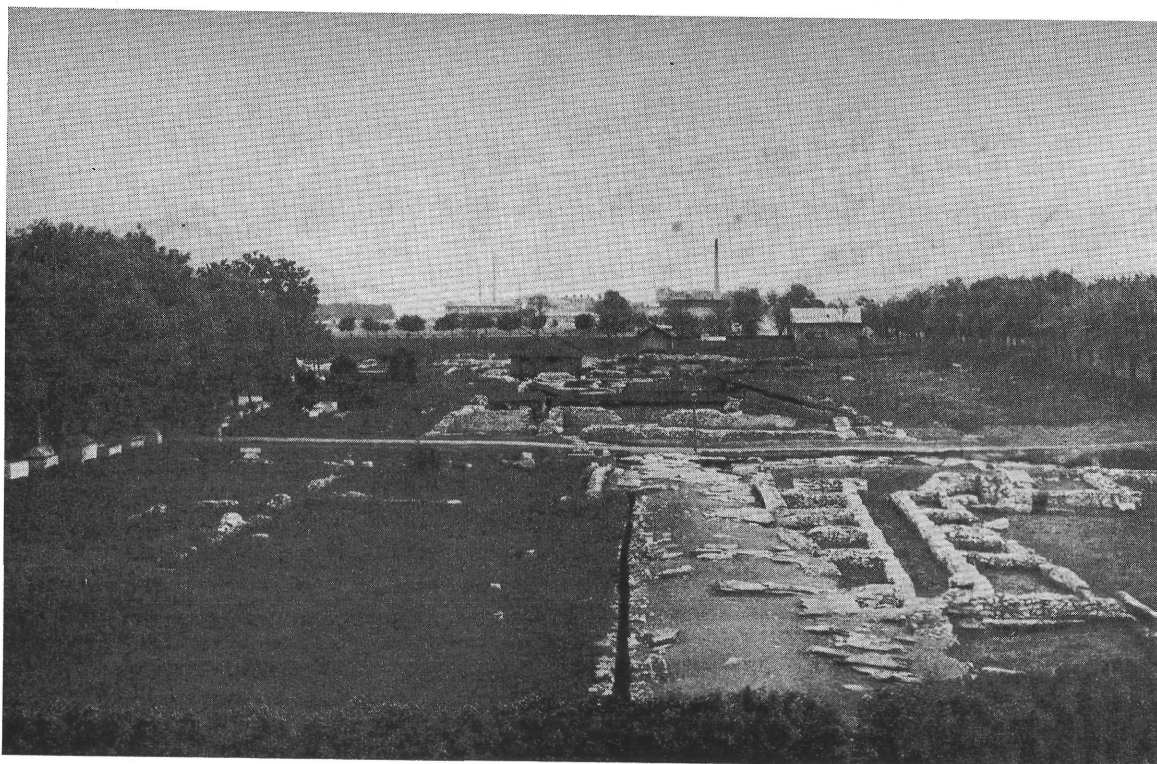
⁴⁶ *Bud. Rég.* XV (1955), 45. 1., 12. kép.

⁴⁷ *Hermet, Fr.*: *La Graufesenque.* 44. t., 25. — *May, Th.*: *Catalogue of the Roman Pottery in the Colchester and Essex Museum.* Cambridge, 1930. XIV. t. 72. — *Knorr, R.*: *Terra-Sigillata-Gefässe des ersten Jahrhunderts mit Töpfernamen.* Stuttgart, 1952. 22. t. A (Nero-kori példa) stb.

⁴⁸ Az albertfalvai réteg márványozott korsó-töredékeire l. *Ant. Hung.* III. 53 és alább, 47. 1. — A szemcsés anyagú fekete mély tálak nagyjából vízszintesen kihajló peremmel Albertfalván ugyancsak megtalálhatók már az I. sz. végén. Az 1960. évi ásítás VI/60. felületén pl. a bregenzi pince-leletből jól ismert L. Cosius köréhez tartozó Domitianus-kori sigillatával együtt jöttek elő. Könnyen lehetséges különben, hogy ezeket a meredek falú, szemcsés, mély tálakat a 70—80-as években a Rajna-vidékről ideirányított katonaság honosította meg a Duna menti táborokban és telepeken.

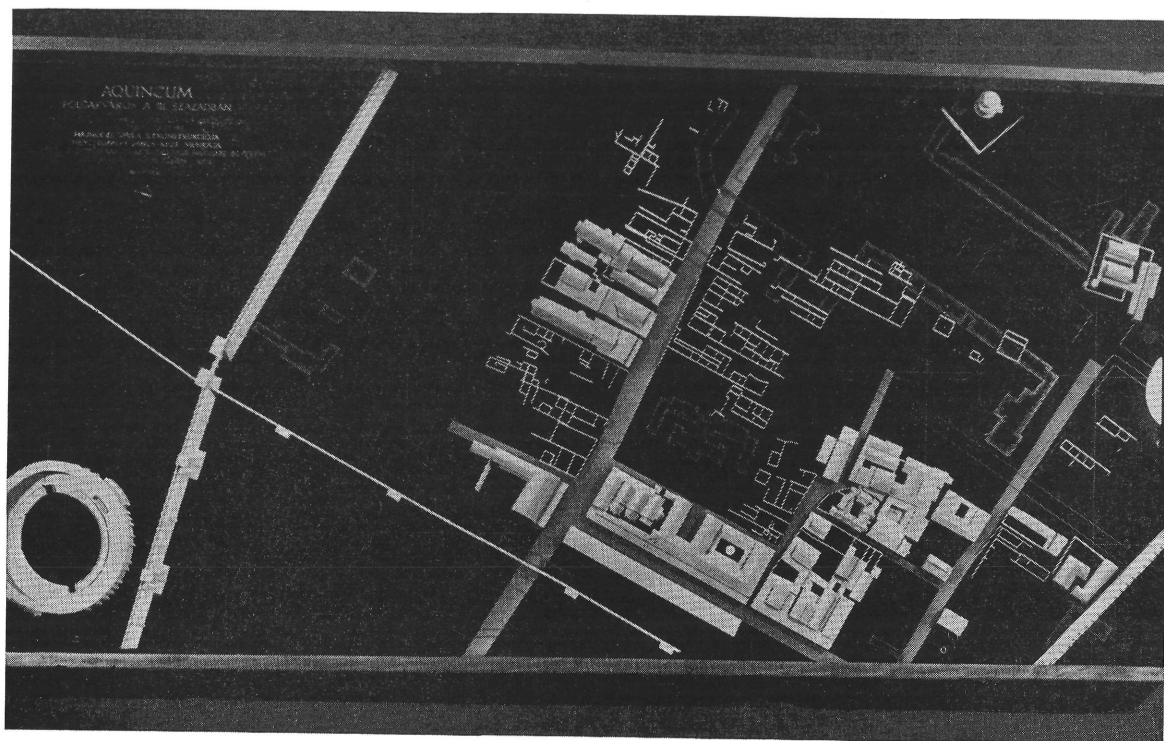
12. kép. Lábastál a 10. szelvény anyagából. 2/3
Fusschale aus dem Material des Schnittes Nr. 10. 2/3

13. kép. A Basilica területe e század húszas éveiben, az esztergomi vasúti töltés felől nézve
Das Gelände der Basilica in der 20er Jahren unseres Jahrhunderts vom Damm der Bahn gesehen

14. kép. A Basilica és környéke (Hajnóczy Gyula rekonstrukciója. 1:100)
Die Basilica und ihre Umgebung (Rekonstruktion von Gyula Hajnóczy. 1:100)

Az idézett együttesek nagyjából egyidőben, i. sz. 90 és 100 között kerültek földbe. Az aquincumi *Basílica* alsó járósintje (II. periódus) alól származó felrakott díszű edénytöredékek földbe kerülésének is ez lehet a legkésőbbi időpontja.

A 2. árok keleti végében az alsó járósint az α -jelzésű beásás elplanírozott nyugati záródásához vezetett. A beásás tetejéről kúpos fejű kis bronzszög, kerek átmetszetű bronzkarika, valamint néhány a keltezés szempontjából semmitmondó bronz lemeztöredék került elő.

Az α -beásás éppenúgy, mint a *Basílica* I. periódus agyagpadlója, kelet felé áthúzódott a keleti épület-szárny déli sávjára, az általunk kijelölt 10. szelvény felületére. Az utóbbi feltárásakor az α -beásás aljáról, továbbá betöltéséből, valamint az elplanírozott beásásra ráhúzódó agyagpadló fölötti betöltésből előkerült és az időrend szempontjából útmutatással szolgáló apró leletanyagot szólatatnánk meg a következőkben.

A humusz alatti kevert betöltésből, amelyet alul a *Basílica* I. periódus agyagpadlója zárt le, igen sok állati csont (majdnem egy teljes lócsontváz), néhány apró üvegtöredék, pár vasszög, bronz tükör lapjának darabjai és a II. századra jellemző díszített és egyszerű kerámia került elő aránylag nagyobb számban. Az agyagedények közül elsőnek az alábbi három, teljes edényre kiegészíthető darabot közöljük:

1a. Világos téglaszínű és anyagú dörzstál. A betöltés felső részéből majdnem ép állapotban került elő (46. kép 4., 9. kép 5). Az edény eléggé meredek falú, csonkakúpos aljrészt keskeny és vékony falú visszahajló perem koronázza. A perem belső oldalán alacsony, legömbölyített szegélyléc fut körbe, amely az elől ferdén levágott kiöntőnyílás két oldalán megvastagszik. A tál finom apró folyami kövecskékkel teleszórt belseje közepén a használattól kikopott. M.: 89—90 mm. Átm.: 315 mm. Fá.: 100 mm.

1b. Két másik téglaszínű dörzstál felső részének töredékei; az egyik a fentebbi példányával azonos kiöntő nyílás. A másik darabon (9. kép 6) a kihajló perem belső oldalán mélyen ülő szegély fut körbe.

2. Érdes felületű, feketészürke mély tál. Anyaga szemcsés, kvarchomokkal kevert. A vízszintesen kihajló és kissé lecsapott perem széleit valamint belül a perem alatti szájrészt enyhén bemélyített vonal kíséri. Az alsó részében nyúlánk, csonkakúpos edényttest a magasan fekvő lekerekített vállrész felett befelé ívelődik. A vállrészen körbefutó barázdák. M.: 81 mm. Szá.: 135 mm. Fá.: 44 mm (9. kép 1).

3. Világosszürke, jól iszapolt lapos kis csésze legömbölyített és kívül alávágott peremmel. Az edény felületét borító sötétszürke bevonás a peremnél kopott. Közvetlenül a lapos aljrész felett és a peremrészen körbefutó barázda. M.: 31 mm. Szá.: 95 mm (9. kép 3).

A rétegben talált és teljes edényformára csak több-kevesebb valószínűséggel kiegészíthető töredékek:

4. Erős vállú, egyfülű kiöntős korsó felső része több darabból összeragasztva (9. kép 4). Anyaga szemcsés, sárgásbarna. A lekerekített vállrész felett körbefutó barázdák. A legömbölyített perem alatt a belső oldalon a szokásos bemélyített vonal. Az edénytöredék felülete szürkésbarna és elnagyoltan simított. M.: 136 mm. Szá.: 62×77 mm.

5. Tömött, szürke anyagú és sötétebb árnyalatú szürke engóbbal bevont félgömbös tál felső része (44. kép 1). A legömbölyített perem alatt, a külső oldalon 2 cm-re, körbefutó barázda.

6. Drag. 36-os tálka peremrésze, barbotine-technikával felrakott V-alakú levél és indapár maradványával (44. kép 2).

7. Szürke anyagú, jól kiegészített vékony falú kis bögre talpgyűrűs aljrésze. Külső felületét tompa fényű fekete máz borítja (44. kép 8).

8. Jól iszapolt, világos sárgásbarna füstölő tál felső része. Felülete nyersen hagyott (44. kép 3. és 8. kép 11).

9. Világos téгла anyagú félgömbös tál oldaltöredéke (44. kép 4. és 8. kép 12). Kívül-belül narancsvörös festés vonta be. Külső oldalán két sorban benyomott díszítés maradványa: U-alakú rovátkolt keretbe foglalt paizsban V-alakú levelek sora.

10. Sárgásszürke, jól iszapolt pohár aljrésze, alacsony gyűrűs talprésszel. Felületét kívül-belül barna festés borítja. Külső oldalát homokszemekkel szórták tele. A külső oldalon a lekopott festés alatt ezüstösen csillogó bevonat tűnik elő (44. kép 7).

11—13. Világos téгла színűre kiegészített, porózus anyagú és narancsvörös festéssel bevont tálak, füstölő serleg töredékei. A 11. számú töredék belső oldalán bemélyített kurzív betűk: *AI...* A 12. számú tál fenékprofilja egyezik a homokszemes pohárával (44. kép 5—6., 9).

14. Világos nyers színű korsó hengeres nyaki része és oldaltöredékek.

15. Sárgás, téгла színű füstölő tál darabjai (mint fentebb, a 8. számú).

16. Narancs színű csillogó mázzal bevont lapos tál aljrésze.

17. A fentebbi 11—13. számú darabokkal azonos festésű lapos tál töredékei.

18. Szürke tálak oldaltöredékei. (Mint fentebb, 5. szám.)

19. Finoman iszapolt, kemény csengésű szürke edényalak. Felületük gondosan simított. A töredékek a bennszülött edényművesség legjobb hagyományait őrzik.

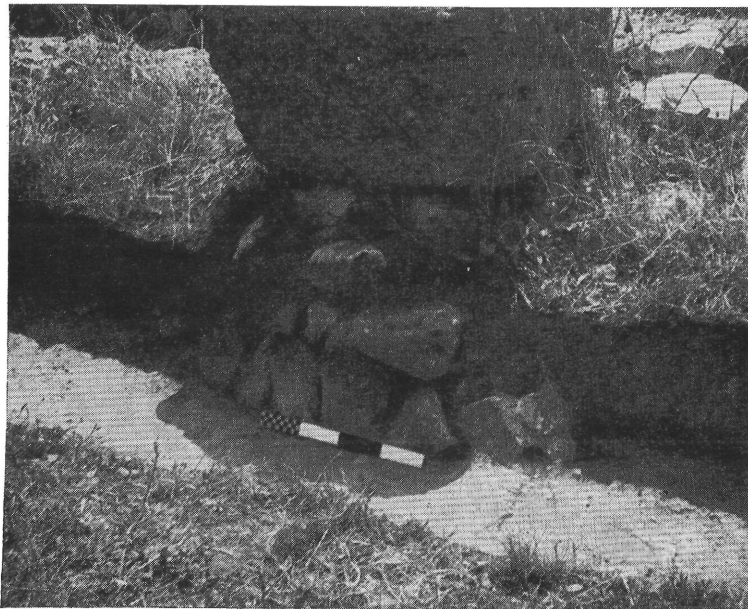
20. Két apró terra sigillata töredék. Az egyik Drag. 35-ös vagy 36-os csésze darabja.

21. Durva anyagú fedők peremrészei.

A betöltés apró leletei sorában a katonai anyagszertár (Lókorház) melletti fazekasműhelyek és a gázgyári fazekastelep anyaga keveredik. A gázgyári műhelyek anyagához sorolhatjuk mindenekelőtt a majdnem

15—16. kép. Basilica, 2. árok.
Nyugatról a 2. kis pillér feltárása
Basilica, Graben Nr. 2.
Die Freilegung des 2.
kleinen Pfeilers

ép dörzstálat (46. kép 4). Méretben is egyező testvérpéldányát a 160—170 között épült aquincumi tűzoltó székház pincéjéből ismerjük.⁴⁹ Egy másik rokon darab Óbudán, II. századi leletegyüttessel került elő.⁵⁰ Az előbbiekkal azonos profilú és anyagú további óbudai darabon a kiöntő nyílás alatt a gázgyári műhelyekre jellemző „szem” dísz is megtaláljuk.⁵¹ Kétségtelen ezek után, hogy a gázgyári műhelyek közel egyidőben a dörzstálat különböző változatait készítették.⁵² A gázgyári XI. számú kemence mellett talált keskeny peremű, enyhén profilált dörzstálat, V-alakú kiöntő nyílással,⁵³ a fazekastelepen készült dörzstálatnak

⁴⁹ Nagy, L.: Laur. Aqu. II (1941), 218 és XLVI. t., 6. kép.

⁵⁰ Aqu. Muz. Lt. sz.: 57. 71. 18. Kiadatlan.

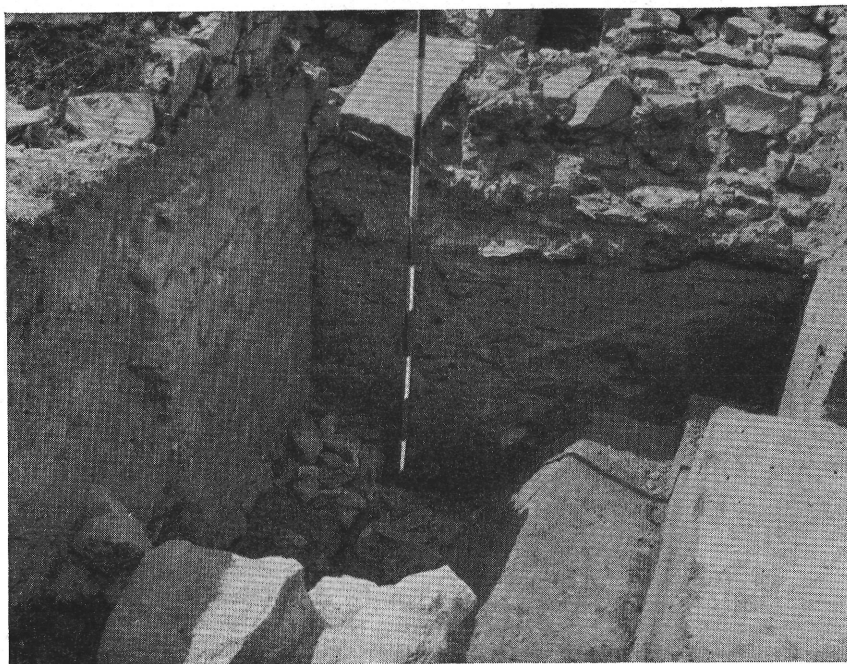
⁵¹ Aqu. Muz. Lt. sz.: 58. 4. 19. Kiadatlan.

⁵² Oelmann, Fr.: Die Keramik des Kastells Niederbieber (Materialien zur röm.-germ. Keramik). Frankfurt a.M. 1914. 69. figyelte ezt meg a Rajna-vidéki anyagon.

⁵³ Kuzsinszky: Bud. Rég. XI (1932), 334 sk., 341. ábra. A közölt darabok jellemzője a keskeny peremrész, amely erőteljes, majdnem negyedkörös ívelődéssel hajlik le. A tálat belső szélein többnyire egy-két vonalszerű bevágás fut, amelyek inkább csak jelzik, mintsem elkülönítik a szokásos körülfutó bordát. Általános a kiöntő nyílás elől ferdén levágott V-alakú kiképzése és a szájrészen elhelyezett két kör alakú „szem”-dísz, melyet elvéve a peremen is megtalálunk.

17. kép. A 10. szelvény Ny-i része a c/g jelzésű kőfallal és az α beásás betöltésével

Der westliche Teil des Schnittes Nr. 10 mit der Steinmauer c/g und der Auffüllung der mit α bezeichneten Siedlungsreste

18. kép. Basilica, a c/g-jelzésű kőfal koronája a 10. szelvényben

Basilica, die Mauerkrone c/g im Schnitt Nr. 10.

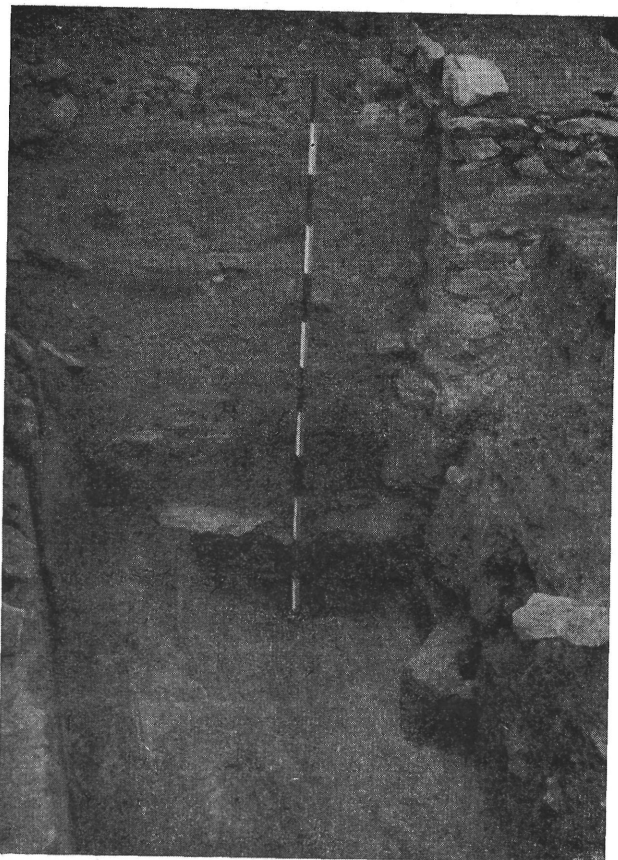
csak egyik változatát képviselik. E tálak lelkörülményeit is tekintetbe véve nem kizárt, hogy a műhely tevékenysége utolsó szakaszában gyártotta ezeket a változatokat. Aquincumi vonatkozásban különben a katonai anyagszertár melletti műhelyek anyaga is jól illusztrálja, hogy milyen változatos sorozatokban állították elő a dörzstálakat.⁵⁴ A *Basilica* felső betöltési rétegének egyik töredékes dörzstála (9. kép 6), anyaga és gyűrűsen lemélyített belső szegélyléce alapján az utóbb említett műhelyek készítményei sorában helyezhető el.⁵⁵

Ugyancsak a gázgyári fazekastelep egyik műhelyében készült a szemcsés anyagú mély tál⁵⁶ (9. kép 1). A Rajna-vidéken a II. század utolsó negyedére keltezik a vízszintes peremű mély tálak hasonló lágyprofilú

⁵⁴ Sz. Póczy: Töpferwerkstätten, 6. kép, 15—17. ábrák.

⁵⁵ L. az előbbi jegyzetben i. m. 6. kép, 15, 17. Peremkiképzésre uo. 6. ábra.

⁵⁶ Vö. Bud. Rég. XI (1932) 346. és 354. ábra 5. kép. Sz. Póczy: i. m. IX. t., 12. kép.

19. kép. A Basilica 3. számú helyiségében feltárt 10. szelvény K-i része; alul az α beásás kitisztított felülete

Der östliche Teil des Schnittes Nr. 10 im Raum Nr. 3 der Basilica; unten die bereinigte Fläche der mit α bezeichneten Siedlungsresten

változatát.⁵⁷ A kelet-pannóniai táborok és telepek II. századi anyagában igen gyakori a konyhaedény használata, pl. Albertfalván egészen a III. századig követhető.⁵⁸ A Keleti-Alpok vidékén viszont a Marcus-féle germán háborúk utáni időkben már nem fordulnak elő.⁵⁹ Néhány III. századi leletgyűttesben pl. Intercisában⁶⁰ és Tács-Fövénypusztán⁶¹ feltűnő szürke, érdes anyagú, lágyprofilú mély tálak már nem hozhatók a föntebbi csoporttal közvetlen kapcsolatba, de az Alföld szarmata kori edényanyagával sem vethetők össze.⁶² Már régebben felismerték, hogy a kora-császárkori, La Tène-gyökerű mély tálak késői változatai ezek, melyek használata helyenként a IV. század első évtizedeibe is átnyúlik.⁶³ Késői feltűnésük körülményeit a kutatás azonban még nem tisztázta.

A Basilica felső réteg anyagának több darabja, mint említettük, a katonai anyagszertár melletti műhelyekből került ki. Ide sorolhatók a porózus téglá anyagú és vörös festésű tálak, a barna festésű kőporos csésze és a nyers színű füstölő tál töredékei (44. kép 3, 5—7, 9). Az utóbbi darab megfelelőjét az Aranyhegyi árokmenti temetőnek a műhelyekből kikerült anyagából ismerjük.⁶⁴ A 44/6. kép tájának fenékprofilja általában a korai aquincumi műhelyek készítményein fordul elő, és nem köthető valamely határozott műhelyhez. Megtaláljuk pl. Resatus korai tányérjain, a Kiscelli utcai katonai műhelyek készítményein,⁶⁵ valamint a katonai anyagszertár melletti gyár anyagában is.⁶⁶

A 44/4. képen közölt benyomott díszű töredék anyaga és rétegesen leváló vörös festése mindenben egyezik a

⁵⁷ Gose, E.: Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland. 1950. 504. szám.

⁵⁸ Nagy, T.: Ant. Hung. III, 51.

⁵⁹ Schörgendorfer: Keramik. 133.

⁶⁰ Sz. Póczy: Intercisa. II (1957) 53. 1., 11. típus és XIII. t. 18—19.

⁶¹ B. Thomas, E.: Die römerzeitliche Villa vom Tács-Fövénypusztá [Acta Arch. VI (1955)], 127. 1., 22, és 5. kép, 5; 7. kép, 3.

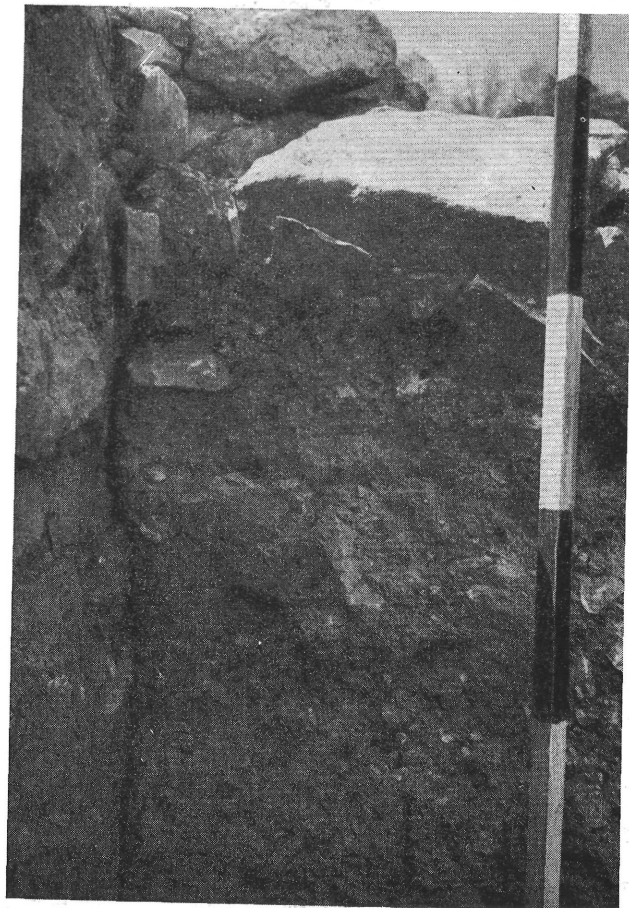
⁶² A Derekegyháza, 2. sír edényére történt hivatkozás nem helytálló. Közöséges félgömbös kis talpas tál fordul elő az idézett helyen. Párducz, M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. II (Arch. Hung. XXVIII, 1944), X. t., 8.

⁶³ Bónis: Edényművesség. 23—24. 11., és XXXIX. t., 10.

⁶⁴ Sz. Póczy: Töpferwerkstätten. IV. t., 11.

⁶⁵ Nagy, L.: Laur. Aqu. II, 205. 1., és 5. kép, 9. ábra. Sz. Póczy: i. m., 3. t., 9. kép.

⁶⁶ Aqu. Muz. Lt. sz.: 50. 395. Vörös festésű kis korsó.

20. kép. A c/g jelzésű kőfal csatlakozása a Basilica 3. helyiségének első nagy falpilléréhez

Anschluss der Steinmauer c/g zum ersten Grosspfeiler des Raumes Nr. 3 der Basilica

21. kép. A Ny-ról számozott második nagy falpillér és vele szervesen egybeépült csatornafal a Basilica 3. helyiségében

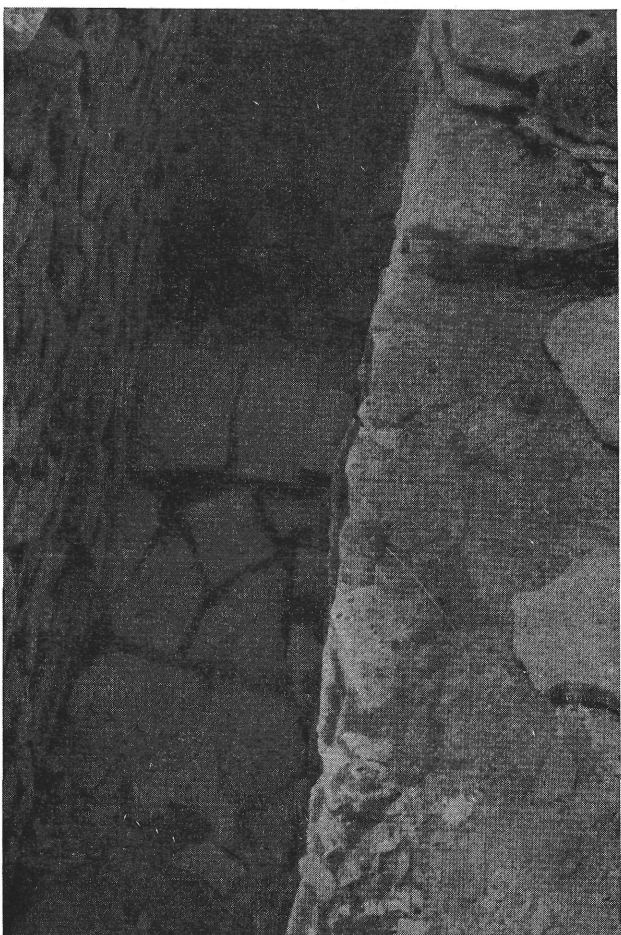
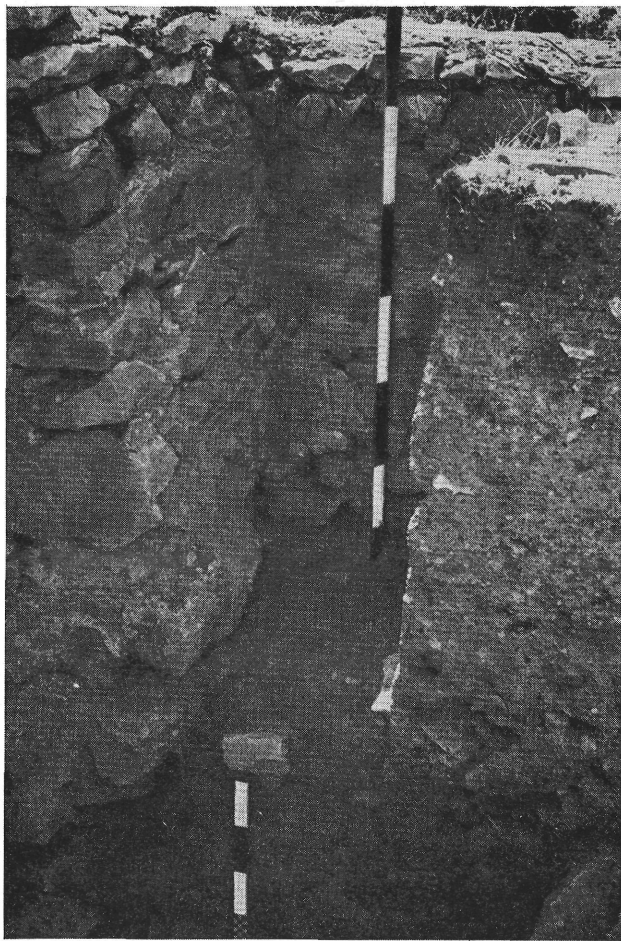
Der zweite von Westen her numerierte grosse Pfeiler und die damit fest zusammengebaute Kanalmauer im Raum Nr. 3 der Basilica

44/6, 9. kép tájajával. A benyomott díszítés mintái az anyagszertár melletti műhelyek darabjain ugyan eddig még nem fordultak elő.⁶⁷ Az ugyancsak forgó kerékkal előállított fűzerminták azonban e műhelyek kedvelt díszítő elemei.

Porózus anyaga után ítélve a 9. kép 4. számú csücskös szájú kifolyós korsója is az anyagszertár melletti műhelyekben készülhetett, ahol különben elég pontos formai megfelelőjét is megtaláljuk.⁶⁸ Az ilyen S-profilú, szűk nyakú és erős vállú kifolyós korsók különben eléggé jellemzők Pannóniára az i. sz. I—II. században.⁶⁹ A szomszédos Noricum területén viszont nem terjedtek el ezek a változatok.⁷⁰ A Rajna-vidéken a szögletes-profilú (Hofheim, 54. típusú) korsók az általánosak,⁷¹ melyek a Rajna-vidéktől függetlenül Nyugat-Pannóniában (Emona, Poetovio, Savaria) is szép számmal előfordulnak.⁷²

A 10. szelvény felső rétegéből előkerült többi házi-edény-töredék határozott műhelyhez nem köthető. Néhány kiegészíthető példány ezek közül, mint pl. a 9. kép 3. számú félgömbös szürke kis csésze,⁷³ vagy a 44/1. kép sötétszürke festéssel bevont félgömbös tálja⁷⁴ a II. század első felében általánosan elterjedt edényformát képviseli. De ezekkel együtt a többi töredék is elhelyezhető az Aquincumban használatos II. századi kerámia anyagában.

A 10. szelvény felső rétegében a katonai anyagszertár melletti fazekasműhelyek készítményei jelentik a korábbi edényanyagot. Az idézett műhelyek nagyjából i. sz. 110 és 140 között működtek;⁷⁵ edényei azonban helyen-

⁶⁷ L. e minták összeállítását Nagy L.: Bud. Tört. I. 634. 1., 30. kép.

⁶⁸ Sz. Póczy: Töpferwerkstätten. VI. t., 15. kép.

⁶⁹ Bónis: Edényművesség. XXIX. 8—9. 12. Mócsy; Arch. Ért. 1954, 186. — P. Buócz, T.: Arch. Ért. 88 (1961) 237. — Barkóczi—Bónis: Adony. 28. kép, 4. Bud. Rég. XI (1932) 339. 1., és 352. kép, 7. — Sz. Póczy: i. m. 8. kép, 5. stb.

⁷⁰ Schörgendorfer: Keramik. 448 sk., 464 sk. számok.

⁷¹ Gose: i. m., 390. szám. Stümpel: Bodendenkmalpflege. Bericht 1956 (Mainzer Zeitschr. 1958). 17. kép.

⁷² Bónis: Edényművesség. XXIX. 10.

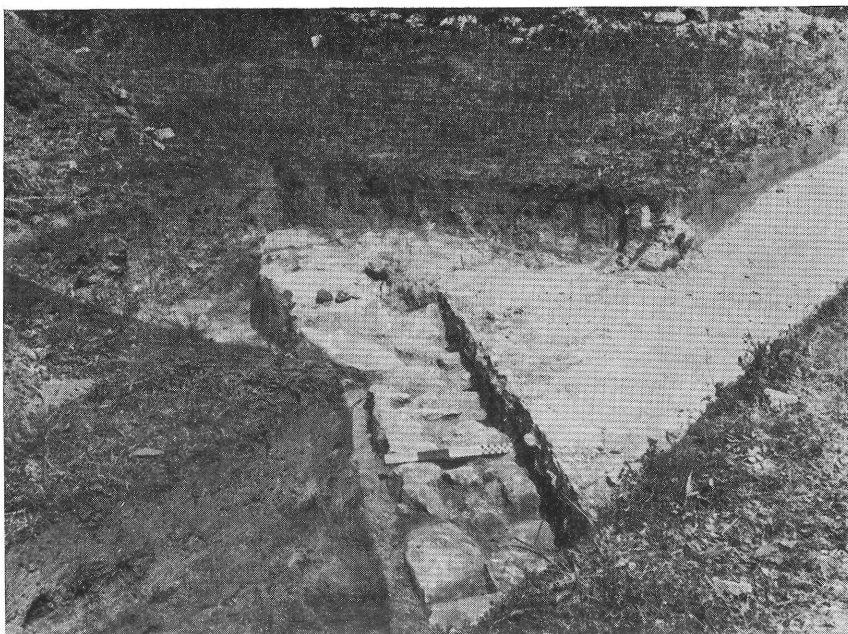
⁷³ Bónis: Edényművesség. XXI. 48. számú tál változata. Aquincumban is igen gyakori. L. pl. Lt. sz.: 48. 129.

⁷⁴ Erről fontebb, 19. 1.

⁷⁵ Nagy, L.: Bud. Rég. XII (1937) 265. — U. ö.: Laur. Aqu. II. 204. és Bud. Tört. I. 639—640. — Sz. Póczy: Töpferwerkstätten. 101—102.

22. kép. A D-utca kőfalas csatornájának kőlapos alja a Basilica 3. helyisége előtt

Kanal aus Steinplatten und mit steinerner Wandung in der Gasse D vor dem Raum Nr. 3 der Basilica

23—24. kép. A Basilica 2. helyiségében feltárt korai bolthelyiségek falmaradványai a 3. árokban és az 5—6. szelvényben

Mauerreste der im Raum Nr. 2 der Basilica erschlossenen frühzeitigen Tavernen im Graben Nr. 3 und in den Schnitten Nr. 5—6

ként még a század középső évtizedeiben is használatban voltak.⁷⁶ Az említett műhelyek a II. század első felében elsősorban a polgárváros lakóinak házi- és díszedény szükségletét fedezték, amint erre az aquincumi tűzoltó testület székháza helyén, a szomszédos észak-déli főutca (C) bolthelyiségeiben, a *Basilica* területén és különösen az Aranyhegyi árokmenti temető sírjaiban előkerült anyag eléggé utal.⁷⁷ A műhelyek vörös festésű, benyomott díszű és sima falú edényeit azonban megtalálták az óbudai katonaváros területén,⁷⁸ valamint az albertfalvai telepek anyagában is.⁷⁹

⁷⁶ Az Aranyhegyi árokmenti temető publikációja remélhetőleg ebből a szempontból is tanulságokkal szolgál.

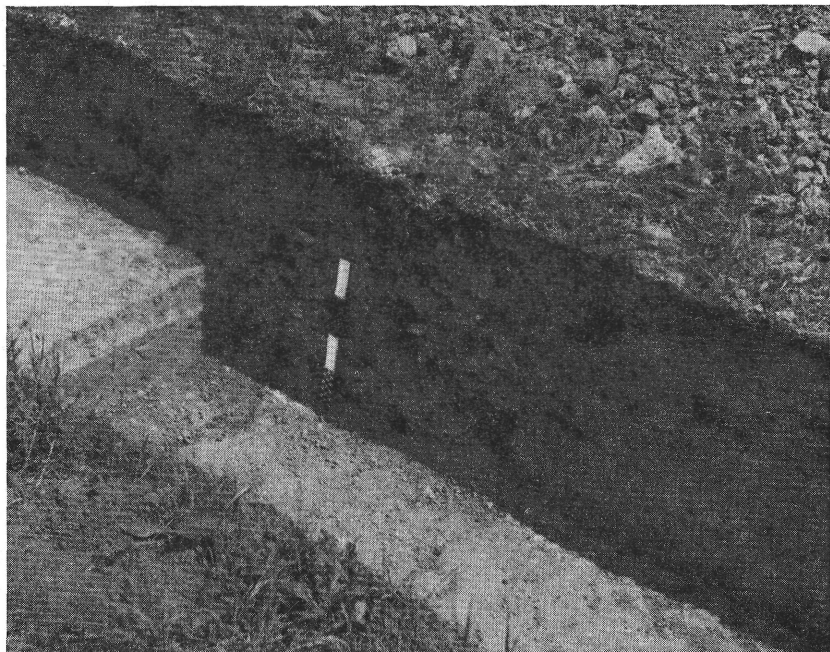
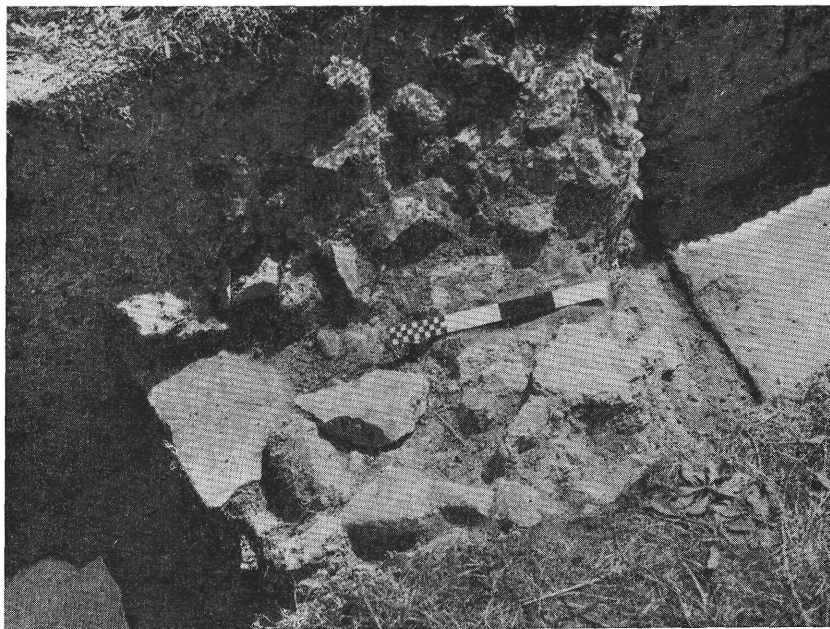
⁷⁷ L. föntebb, a 75. jegyzetben id. irodalmat.

⁷⁸ A III. ker. Vihar u. 12. sz. ház udvarán csatornázás, illetve a 25. sz. ház építése alkalmával 1931-ben. Kiadatlan anyag az Aquincumi Múzeumban. Az egyik benyomott díszű edénytöredék mintája a Bud. Tört. I. 30. kép, 4. ábrán látható bélyeget mutatja.

⁷⁹ Vörös festésű tálak töredékei az 1957—1959. évek ásátásainak anyagából. Többször szerepel a jobbra futó kis nyúl alakja: Bud. Tört. I. 30. kép, 8. ábra.

25—26. kép. Kiszedett II. századi falrészek a Basilica 3. helyiségében húzott 4. számú kutatóárokban

Fundamentgruben aus dem 2. Jahrhundert in dem Suchgraben Nr. 4 durch den Raum Nr. 3 der Basilica

Valamivel később, valószínűleg Hadrianus uralkodása idejében kezdték meg a mai Gázgyár területén egyes műhelyek a konyhaedények előállítását.⁸⁰ A gázgyári nagy fazekastelep virágzása, Pacatus gyárát is beleértve, azonban Antoninus Pius és Marcus Aurelius évtizedeire esett.⁸¹ A fazekastelepen készült házi-kerámia piacterülete már nem szorítkozott az aquincumi polgári és katonai telepekre. Az i. sz. II. század második harmadában a gázgyári műhelyek háziédényei a Duna vízi útján eljutottak a Fehér megyei limes-sáv táborába (Adony, Intercisa).⁸² Pacatus díszes edényei pedig a tartomány belsejébe (Tác-Fövenypusztá)⁸³ és a Dráva-menti városokba (Mursa), sőt stukkómintái Moesiába is megtalálták az utat.⁸⁴

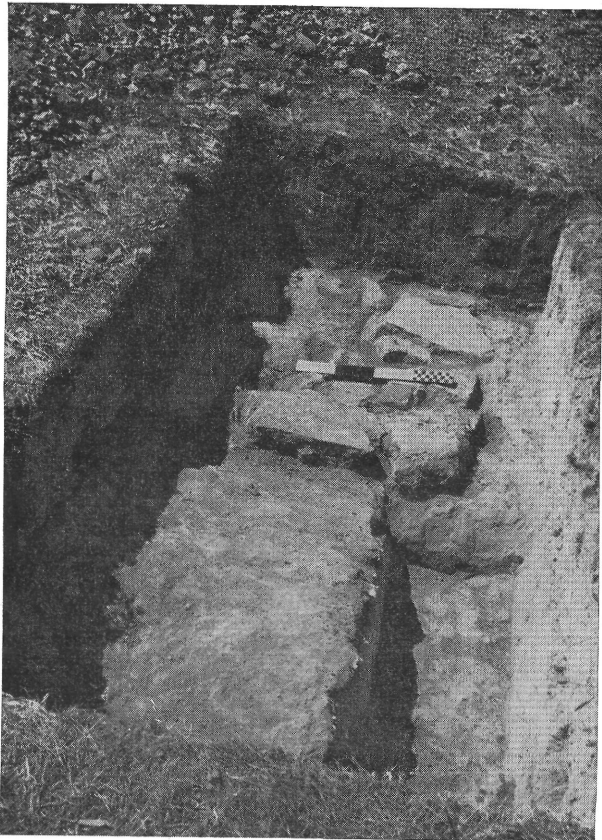
⁸⁰ Sz. Póczy : Arch. Ért. 79 (1952) 105 és XXI. t., 3. — U. ö. : Töpferwerkstätten. 103 sk.

⁸¹ A Pacatus-gyár keltezésére alapvető Kiss K. példamutató alaposággal készült dolgozata: Laur. Aqu. I (1938) 188 sk. — L. még Nagy T. : Bud. Múemlékei II. 97. I., 170. jz.

⁸² Barkóczi—Bónis : Adony 171. — Sz. Póczy : Intercisa II. 70.

⁸³ B. Thomas : Acta Arch. VI (1955) 106^{sk.}, XL. t. 4—6 ; XLII. t. 6.

⁸⁴ Kiss, K. : i. m. 206 sk. — Alföldi, A. : FA I—II (1939), 97 sk.

27—28. kép. A Basilica 2. helyiségében feltárt bolthelyiségek falmaradványai a 7—8. szelvényben. (A 28. kép bal oldalán a Basilica zárófala látható)

Mauerreste der im Raum Nr. 2 der Basilica erschlossenen Schnitten Nr. 7—8. (In der Abb. 28 ist links die Schlussmauer der Basilica zu sehen)

A helyi készítményű edényekhez hasonlóan a *Basilica* 10. szelvény felső rétegének sigillata leletei sorában sem található olyan darab, amely a II. század utolsó évtizedeinél későbbi időre utalna. A réteg mindhárom sigillata töredéke rheinzaberni készítmény, amint azt sötétebb vörös, fénytelen mázok elárulja. A 44/2. képen közölt Drag. 36-os töredék a Duna menti telepeken igen elterjedt dísztalak csoportjába tartozik. A töredék felrakott növénydíszének kiegészítése az Aranyhegyi árokmenti temető,⁸⁵ az Óbuda Bécsi út 86. számú telken,⁸⁶ valamint a Szólyban⁸⁷ és a Győr-nádorvárosi temetőben⁸⁸ előkerült teljesebb darabok alapján könnyen megadható: az indadíszes levél mellett még szőlőfürt és szív alakú levélminta ismétlődött a peremen. Egy ilyen tál darabjait találtuk meg a 6. blokkban is, a (*h*)-jelzésű fal II. század végi ráfalazásának kősora alatt.⁸⁹ Hasonló díszű töredékek a III. kerület Vörösvári út 22. számú telken rheinzaberni alakos díszű sigillata tálak társaságában kerültek elő.⁹⁰

A *Basilica* agyagpadlója fölötti réteg edényanyagában tehát nincsen olyan apró lelet, amely a II. század tízes-húszas éveinél korábban, illetve a hatvan-hetvenes évek-nél később készült volna. A *Basilica* építésével egykorú agyagpadló ezek szerint legkorábban Traianus késői éveiben, Hadrianus uralkodásának első felében jöhetett létre. A javasolt kelteztést alátámasztja, hogy az agyagpadló döngölt földalapozásából Traianus 98—99 között vert igen kopott ezüst denarja került elő,⁹¹ amely földbejutása előtt legalább egy-két évtizedig forgalomban volt (11. kép 1).

Az agyagpadlós helyiség felhagyása viszont valószínűleg a hetvenes évek végén történt, és talán az Aquincumra nézve következményeiben súlyos 178. évi nagy szarmata betöréssel hozható kapcsolatba.⁹²

A padlózaton, mint fentebb említettük, a leégett és bedőlt tetőzet gerenda- és téglamaradványait találtuk, ami persze nemcsak valamely ellenséges betöréstől kiváltott tűzvész pusztítására utal.

⁸⁵ Aqu. Muz. Lt. sz.: 50. 518.

⁸⁶ Az új városi házak építésénél 1927-ben, hamvasztásos sírból. Az előkerült anyagot összefoglalóan említi Nagy, L.: Bud. Rég. XII (1937) 268.

⁸⁷ *Fuhász, Gy.*: A brigetói terra sigillaták. XXXI.t., 12. kép.

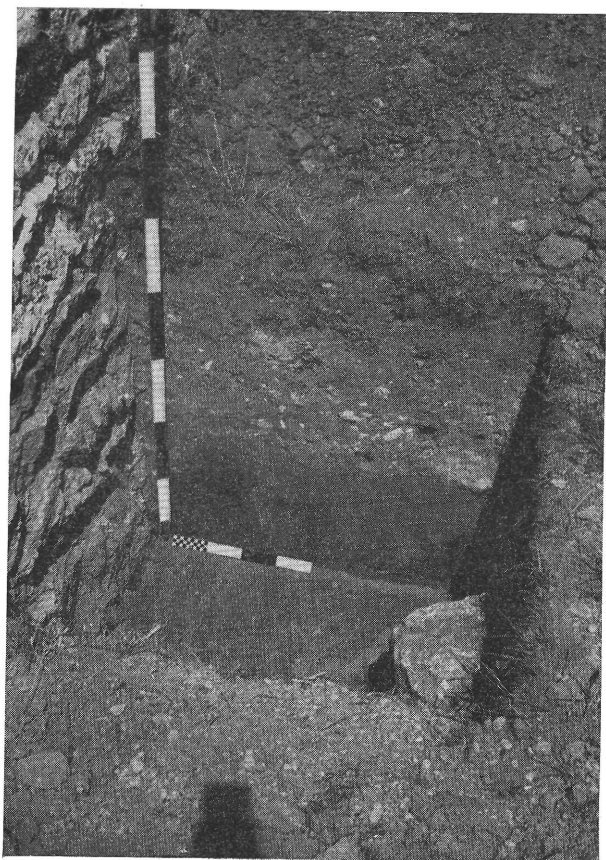
⁸⁸ *Bíró, E.*: Arch. Ért. 88 (1961), 241. 1., 3. kép, 6 (sigillata utánzat?).

⁸⁹ L. fentebb, 17. 1.

⁹⁰ Aqu. Muz. Lt. sz.: 57. 190. Kiadatlan. Vö. még egy Vihar utcai töredéket: Aqu. Muz. Lt. sz.: 13. 904.

⁹¹ *Mattingly H.—Sydenham Ed. A.*: The Roman Imperial Coinage továbbiakban: RIC II (1926) 17.

⁹² L. erre fejtegetéseimet: Bud. Műemlékei. II. 40 sk.

29. kép. A Basilica 2., 4. számú helyiségeit elválasztó fal alapozási mélysége és csatlakozása az épület Ny-i zárófalához a 11. szelvényben

Tiefe der Grundierung der Trennungsmauer zwischen den Räumen Nr. 2 und 4 der Basilica und ihr Anschluss an die westliche Schlussmauer des Gebäudes im Schnitt Nr. 11

30. kép. A kőlapos udvarrész maradványa a 10/a jelzésű árokban

Reste des mit Steinplatten ausgelegten Hofraumes in dem mit 10/a bezeichneten Graben

Az elpusztult helyiség helyreállítása és ezzel kapcsolatban a padlószint feltöltése a II. század végéig várható magára. Sajnálatos, hogy a betöltési rétegből származó helyi és Rajna-vidéki importedények használatának időtartamát ma még másutt sem tudjuk évtizednyi pontossággal megadni.⁹³ A polgárváros területén az úgynevezett festő-lakás anyaga megmutatta, hogy esetenként milyen erős retardációval számolhatunk.⁹⁴ Felfigyelhetünk azután a westerdorfi műhelyek hatvanas évek végével megindult exportanyagának hiányára is, és pedig nemcsak a 10. számú blokkban, hanem a többi feltárt felület felső rétegeiben is. Ma még azonban ezt a hiányt a *Basilica I.* periódus lezáródásának keltezése szempontjából nem vehetjük döntő körülménynek. Majd csak a további ásatások anyaga mutatja meg, hogy építhetünk-e erre a negatívumra. A gázgyári fazekastelepen,⁹⁵ az aquincumi tűzoltó székház épületében⁹⁶ és az úgynevezett festőlakásban⁹⁷ nagyobb számban előkerült, a polgárváros más épületeinél⁹⁸ pedig szám szerint még át nem tekinthető, de jelentős westerdorfi sigillata anyag mindenesetre arra mutat, hogy a műhely készítményei Marcus Aurelius éveiben komoly felvevő piacra találtak az aquincumi polgárvárosban. Másrészt az is kétségtelen, hogy a hatvanas évek végétől kezdve Westerdorf elsősorban a germán-szarmata háborúk idején a Duna völgyébe összpontosított katonaság szükségleteit látta el. Ez többek között abból is kitűnik, hogy amikor Commodus defenzív politikája következtében, a nyolcvanas évek elején, a Duna völgyéből máshova vezényelték a máshonnan korábban ide összpontosított katonaságot.

⁹³ A sigillata edényekkel kapcsolatban a nehézségekre rámutatott MacDonal, G.: *The Dating-Value of Samian Ware* [JRSt XXV (1935)], 200 sk.

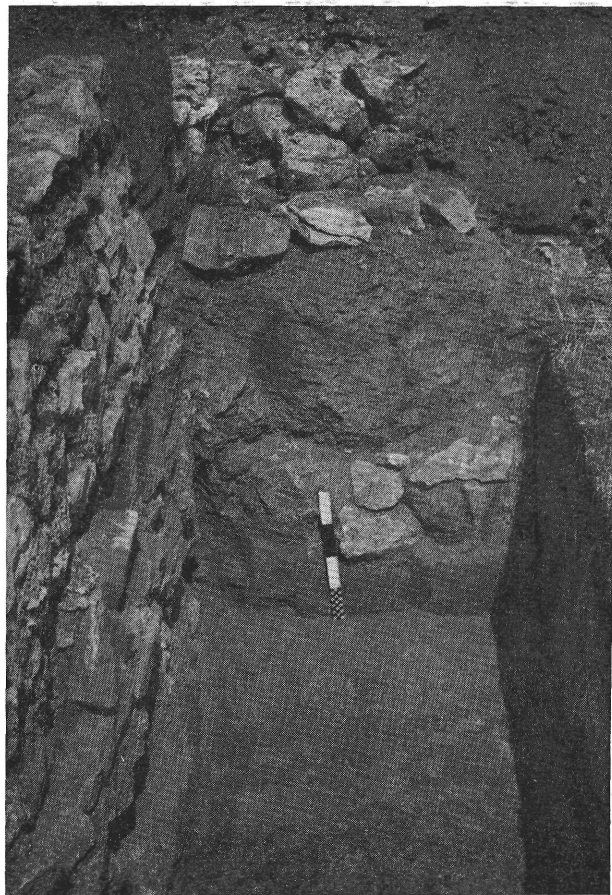
⁹⁴ Nagy, T.: *Bud. Rég. XVIII* (1958), 160 sk.

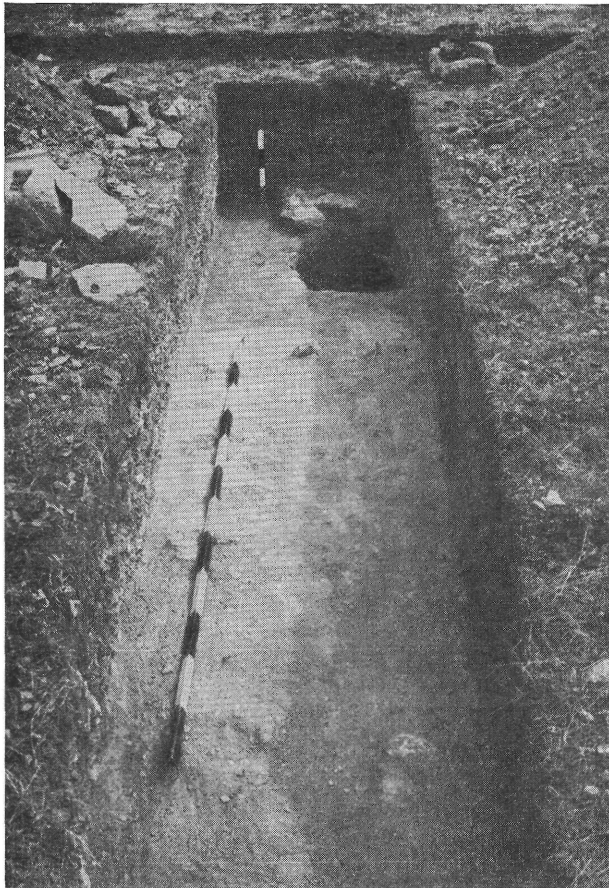
⁹⁵ Kuzsinszky: *Bud. Rég. XI* (1932) 375—376. 11., 58—64. számok.

⁹⁶ Nagy, L.: *Laur. Aqu. II.* (1941), 211 sk., 42—52. számok.

⁹⁷ Nagy, T.: *Bud. Rég. XVIII* (1958) 154.

⁹⁸ Kiss, K.: *Arch. Ért.* 1946—48, 233 sk. közzétett katalógusa pontosabb lelőhelyek szerint sajnálatosan nem választotta szét az anyagot. A nála Óbuda lelhelyel szereplő darabok jelentős százaléka azonban a polgárváros területéről való. Westerdorfi bélyegeket közöltek innen: Torma, K.: *Arch. Ért.* II (1882), 217 sk., III (1883), 3 sk. — Finály, H.: *Bud. Rég. IX* (1906) 95 sk.

31. kép. Az η beásás a 18. számú árokban Ny-felől nézve
Die mit η bezeichneten Siedlungsreste im Graben Nr. 18,
von W gesehen

ságot, rövidesen a legszámottevőbb westerdorfi műhelyek (Helenius, Onnio) is leálltak.⁹⁹

A 10. szelvényvel szomszédos 4. árok agyagpadlója feletti betöltésből Antoninus Pius igen kopott nagy bronz és egy ugyancsak olvashatatlan középbronz érme került ki.¹⁰⁰ Egyik sem juthatott a II. század utolsó harmadánál korábban a föld alá. A *Basilica* átépítésének, azaz a II. (a terület IV.) periódusa kezdetének meghatározásához azonban a föntebbi érmek sem visznek sokkal közelebb. Ennek a kérdésnek a vizsgálatánál különösen súlyos hátrányként érezzük a felső rétegeknek a korábbi ásások folyamán történt lehordását. A *Basilica* átkutatott déli részén a III. századi leletanyag mondhatni teljes hiánya rendkívüli mértékben megnehezíti a terület későbbi történetének tisztázását.

Gazdagabb lehetőségek adódnak viszont a valószínűleg II. századvégi átépítést megelőző periódusok kutatására. A 10. szelvényben, a felső agyagpadló alatti betöltésből (5. réteg) aránylag kevés és pontosabb korhatározás szempontjából nem használható téglaszínű oldal és néhány durva edényalj atipikus töredéke került elő.

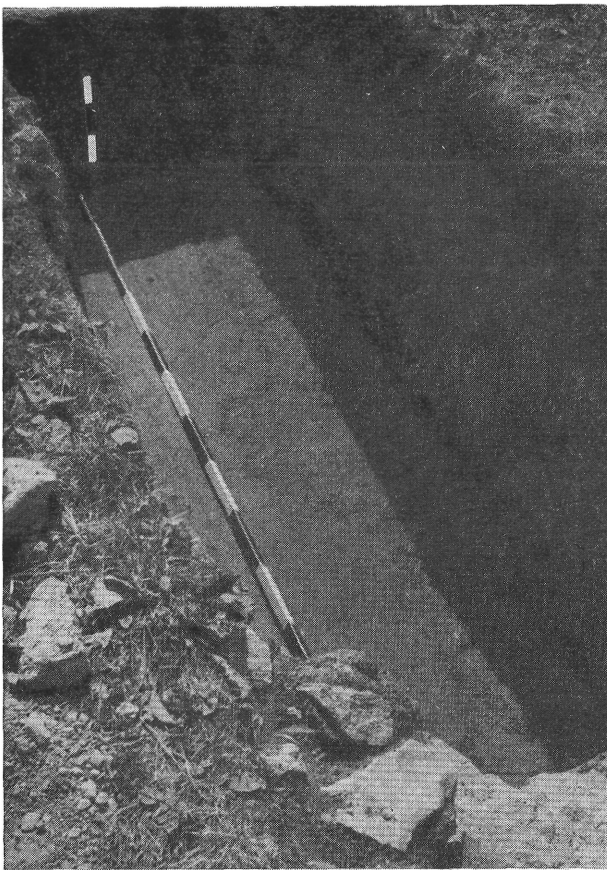
Jelentősebb mértékben hozzájárult viszont az időrendi kérdések tisztázásához az alsó apróköves-kavicsos járószint, illetve lesározás (6. réteg) alól előkerült apró leletanyag.

Közvetlenül az említett apróköves járószint alatt Drag. 24/5-ös formára kiegészíthető Pó-vidéki sigillata utánzat felső részének kisebb töredéke feküdt. A felrakott díszítésből delfin töredéke maradt meg. Valamivel mélyebb szintből, már a 7. számú réteg felső részéből, finoman iszapolt sárgás anyagú korsóoldalak és egy Drag. 35-ös csésze sima peremrésze érdemel figyelmet.

Az említett leletek világosan jelzik, hogy az α -beasást még az I. század végén töltötték be s rövidesen ezt követően (i. sz. 100 körül) alakították ki a *Basilica* építését megelőző II. (praebasilikális) periódus járó- illetve padlószintjét. Az utóbbit rövid ideig, alig egy-két évtizedig használták. A *Basilica* I. periódusához tartozó agyagpadló (3–4. réteg) ugyanis, mint föntebb láttuk, a II. század tízes-húszas éveire már elkészült. Mindezek után a legelső

⁹⁹ Knorr, R.: Die Westerdorf-Sigillaten des Museums Stuttgart. Fundberichte aus Schwaben XV (1906), 89 általában Commodus első éveivel, Kiss: i. m. 200 pontosabban a 182/3-as évekkkel zárja a westerdorfi műhelyek tevékenységét. Oswald, F.: Index of Potters Stamps on Terra Sigillata (Samian Ware). Margidunum, 1931. XIX és Comfort, H.: RE. VII. Suppl. 1331–1332, és mások i. sz. 200 körüli keltezése Kiss, i. h. adott alapos elemzése után nem fogadható el.

¹⁰⁰ Mindkettő meghatározása az előlap portréja alapján lehetséges.

32. kép. A γ beásás K-i záródása a 12. számú árokban
Östlicher Abschluss der mit γ bezeichneten eingetieften
Siedlungsreste im Graben Nr. 12

33. kép. A δ beásásba süppedt kőfalas csatorna
a 12. számú árok déli felében

In die mit δ bezeichnete Grube eingesunkener Kanal
mit steinerner Wandung im südlichen Trakt
des Grabens Nr. 12

települési szint, a tímárműhely tartozékának felismert α -beásás használata az i. sz. 90-es éveivel zárulhat; kezdetei viszont még a korai Flaviusok idejébe nyúlnának vissza.

A műhely felhagyása után jött létre, egyidejű betöltésből, az összetételében egységes 7. számú réteg. Ennek alsó részéből állati csontok, apró üvegtöredékek, elszennesedett deszkamaradványok és aránylag sok edénytöredék került ki. Az utóbbiak sorából rövidebb méltatást érdemelnek a következő darabok:

1. Drag. 37-es kisebb sigillata tál oldaltöredéke (46. kép 3., 8. kép 7). Az edény felső részének sávos díszítéséből sima pálcikáról lecsüngő hármásívű füzér és efölött hatszirmú rozettában végződő spirálinda maradt meg.

Mint a sigillata edények annyi sok más díszítő eleme, töredékünk hármás simaívű girlanddísze is első ízben Claudius idejében tűnik fel.¹⁰¹ További példáit a késő-Nero—Flavius-kori sigillata edényeken találjuk meg. Érdekes, hogy a jórészt Mommo és Vitalis műhelyeiből kikerült pompeji edényelet táljain a füzérek háromíves változata még nem szerepel.¹⁰² Más Nero—Vespasianus-kori dél-galliai fazekasműhelyek felső-itáliai,¹⁰³ rajnavidéki¹⁰⁴ és britanniai¹⁰⁵ exportanyagában viszont újból megjelennek a simaívű hármás füzérsorokkal díszített edények. A Drag. 29-es tálak sávos díszítésével együtt¹⁰⁶ a hármásívű girland is átöröklődik a Drag. 37-es formájú tálakra, ahol a darabunkon is látható elnagyolt kidolgozást a Domitianus-kori késő-graufesenquei körben találjuk meg.¹⁰⁷

2. Drag. 37-es tál kisebb oldaltöredéke (46. kép 2., 8. kép 4). Felül tojássor, alatta sima lécekkal mezőkre osztott metópás dekoráció. A bal oldali mezőben jobbra futó nyúl. A töredéket világosabb árnyalatú barnásvörös, csillogó máz fedi.

¹⁰¹ Glasbergen, W.: Versierde claudisch-neronische terra sigillata van Valkenburg. (XXV-XXVIII. Jaarverslag, Groningen, é. n.). 58. kép, 4 (Aquitanus).

¹⁰² L. föntebb, 38. jz.

¹⁰³ Lamboglia, N.: Gli scavi di Albintimilium. Bordighera, 1950. 62. kép, 14.

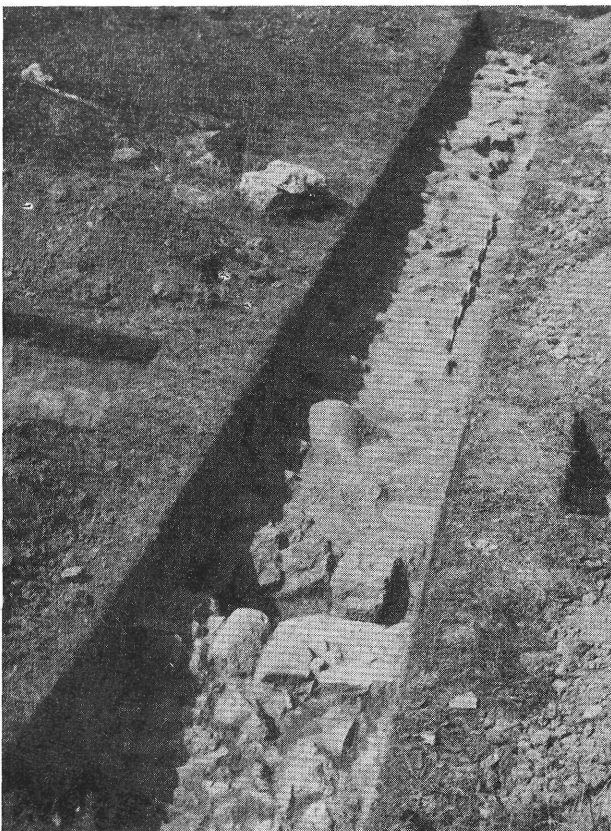
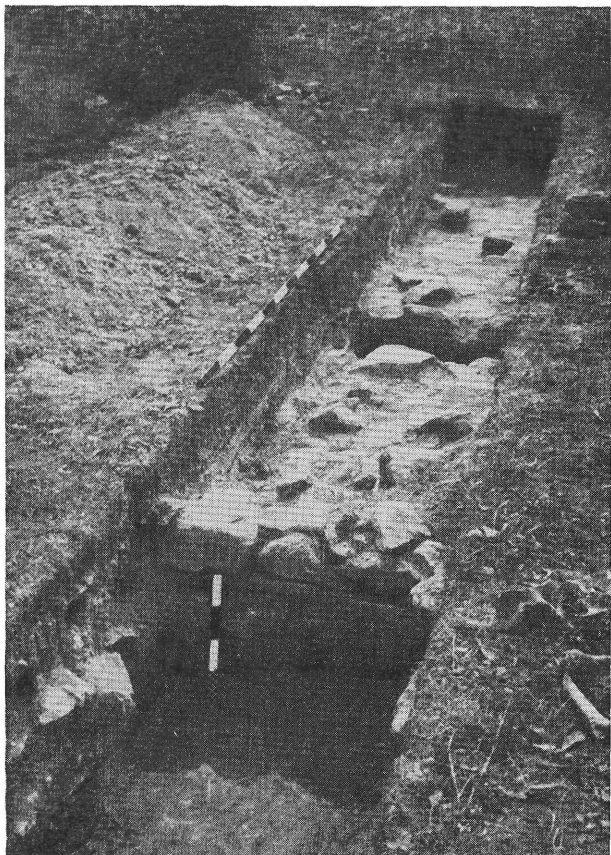
¹⁰⁴ Knorr, R.: Töpfer... 87E.

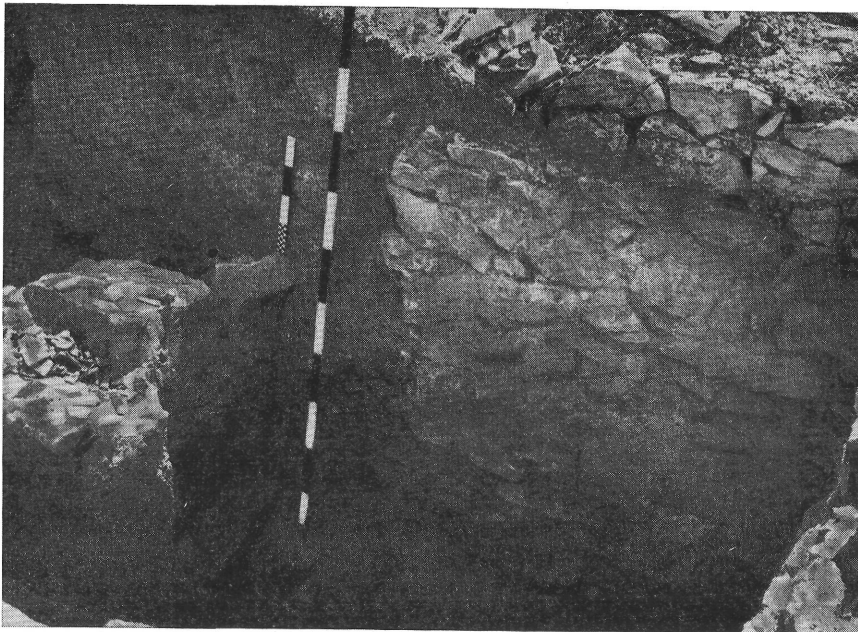
¹⁰⁵ May, Th.: Catalogue... XII. t., 42. kép.

¹⁰⁶ Késői girlanddísszel: Curle, J.: A Roman Frontier Post and its People (Newstead). Glasgow, 1911. 205. 3. — Jacobs, J.: Sigillatafunde aus einem römischen Keller zu Bregenz. Jahrbuch für Altertumskunde VI (1912) IV. t. 27. (Knorr, 78-as formájú csészén).

¹⁰⁷ May: Catalogue... XXV. t. 175. V.ö., u.o.: 174, 176.

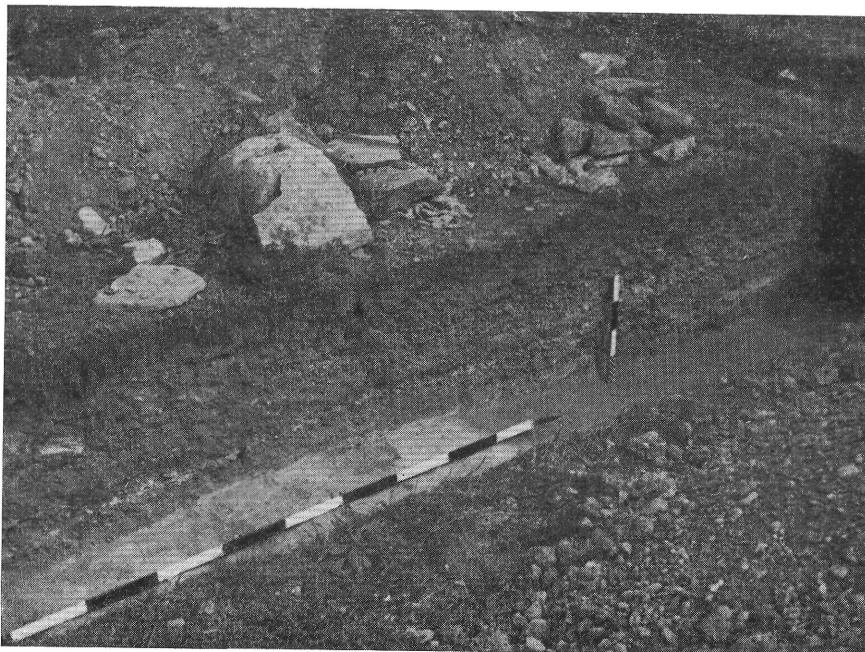
34. kép. A kőlapos udvarrész feltárt szakasza K-felől nézve
Freigelegter Abschnitt des mit Steinplatten ausgelegten
Hofraumes von Ost gesehen

35. kép. Az α beásás betöltésére épült II. század eleji kőfal maradványa. Jobbról a Basilica 1. számú nagy falpillére

Zu Beginn des 2. Jahrhunderts erbaute Steinmauerreste in der Auffüllung der mit α bezeichneten Siedlungsresten. Rechts der grosse Pfeiler Nr. 1. der Basilica

36. kép. A korai kőlapos udvartér réteges kavicsolása

Die schichtenweise Beschotterung des frühen, mit Steinplatten bedeckten Hofraumes

A tojástagok jobb oldalához simuló hármalevelű pálcátagok,¹⁰⁸ valamint a díszített edényfelület sima lécekkel történő tagolása elárulja, hogy a dél-galliai műhelyek későbbi csoportjába tartozó darabbal állunk szemben. Az alsó részükben enyhén bal felé ívelődő leveles pálcátagok megtalálhatók többek között a Domitianus-kori burladingeni tábor egyik sigillata-töredékén,¹⁰⁹ továbbá Aislingenben¹¹⁰ és két ventimigliai darabon.¹¹¹ A jobbra futó, hosszú fülű nyúl — Oswald indexe szerint (2075,1) — Banassacban fordul elő Domitianus-kori edényen.¹¹² A banassaci műhelyek körére utal töredékünk barnászvörös máza és a metópás

¹⁰⁸ V.ö. *Hermet*: i. m., 73: „Tous les dards trilobes indiquent la période de transition où de décadence.”

¹⁰⁹ *Knorr, R.*: Töpfer... 99B.

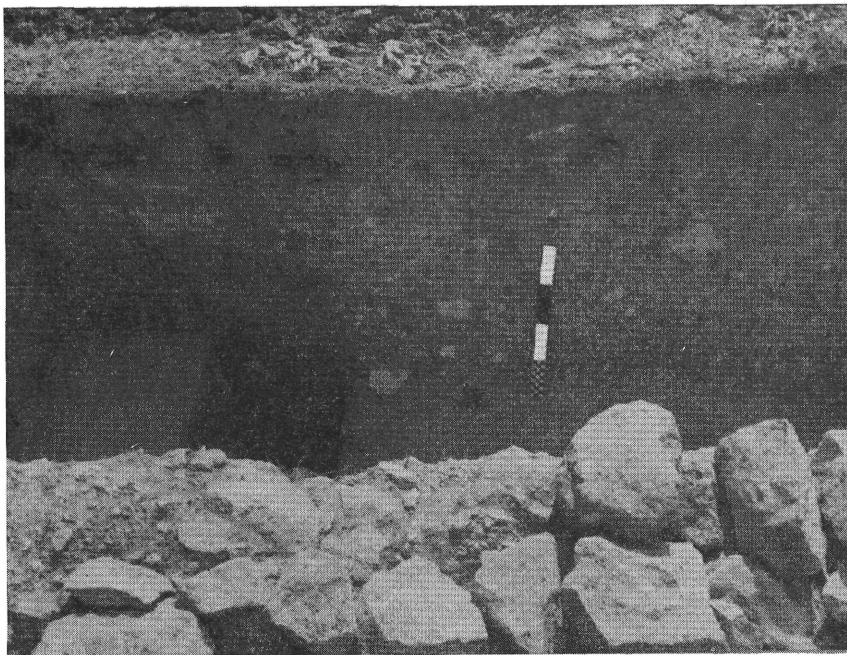
¹¹⁰ *Knorr, R.*: Aislingen, XXI. t., 3 (késő-Vespasianus—kora-Domitianus).

¹¹¹ *Lamboglia, N.*: i.m. 121, 62. kép 12 (eltérő tojással); 184. 1., 107. kép 5.

¹¹² *Oswald, F.*: Index of Figure-Types in Terra Sigillata (Samian Ware). Liverpool, 1936—37. 131.

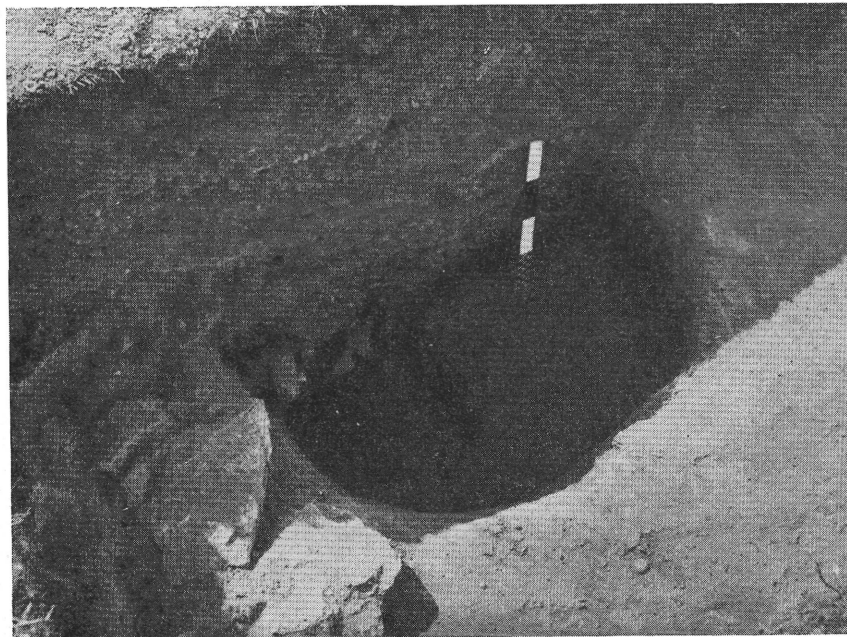
37. kép. Az ε beásás profilja a 16. szelvény déli falában

Profil der mit ε bezeichneten Gruben in der Süd wand des Schnittes Nr. 16

38. kép. Az η beásás, fölötte a korai udvartér kavicsrétegei

Die mit η bezeichnete Gruben darüber die Schotterschichten des frühen Hofraumes

beosztású mezők sima léckeretelése. A bregenzi pincelet anyagában L. Cosius, de különösen Cornutus metópás díszű táljain uralkodó a sima pálcás mezőbeosztás.¹¹³ Ehhez a Domitianus-kori banassaci körhöz sorolható edénytöredékünk is.

3. Jól iszapolt, világos téglaszínű egyfülű korsó töredékei. Az S-profilú galléros szájrészt három körül-futó borda tagolja. A vállrészen, a fülte felett, két enyhén bemélyített barázda fut körbe. A fülrész hármastagolású.

A tölcséresen kiszélesedő S-profilú tagolt korsóperemek az i. sz. I. század 50—60-as éveiben alakultak ki. Előzményei a hofheimi levélkehelyszerű korsóperem-kiképzésében (Hofheim, 53, 3. típus) kereshetők.¹¹⁴

¹¹³ Jacobs, J.: i. m., 175. 1., és I. t., 7—8; II. t., 9—10, 13—14, stb.

¹¹⁴ Ritterling: Hofheim, 283. 1., 64. kép. 4—5. — A Kiscelli u. 10. szám alatt feltárt korai szemétdör egyik fehér anyagú korsópereme még erre emlékeztet (Aqu. Muz. Lt. sz.: 48. 911).

39. kép. A korai kőlapos udvart délről lezáró helyiségsor falmaradványai

Mauerreste der Raumflucht, die den frühzeitigen, mit Steinplatten ausgelegten Hof von S abschliesst

40. kép. Agyagpadló maradványa a Basilica K-i sávjában feltárt helyiségsor egyik szobájából

Lehmbodenüberreste aus einem Raum der im östlichen Teil der Basilica freigelegten Raumflucht

A laposabb gallérú, fiatalabb változatok nálunk is (főként Savaria körzetében)¹¹⁵ és a Rajna-vidéken is¹¹⁶ az I. század végén és a II. század elején kedveltek. Az aquincumi korsó még a Flaviusok korába tartozik.

4. A főzőedényekre tipikus szemcsés anyagból készült feketésszürke lábastál. A vállrész két bordával tagolt. A befelé húzott szájrészen lécszerűen körülfutó perem legömbölyített. Az edényttest félgömb alakú. A lábész kivágása háromszögű. M.: 110 mm. Szá.: 220 mm (9. kép 9., 12. kép).

A lábastálak előzményei Kelet-Pannónia késő La Tène-keramikájában eddig hiányoznak. A Flaviusok idejében feltűnő lábastálak különböző formái korábban megtalálhatók Nyugat-Pannóniában és a keleti Alpok régiójában, ahol pl. a nálunk kedvelt szögletes lábú félgömbös tálforma Magdalensbergen már az

¹¹⁵ Bónis : Edényművesség. XXIX. 1. — Mócsy : Arch. Ért. 1954, 186 (az egyik sírban Nerva-éremmel fordult elő).

¹¹⁶ Ritterling, E. : Das Kastell Wiesbaden. ORLi. Lief. 31 (1909), 114, és XIII. t., 23. — Gose : i.m., 371. szám.

41. kép.
Kőfalas csatorna
a Basilica területének
É-i részén
Steingemauerte Kanal
aus dem nördlichen Teil
der Basilica

42. kép.
Kőfalas csatorna
a Basilica területének
É-i részén
Steingemauerte Kanal
aus dem nördlichen Teil
der Basilica

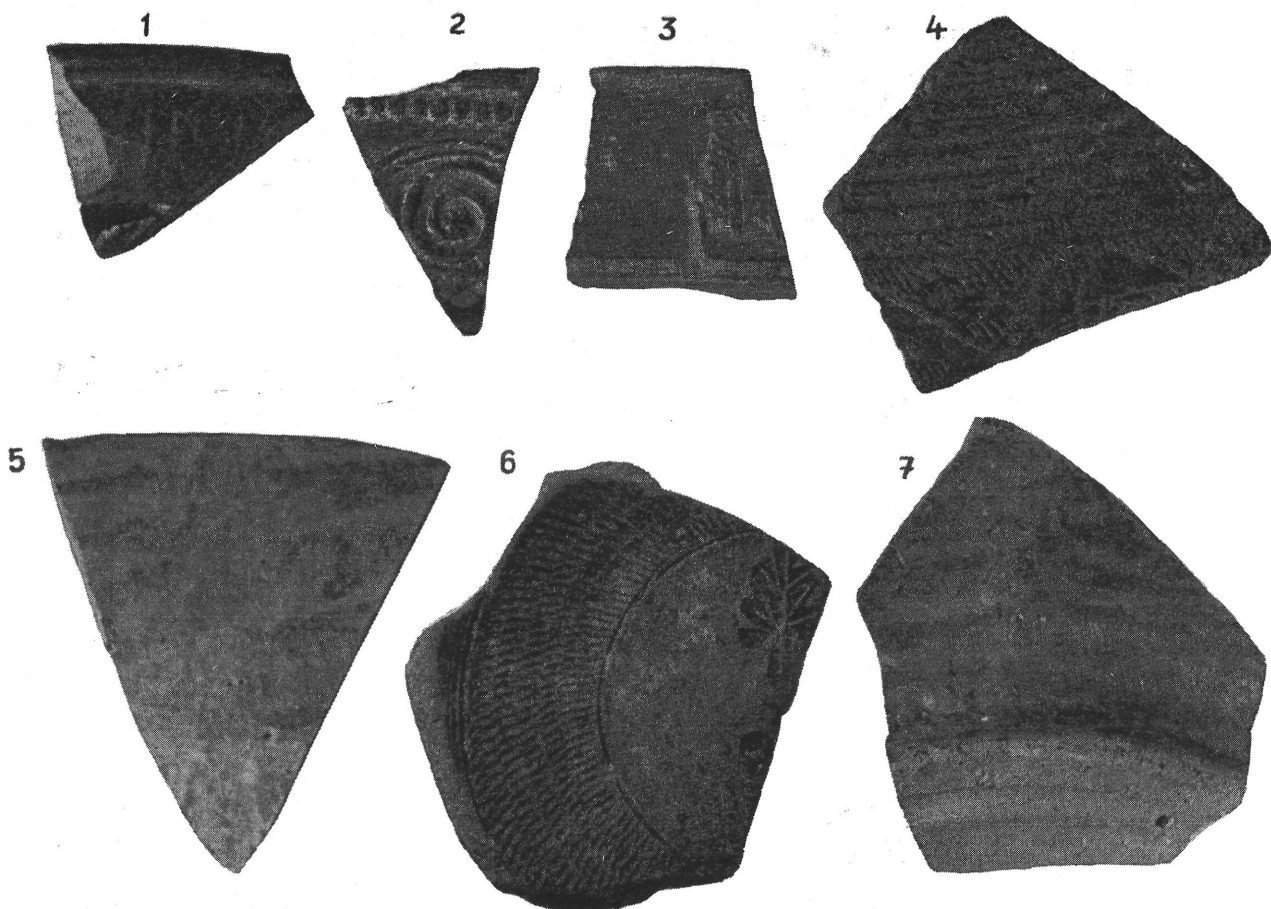

i. e. I. század közepén kimutatható.^{116a} Igen valószínű ezért, hogy a félgömb alakú lábastálak a hallstatti elemeket megőrző kelet-alpi bennszülött edénművességben alakultak ki¹¹⁷ és onnan terjedtek el az i. sz. I. század folyamán Nyugat-Pannóniában, majd valamivel később a Duna-könyök vidékén.

Eddigi adataink szerint a lábastálak használata Kelet-Pannóniában elsősorban Aquincum, de különösen Albertfalva körzetében mutatható ki. A Basilica területén előkerült darabhoz hasonló behúzott szájperemű,

^{116a} *Mossler, G. M.*: Bericht über den V. Internat. Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 1958. Berlin, 1961. 184 sk., 30. t., 2.

¹¹⁷ *Schmid, W.*: ÖJh. XXV (1929), Beibl. 146. — *Schörgendorfer*: Keramik. 74. *Mossler*: i. h. — Galliára és Rajna-vidékre l. *Ritterling*: Hofheim. 322. — *Ettlinger*: Die Keramik d. Augster Thermen. 94. — *Oelmann*: Niederbieber. 79. — A Lamboglia-tól közzétett felső-itáliai anyagban nem található.

43. kép.

1—7: I. századi leletegyüttes Albertfalváról (1959. évi ásátás, σ beásás anyaga). 1/1

1—7: Fundkomplex aus dem 1. Jahrhundert aus Albertfalva.

(Ausgrabung des Jahres, 1959, Material der mit σ bezeichneten Grube). 1/1

csak kisebb méretű lábastálak ismertek az Aranyhegyi árokmenti temető sírjaiból.¹¹⁸ Egy simatestű példány a polgárváros nyugati szélén az 1895. évi vasútépítkezésnél került elő.¹¹⁹ Töredékes lábastálakat tartunk nyilván Óbudáról, az 1949. évi Szőlő utcai csatornázás¹²⁰ és az 1950. évi Pácsrta utcai ásátás¹²¹ anyagában. Igen nagyszámban és változatos formákban kerültek elő lábastálak az albertfalvai kora császárkori telepen, ahol mondhatni minden egyes háztartás edénykészletében megtalálhatók.¹²² Használatuk a Flaviusoktól a Marcus-féle markomann-szarmata háborúkig terjedő időben követhető.

Az albertfalvai teleptől délre (Nagy-tétényt nem érintve), Fejér megye területén és annak közvetlen szomszédságában már csak szórványosan találkozunk lábastálakkal. Mindössze egy-két példányt ismerünk Adonyból és Intercisából;¹²³ egyetlen egyet sem közöltek a Tác-fővenyusztai villa területéről.¹²⁴ Az i. sz. I. század végével induló balatonaligai (Veszprém m.) bennszülött telepen is szórványos az előfordulá-

¹¹⁸ Említi *Kuzsinszky*: Bud. Rég. XI (1932) 346. U. o. 354. ábra, 1. kép a gázgyári fazekastelep anyagából közölt egy hengeres testű éles profilú példányt (*Bónis*: Edényművesség. XXIV. 17).

¹¹⁹ Aqu. Muz. Lt. sz.: 50. 267. Kiadatlan.

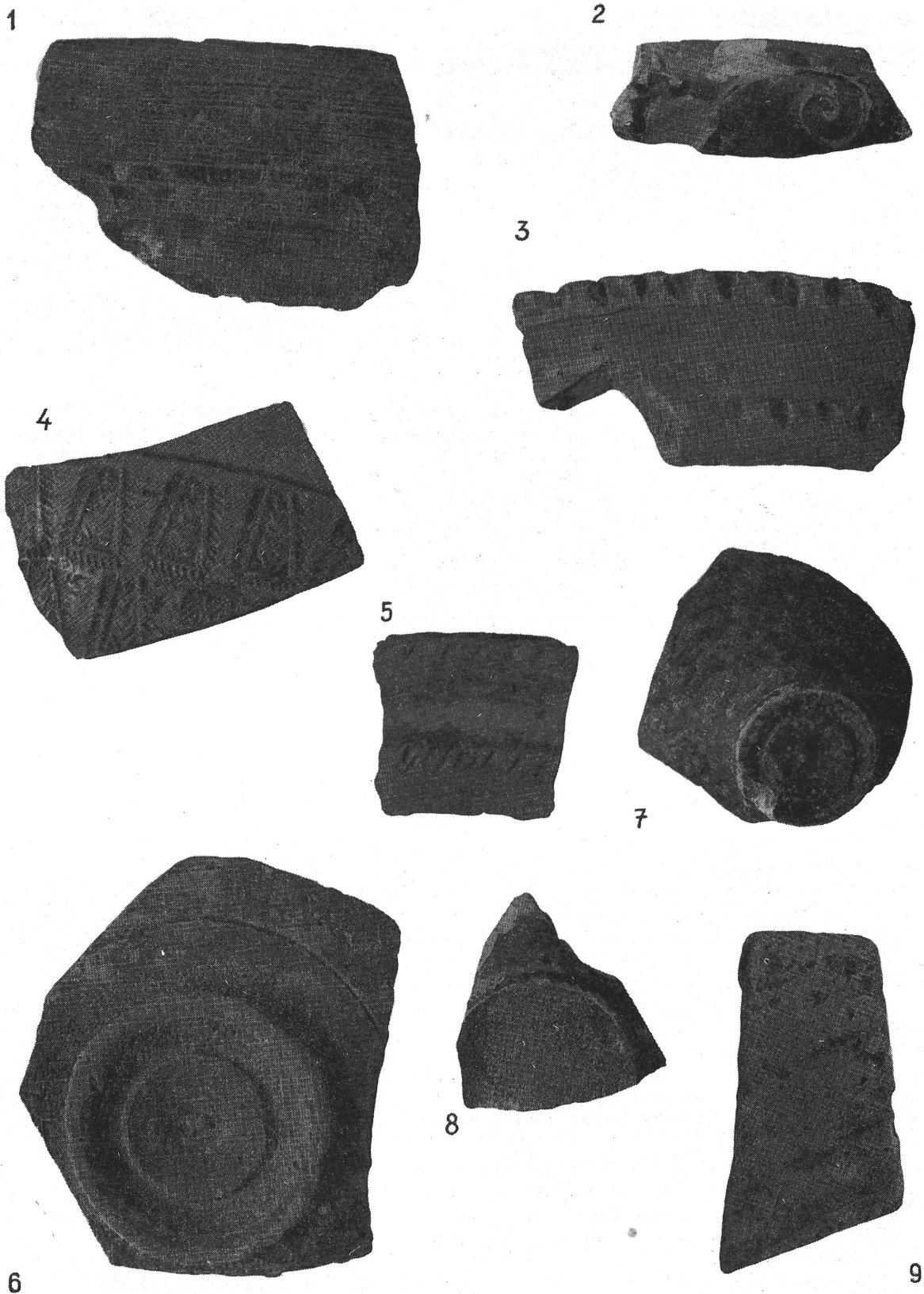
¹²⁰ Aqu. Muz. Lt. sz.: 43. 521 (négyzetes átmetszetű lábrész). 42. 985—87 (aljrész).

¹²¹ Aqu. Muz. Lt. sz.: 58. 492 (négyzetes átmetszetű lábrész).

¹²² Kiadatlan anyag a BTM. R. O. gyűjteményében. Vö. Ant. Hung. III. 53.

¹²³ *Barkóczi—Bónis*: Adony. 155 sk., 20. kép, 14. — *Bónis*: Edényművesség. XXIV. 22/1.

¹²⁴ *B. Thomas*: i. m. — Érdeklődéssel várjuk, hogy a folyamatban levő újabb Tác-fővenyusztai ásátások anyagában előfordul-e nagyobb számban a lábastál. Az eddigi beszámolókat *Fitz, J.*: Arch. Ért. 87 (1960) 235; 88 (1961) 289 290. *Uő.*: Gorsium (István király Múzeum Kiadványai, 1961) részletekre nem térhetek ki.

44. kép.

1—9: II. századi leletegyüttes az aquincumi Basilica területén feltárt 10. szelvényből. 1/1
 Fundkomplex aus dem 2. Jahrhundert, aus dem Schnitt Nr. 10, im Gelände der Basilica von Aquincum. 1/1

45. kép.

1, 4: Edénytöredékek a Basilica 1. számú helyiségének agyagpadlója alól. — 2, 3, 6: Edénytöredékek az η beásásból. — 5: Fenékbélyeges agyagmécses töredéke a 10. szelvényből. — Méret: 1, 4: valamivel kisebb, mint 1/1. — 2, 4: 1/1. — 5: nagyobb, mint 1/1. — 6: 1/2

1, 4: Gefässbruchstücke aus dem Grund des Lehmfußbodens des Raumes Nr. 1 der Basilica. — 2, 3, 6: Gefässbruchstücke aus den mit η bezeichneten eingetieften Siedlungsresten. —

5: Bruchstück einer Tonlampe mit Bodenstempel aus dem Schnitt Nr. 10. — Masstab bei 1, 4: etwas kleiner als 1/1. — 2, 4: 1/1. — 5: grösser als 1/1. — 6: 1/2

suk.¹²⁵ Délebbre, a Keszthely-újmajori temető anyagában három változatban is megtalálhatók,¹²⁶ ami a temetőnek Poetovióval való kapcsolatait ismerve, nem meglepő. De az alig 10 km-re fekvő és a nyugat-pannóniai romanizációs központoktól aránylag elzártnak élő cserszegtomaji telep és temetőjének régészeti hagyatékában¹²⁷ már ismeretlen ez a konyhaedény. A bicsérdi (Baranya m.) kora-császárkori telep és a vasasi hamvasztásos temető anyagában is hiányzik eddig.¹²⁸ Nem említenek lábastálat a régebben felásott Fejér megyei tumulusokból (Pátka,¹²⁹ Alsószentivány,¹³⁰ Mezőszilas¹³¹). Hiányoznak a Felsőcicólan újabb feltárt 8 halomsír mellékletei között is.¹³² Érdekes, hogy a Fejér megyei tumulusok népével összefüggésbe

¹²⁵ Bónis É. szíves szóbeli közlése.

¹²⁶ Kuzsinszky: A Balaton környékének archaeológiája. Budapest, 1920. 82. 111. ábra. — Bónis: Edényművesség. XXIV. 5/1; 9/7; 19.

¹²⁷ Szántó, I.: Arch. Ért. 80 (1953) 53 sk., különösen 59 sk.

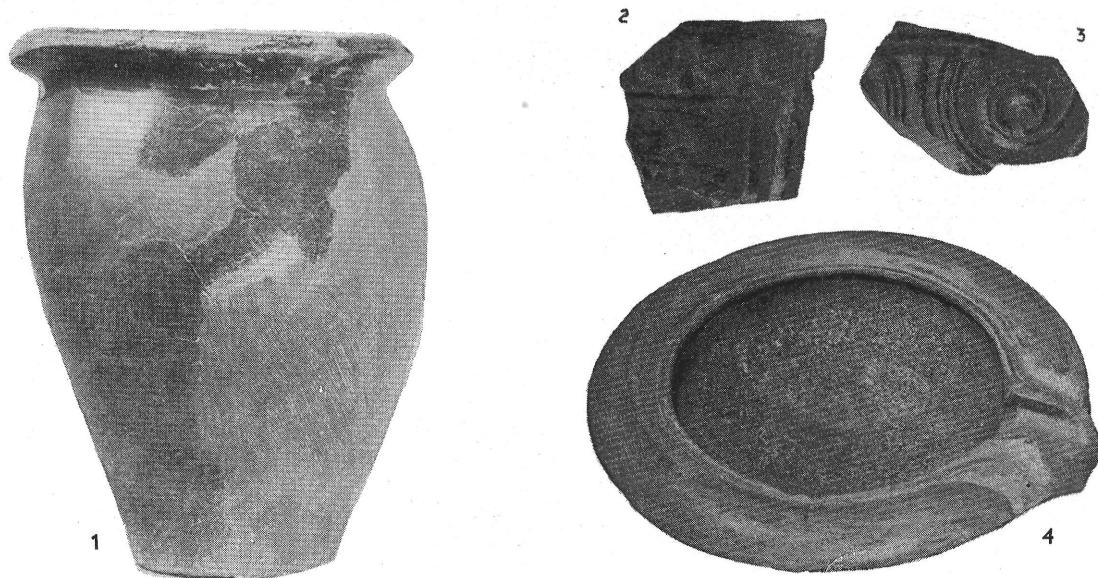
¹²⁸ Barkóczi, L.: Folia Arch. VIII (1956) 69 sk. Fülep, F.: i. m. 103 sköv.

¹²⁹ Henszlmann, I.: Arch. Ért. IX (1875) 77. — Römer, Fl.: Comptes-rendu II (1879) 141 sk. — A tumulusok teljes anyagát Bónis É. dolgozza fel.

¹³⁰ Nagy, G.: Arch. Ért. XIII (1893) 28 sk. — Bónis: Edényművesség. 264. l.

¹³¹ Kiss, Á.: Arch. Ért. 84 (1957) 40 sk.

¹³² Bónis É. szíves szóbeli közlése. Régebbi anyagot közölt innen: Edényművesség. XXII. 11 és XXIX. 8/12.

46. kép.

1—3: I. századi leletegyüttes a Basilica területén feltárt 10. szelvényből. — 4: Dörzstál a 10. szelvényből (II. század). — Méret: 1: valamivel kisebb, mint 1/4. — 2—3: az eredetnél valamivel nagyobb. — 4: valamivel nagyobb, mint 1/4

1—3: Fundkomplex aus dem 1. Jahrhundert aus dem Schnitt Nr. 10 im Gelände der Basilica. — 4: Reibschüssel aus dem Schnitt 10 (2. Jahrhundert). — Masstab: 1: etwas kleiner als 1/4. — 2—3: etwas grösser als das Original. — 4: etwas grösser als 1/4

hozott¹³³ nyugat-pannóniai császárkori halomsírok Fertő tó—Lajta-vidéki csoportjában ugyancsak majdnem teljesen hiányoznak a lábastálak,¹³⁴ ugyanakkor viszont a Rába és a Rábca között sűrűsödő Savaria-körüli csoportban, a tumulusok elég gyakori melléklete a lábastál.¹³⁵ Mindebből a telepítésre vonatkozóan egyenlőre óvakodnánk levonni messzebbmenő következtetéseket. De annyi kétségtelennek látszik, hogy a római fazekas technikával készült lábastál Kelet-Pannóniában az I. század utolsó harmadáig idegen és valószínűleg Nyugat (Délnyugat)-Pannóniából idekerült konyhaedény. II. századi előfordulásai eddig Aquincum és különösen Albertfalva körzetében sűrűsödnek.

5. Szemcsés, durva rozsdabarnás anyagú, elnagyoltan korongolt nyulánk fazék (46. kép 1., 9. kép 7). Színe alul sötétebb barna és barnásszürke, felső részében tűztől feketére égett; szájpereem deformálódott. A magasan fekvő vállrészen sima borda és alatta bemélyített hullámvonal, az aljrészen három barázda fut körbe. Az edény külső oldalát, a vállrésztől az aljrész barázdált felületéig, balról jobbra ívelődő finom vonalú befűlés borítja, az alsó részen vízszintes fűtülésekkel áthúzva. M.: 310 mm. Szá.: 224 mm. Fá.: 123 mm.

A fentebb, 45/4. képen bemutatott fekete színű fazékkal együtt mindkét edény az aquincumi vicus keramikájának a helyi agyagművességtől színezett provinciális-római rétegét képviseli. Az aquincumi nagyobb, kiegészített fazék formái szempontból az i. sz. I. században általánosan elterjedt háziedényfajta, melyet sima falú változatokban különösen Carnuntumban gyártottak nagy tömegben.¹³⁶ Használatuk idejére Nyugat-Pannóniában rávilágít T. Fl. Dracuss sírja Domitianus korából, ahol a mellékletek sorában egy ilyen urnának használt sima falú fazék is előkerült.¹³⁷

E durva anyagú kerámia állandó kísérője Aquincumban (Óbuda) és Albertfalván is az i. sz. I—II. századi leleteknek. Az I. században a vastagabb falú nagyobb hombárok, urnák színe inkább vörösesbarnás,

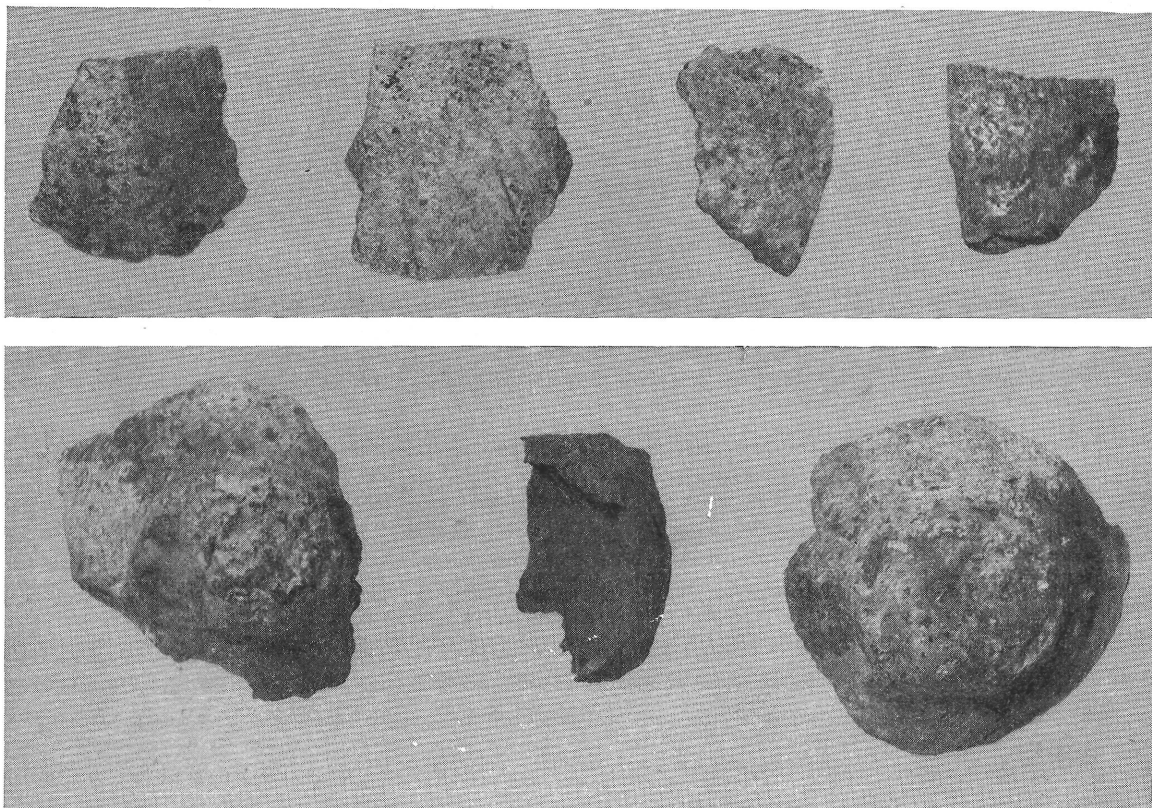
¹³³ Vö. Sági K.: Soproni Szemle 9 (1955) 132 sk. — Barkóczi, L.: FA VIII (1956) 78 sk. — Mócsy, A.: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959. 61 sk.

¹³⁴ Egyedül a védenyi (Weiden am See) I. számú tumulusból leírt töredékek tartozhatnak ide. Barb, A.: Früh-römische Gräber von Burgenland [Diss. Pann. II. 6 (1938)]. 178. szerint az anyagban előfordulnak: „Scherben mit eingezogenem Rand und treppenförmig abgesetzter Aussenwand”, melyek lábastálakra egészíthetők ki.

¹³⁵ Bernstein (Borostyánkő), Königsdorf (Királyfalva), Oberkohlstätte (Felsőszénégető), Drumling (Drumoly), Rax (Raks) tumulusaira utalunk. Bónis: Edényművesség. XXIV. 9/3, 14/1—2; 16/1—2; 16/3; 14/6—7, 22/4; 14/4; 12/4. — L. még Ivánc, II. tumulus: Sági: Arch. Ért. 1943, 124.

¹³⁶ Bónis: Edényművesség. V. 5/6—46.

¹³⁷ Hofmann, H.: Römische Militärgrabsteine der Donauländer. Wien. 1905. 99 — Bónis: i. m., 12.

47. kép. 1—7: Keverő tégely és edénytöredékek az ólomházas edényeket készítő műhely anyagából. Kb. 1/1
 1—7: Tiegel und Gefässbruchstücke aus dem Material einer Werkstatt, wo Bleiglasurgefäße hergestellt wurden.
 Etwa 1/1

a II. században szürkés árnyalatú. A vékonyabb falú fazekaknál és bögréknél sötétszürke, fekete. Az edények belseje mindig gyengébben kiégetett, mint a külső és a belső oldal, melyek vékony réteggént fogják közbül a belső agyagmagot. Az edények törésfelülete ezért réteges.

A föntebbiekkel jellemezhető durva, szemcsés anyagú házikerámia sima falú és fésüsdíszű változataiban megtalálható Pannónia minden kora császárkori telepének és temetőjének anyagában. Széles körű elterjedésére a hazai kutatás már ismételt rámutatott.¹³⁸ A szomszédos osztrák kutatás is behatóan foglalkozott a durva császárkori edények technikájával.¹³⁹ A kerámia állandó kísérője a durvább vagy finomabb fésűs dísz, amelyhez nagyon gyakran körömmel vagy pálcikával bemélyített díztetés párosul. A körömcspéses-fésűs díszű urnák, fazekak különösen a Fejér megyei telepek és tumulusok anyagára jellemzőek, de ugyanakkor délebbre, pl. a bicsérdi telepen is megtalálhatók.¹⁴⁰ A II. század végéig követhetők Albertfalván és a Szöny-sörházkeri temető anyagában.¹⁴¹ A steierországi Gleisdorfban kelta technikával, forgókerékkel benyomott négyszögű pontsorok helyettesítették a kelet-pannóniai fésüsdíszű edények felületén gyakori körömmnyomásos díztést.¹⁴² Gleisdorfban ezzel párhuzamosan, többnyire a ferdén kihajló peremű konyhaedényeken, a bemélyített hullámvonal és fésűs dísz együttes alkalmazása is gyakori,¹⁴³ amit valamivel később a nyugat-pannóniai urnák főként Savaria és Scarabantia körzetében elterjedt csoportján találunk meg.¹⁴⁴

Aquincum körzetében mindkét utóbb említett díztítő elem a helyi, késő La Tène-edényművességben gyökerezik. A XI. ker. Kemenes utcai, a Rudas fürdő mellett feltárt eraviszkusz vermek és lakógödrök,¹⁴⁵

¹³⁸ Barkóczi—Bónis : Adony. 150 sk. — Barkóczi : FA. i. k. 72, 74. Bónis É. Stridóvár (Strigova) területéről mutat be hasonló anyagot („Mesterjegyes urnák egy délnyugat-pannóniai fazekasműhelyből”) [FA XIV (1962), 23 sk.]

¹³⁹ Schmid, W. : i. m., 74 sk. — Schörgendorfer : Keramik, 107 sk. — Mossler : i. m. 558 sk.

¹⁴⁰ L. föntebb, a 138. jegyzetben id. irodalmat.

¹⁴¹ Nagy, T. : Ant. Hung. III, 151. — Barkóczi—Bónis : Adony. i. h.

¹⁴² Schmid, W. : i. m. 79 h. 39. kép.

¹⁴³ Schmid, W. : i. m. 82—83hh., 40, 43—45. kép.

¹⁴⁴ Bónis : Edényművesség. IV. t., 1—3.

¹⁴⁵ Sz. Póczy : Arch. Ért. 85 (1959) 63 sk., 3—4. kép.

valamint az ezekkel hasonló korú óbudai együttesek¹⁴⁶ világosan mutatják a két díszítő elem későbbi alkalmazását az I. század végéig. Azonban mind a LT D-horizont helyi anyagában, mindpedig ennek kora-császárkori utánvirágzásában a kétféle díszítés párhuzamosan fut egymás mellett, és nem keveredik vagy társul, mint már nagyon korán Gleisdorfban, Gurinán és másutt tőlünk nyugatabbra. Az aquincumi körzetben az I. század utolsó harmadában megjelenő hullámvonalas-befésült fazekak és urnák díszítésében, a főtebbiek szem előtt tartásával, újabb anyag előkerüléséig Nyugat-Pannónia felől érkezett ösztönzést látnánk.

A korai darabokon, mint a *Basilica* ép példányán, még csak az edény alsó részén jelentkezik a függőleges és vízszintes fésüléssel gyékényfonat-mintához hasonló díszítés, amely a II. században különösen a nagyobb gabonataroló edényeken, a hullámvonal alatt már az egész felületet elborítja. A tabáni 77. számú verem hombáredényei,¹⁴⁷ Albertfalváról a 43/4. képen bemutatott töredék és még nagyon sok publikálatlan darab meggyőzően illusztrálja, hogy a II. században Budapest körzetében már ez a gyékényfonat-mintás díszítés vált uralkodóvá. A minta La Tène D-előzményeit szépen mutatja a Vindobona területén, a mai Engelsberg- és Riesgasse sarkán előkerült fésűsdíszű urna díszítése.^{147a}

A 10. blokk 7. számú rétegének a főtebbiekben áttekintett edényanyaga időben nem lépi túl az I. század végét, amikor a tímárműhely felhagyását, illetve elplanírozását tehetjük. A következő, 8. réteg leletanyaga már nem betöltésből származik, hanem a még funkcionáló műhely nyitvavevő árkába behullott vagy bedobott leletekből. Ebből az iszapos rétegből aránylag kevés anyag került ki.

Homokkőből faragott kisebb kőgolyó. Átmérője: 67 mm. Téglaszínű amphora alsó részének darabjai. Fehér anyagú korsó oldaltöredékei. Néhány állatcsont; két dunai Unió-kagyló.

Külön említést érdemel a szájrész kivételével összeállítható márványozott agyagkorsó (9. kép 8., 10. kép).¹⁴⁸ Az edény felületét sávokba rendezett barnászörös festés borítja, amely márványozást utánoz. Márványozott korsónak megfelelői főként Emonából, Poetoviából ismertek; egy példányt Győrben tartunk számon.¹⁴⁹ A korsó Emonában olyan ívelt falú szürke bögrével társul, amely a Rajna-vidéken Claudius-Nero-kori¹⁵⁰ és használatuk nálunk sem lépi túl a korai Flavius-kort.¹⁵¹ A sávosan márványozott korsók divatja az említett szürke bögréknél valamivel tovább tartott. Az I. sz. végével záródó óbudai és albertfalvai együttesekben még megtalálhatók (43. kép 5, 7) és egyes példányok használata Albertfalván, Adonyban¹⁵² és másutt a II. századba is átnyúlik. Az aquincumi *Basilica* területén a 100 körül záródó 7. réteg alól, a huzamosabb időn keresztül használt műhelyrész még be nem töltött, iszapos rétegből (8. réteg) kikerült márványozott korsó legalább Vespasianus éveire keltezhető.

A 10. szelvény régészeti jelenségei és apró leletei alapján a *Basilica* délkeleti sávjának a terület nagyobb részére érvényes periódizációját a következőkben vázolhatjuk fel:

Az I. periódusban tímárműhely működött a Vespasianustól-Domitianusig terjedő időben. A műhely felhagyása, illetve betöltése, az i. sz. I. század végén, 100 körül történhetett.

A betöltött és elplanírozott műhely fölött a II. periódusban agyagba rakott kősorokkal alapozott vályog-téglás épület állott fenn egy-két évtizedig (II. század első évtizedei).

A III. periódusban, Traianus uralkodása végén vagy Hadrianus uralkodása első éveiben a vályog-téglás épületet elbontották és az elplanírozott réteg fölé épült a *Basilicának* nevezett épület délkeleti szárnya. A III. periódus élettartama pontosabban nem ismert, de a felső agyagpadló leletanyaga szerint legkorábban a II. század hatvan-hetvenes éveivel zárult.

A III. periódus záródása és a IV. periódus indulása között egy-két évtizednyi idő vehető fel. A korábbi padlózat feltöltése és nagyjából a jelenlegi gyepszőnyeg magasságában a késő-római padlószint kialakítása valószínűleg csak a II. század végén történt meg. A IV. periódus nyilvánvalóan kitöltötte a III. század első felét, amint erre az ásatási terület északi részén feltárt kőfalas csatorna tetején talált Gordianus érem (11. kép 3) is utalt.¹⁵³ A terület sorsának további alakulását, a felső rétegek lehordása miatt, nem követhetjük.

A periódizáció pontosabb időbeli körülhatárolása mellett egyéb tanulságokat is adott a 10. szelvényben, valamint a *Basilica* nyugati és északi részén feltárt α , γ , δ , ϵ és η -jelzésű korai beásások anyaga.

¹⁴⁶ K. Kaba: Bud. Rég. XVI (1955) 272 sk., 19. kép 4, 6.

¹⁴⁷ Nagy, L.: Bud. Rég. XIII (1943) 448. 1., 1. kép. — Ugyaninnen még további közöletlen pithosdarabok a BTM. R. O. raktárában. Lt. sz.: T. 36. 59. 2.

^{147a} A Historisches Museum der Stadt Wien anyagában. Lelt. sz.: F. W. 1926/2.

¹⁴⁸ Jól iszapolt, világos téglaszínűre kiégetett. A vállrészen két barázda fut körbe. Alacsony gyűrűs talp. A nyaki résztől felfelé kiegészített. M.: 285 mm. Legnagyobb öblösödés: 203 mm. Fá.: 95 mm.

¹⁴⁹ Bónis: Edényművesség, XXVII. 7 és XXXIV. 12.

¹⁵⁰ Hofheim, 113. típus. Gose: i. m., 318. szám.

¹⁵¹ Bónis: i. m., 16.

¹⁵² Vö.: Barkóczi—Bónis: Adony. 154.

¹⁵³ 243—244-ben vert antoninianus. Az előlap körirata: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. A hátlapon: SECVRI-T PERP [RIC. IV. 3 (1949) 7. 1., és 151. szám.]

A γ -beásás, hossznegyszögű formája és mérete (3,5×2,5 m) alapján lehetséges, hogy lakógödörhöz tartozott. Csupán a délnyugati részét bontottuk ki. A kisebb köralakú formát mutató δ és η -jelzésű beásások személgödörnek, illetve raktárveremnek tekinthetők. Az ε -beásást éppen csak átvágtuk (31-32., 37-38. kép). Mind az öt beásás alsó részéből császárkori provinciális kerámia (45. kép 2,3,6), illetve ezzel keverten jól iszapolt szürke edénytöredékek kerültek elő. Egyik helyen sem találtuk meg azonban zártan, a római kori anyagtól elkülönülten az autochton lakosság La Tène műveltségére visszavezethető emlékanyagát. Tudomásunk szerint a polgár város területén a korábbi kutatások alkalmával sem találtak, még kevésbé közöltek római kori kerámiával nem kevert La Tène D-jellegű egyttest. Mindezek alapján, úgy véljük, jogosan állítható, hogy Aquincum helyén a római foglalás előtti időben elképzelt eraviszkusz falura vonatkozóan eddig minden tárgyi, régészeti bizonyító anyag hiányzik. Ismereteink jelenlegi állása mellett, a Domitianus-Traianus-kori feliratos emlékeken szereplő aquincumi vicus¹⁵⁴ csak az i. sz. I. század második felében, a jelek szerint Vespasianus éveiben alakult ki, illetve kezdett benépesülni.¹⁵⁵

A periódusok rögzítését követően a II. század tízes-húszas éveiben épült *Basilica* eredeti alaprajzi elrendezését igyekeztünk tisztázni a 2—4. számú helyiségekben és azoktól északra.

A korábbi alaprajz a 2. számú helyiséget nagyobb osztatlan négyszögű teremnek tüntette fel. Kétségtelenül az is volt a II. század végétől kezdődően, a *Basilica* átépítése utáni időkben. Az átépítést megelőzően azonban két kisebb agyagpadlós helyiség foglalta el a terem nyugati szárnyát.

E korábbi helyiségek közös keleti zárófalát (*s*), a felmenő falrész utolsó kősoráig kiszedve találtuk meg a 3. számú keresztlőkben, valamint az 5—7. számú blokkban (23. kép). Mérhető falvastagság átlagosan 45 cm. A felmenő falrész agyagba rakott mész- és homokkövekből épült. A falszegélyeknél helyezték el egy-egy sorban a nagyobb köveket, míg a falmagot kisebb kövekkel, kötőmelékkel töltötték ki. Azonos falazási technika egészen közönséges a *Basilica* I. építési periódusába tartozó válaszfalaknál. De ilyen faltechnikát figyeltek meg pl. Óbudán is, a cella trichora 1. és 2. periódusba sorolt falainál.¹⁵⁶ A Raktár utcai épületeknél a Marcus-féle háborúk után kezdődő 3. periódus falai már habarcsos kötéssel készültek. A *Basilica* II. periódusában az agyagba rakott falakat ugyancsak a habarcsos kötés váltotta fel.

Az (*s*)-falrész keleti oldalán több méter hosszú sávban még eredeti helyén találtuk a színes falvakolat lábazati részét, amely függőleges vörös sávokkal felosztott fehér-alapú mezők indulását jelezte. A faltörmelékből ezen kívül nagyobb sárga mezők töredékei is előjöttek.

A falvakolat mögötti falrész köveit kiszedték. Igen gyakori jelenség ez a császárkori telepek átépített köépületeinél. Az (*s*)-fal nyugati oldalához kemény agyagpadló csatlakozott. Teteje átlagban 104,70 m tszf. húzódtott. A padló nyugat felé a *Basilica* zárófaláig terjedt. A kőfalat általában az agyagpadló szintjéig szedték ki.

Déli végében az (*s*)-fal szervesen beköt az 1., és 2. helyiségeket elválasztó (*h*)-fal alapjába (24. kép). Észak felé viszont közvetlenül az (*i*)-fal előtt nyugatnak fordul (*t*) és a *Basilica* nyugati zárófalának (*a*) irányába halad (27. kép). A (*t*)-fal nyugati szakaszát egészen az alapokig kiszedték. A faltörmelékét sem követhettük a *Basilica* zárófaláig. A kiszedett fal alja: 104,48 m tszf.

A válaszfalról (*v*) csak az alap utolsó kövei maradtak meg (28. kép). A két kisebb helyiség fennállásakor a későbbi 2. és 4. számú termeket elválasztó válaszfal (*i*) nem létezett. Az (*i*) és az (*a*)-falak csatlakozását megvizsgálva kitudt, hogy az (*i*) válaszfal alapjaiban sem épült össze a *Basilica* nyugati zárófalával, hanem csak az utóbbi mellé rakták (29. kép).

A régebbi ásatások az (*i*)-faltól északra kisebb tabernaszerű helyiséget tártak fel (4. számú helyiség). Ez utóbbi méretei nagyjából megfelelnek az (*i*)-faltól délre előjött két kisebb helyiségnek, melyekhez harmadiknak az 1. számú teremben valószínűleg még egy további kisebb helyiség is csatlakozhatott. Az utóbb említett három helyiségről igazolható, hogy a *Basilica* I. periódusában épültek. Az épület nyugati frontját ezek szerint eredetileg az *A*-utcára néző taberna-sor foglalta el. A II. század végén a taberna-sort lebontották, és az elplanirozott felületen az 1. és 2. számú nagyobb osztatlan termeket alakították ki.

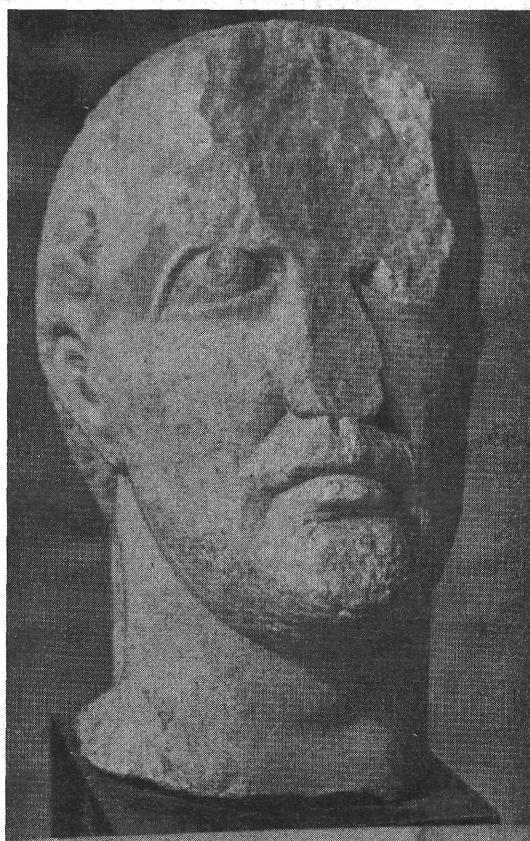
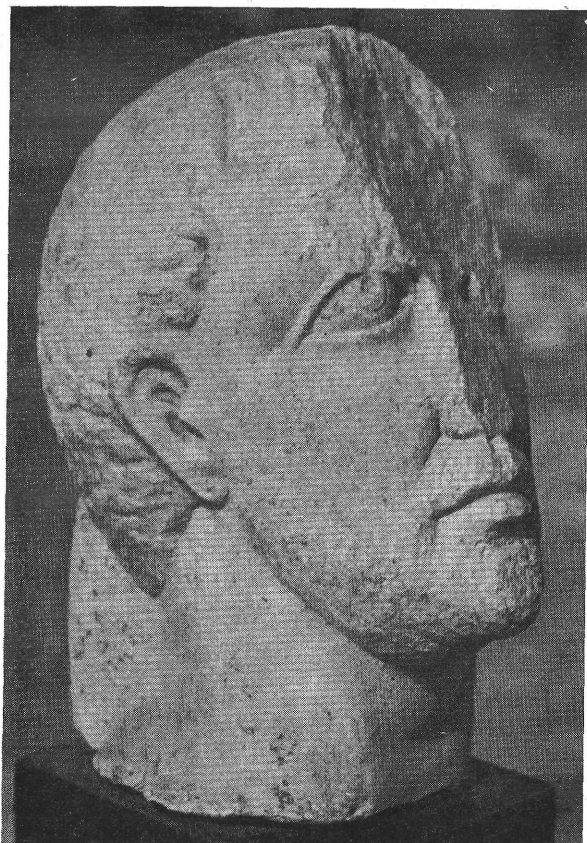
Hasonlóképp nagyobb teret képeztek ki a *Basilica* átépítésekor a keleti szárnyat elfoglaló 3. számú helyiségben. Eredetileg ugyanis ez sem volt osztatlan. A helyiségben meghúzott É-D-i irányú 4. számú kutató árokban két korábbi, NY-K-i irányú válaszfal (*u* és *x*) erősen kiszedett maradványait találtuk meg (25—26. kép). A 26. képen remélhetőleg jól kivehető az (*x*)-jelzésű fal északi oldalához csatlakozó 4—5 cm vastag agyagpadló is.

A 3. számú terem eredeti térbeosztására az (*f1*)-faltól északra részben feltárt épületszárny főbb vonásai-ban megismert alaprajzi elrendezése vethet fényt. A korábbi ásatások, az említett felületen, minden összefüggés nélküli falcsonkokat jeleztek (3. kép). Az új ásatások két helységsor maradványait találták meg. A nyugati és a keleti helységsor közös, É-D-i irányú válaszfala közel 12 m hosszúságban szeli át a felületet. Falvastagság: 60 cm és a felmenő falrészek technikája itt is agyagba rakott kőfalazást mutat. A válaszfal nyugati és keleti oldalán két-két, kereken 5 m széles agyagpadlós helyiség és délen még egy kisebb, mélyebben

¹⁵⁴ CIL XVI 61. — Fülep, F.: Intercisa. I (1954) K. 45 s hozzá: Nagy, T.: Arch. Ért. 82 (1955) 212 sk.

¹⁵⁵ Domitianus éveivel mellett érvelt Nagy, L.: Bud. Tört. I, 372, 374.

¹⁵⁶ Nagy L.: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában. Budapest, 1931. 4 sk.

48—49. kép. Császárfej a régebbi ásatások anyagából. Valamivel nagyobb mint 1/3
Kaiserkopf aus dem Material früherer Ausgrabungen. Etwa grösser als 1/3

fekvő harmadik helyiség foglal helyet, egymástól 45—48 cm széles közfalakkal elkülönítve (40. kép). A keleti helyiség sor a modern, fasoros úttest alá húzódik, ahol minden bizonnyal az *(e)*-fal észak felé meghosszabbított szakaszával zárul. A nyugati helyiség sor zárófala a *(c)*-fal meghosszabbításában látható fal vonalában jelölhető ki.¹⁵⁷ Mindkét helyiség sorat a *Basilica* II. század végi átépítések kiiktatták. A szóban forgó felület ettől kezdve az északi nagy udvarra nyíló szabad tér volt, amelyet két oldalt, a *(c)*-fal és valószínűleg az *(e)*-fal északi végében, nagyméretű díszes falpillér oldalazott.

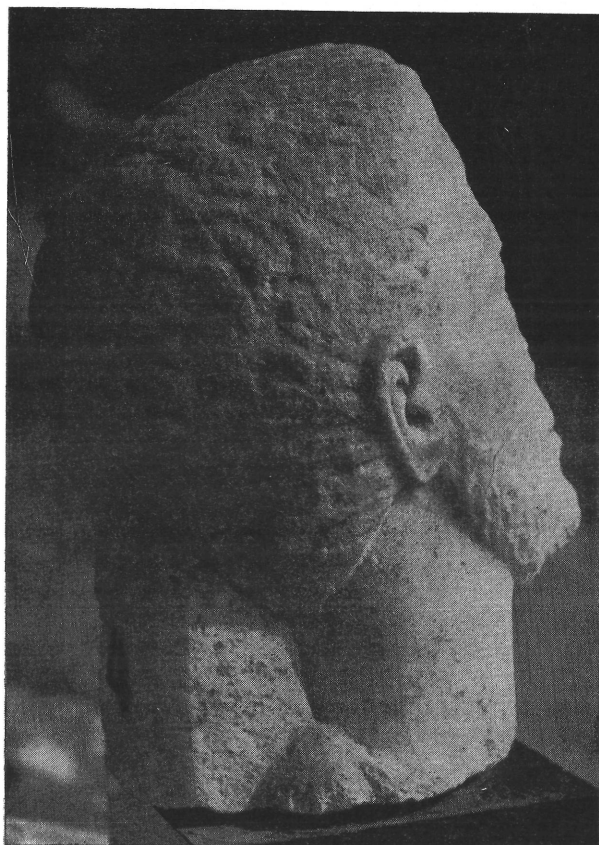
Az említett udvarrész a *Basilica* I. periódusban a helyiség sorok északi zárófaláig terjedt (39. kép). E korai udvar északi határát pontosan még nem jelölhetjük ki. Az udvar járószintjét kavicsolt egysoros kőalapozással látták el (30., 34. kép). A *Basilica* átépítések az udvar szintjét is megemelték, és felületét nagyobb kőlapokkal burkolták. A kőlapok helyenként még kilátszanak a jelenlegi gypsöznyegből. A késő-római udvar, illetve tér kiterjedését északi irányba a 12. számú kutató árkunkban 20 m hosszan követhettük. A szabad teret a II. periódusban észak felől épület, legalábbis a Keled utca vonalától délre, nem zárta le.

A szabad tér északi végében, NY-K-i irányú szennyvíz levezető csatornát találtunk (41-42. kép). A gondosan kifalazott csatorna belvilága egy római lábnyi (29—30 cm) széles volt. Alját a keleti szakaszon 30×40 cm méretű peremes téglákkal (*tegulae*), a nyugati szakaszon viszont vékonyabb mészkőlapokkal rakták ki. Minthogy az említett két szakaszon a csatornafalak építési technikája is eltérő, bizonyosra vehető, hogy az egyik szakaszt egy ízben átépítették. A főntebb említett Gordianus-érem talán ezzel hozható kapcsolatba. A kőfalas csatorna az *A*-utca nagy gyűjtőcsatornájába torkollik.¹⁵⁸ Esése, 24 m hosszú szakaszon: 5 cm. Keleti végében északnak fordul. További futását azonban modern beásás elvágta.

A *Basilica* I. periódusára vonatkozó újabb régészeti adalékok főntebbii összefoglaló áttekintéséből is remélhetőleg kitűnik, hogy a *Basilicának* nevezett épület területét a II. században északon nagyobb kikövezett nyitott tér, délen pedig kisebb négyszögű, túlnyomó részben agyagpadlós szobákból álló helyiség sorok foglalták el. Olyan nagyobb terem, amely ebben a periódusban basilikális funkciót játszhatott volna, az *A*

¹⁵⁷ Az 1962. évi ásatásaink folyamán ez elő is került.

¹⁵⁸ Bekötését már Torma megtalálta. A betorkolás mögötti felületet az akkori ásatás szétrombolta.

50. kép.
Császárfej a régebbi ásatások anyagából.
Valamivel nagyobb mint 1/3

Kaiserkopf aus dem Material früherer
Ausgrabungen. Etwa grösser als 1/3

és B-utcától határolt II. századi épületben nem mutatható ki. A kereskedelmi tevékenység és városi jogszolgáltatás céljait szolgáló *Basilica* helyét azért nem a feltárt épületrész területén, hanem a II. századi polgárváros más részén kell keresnünk. Területünkön egyedül a II. század végi átépítés utáni időben alakultak ki olyan nagyobb, fedett helyiségek, elsősorban a közel 25 m hosszú három nagypilléres 3. számú terem, amely mint fedett vásárcsarnok, illetve mint a bíraskodás helye szóba jöhet.¹⁵⁹ A II. sz. végén azonban ennek a későbbi osztatlan teremnek középső részén rövid ideig még ólomházas edényeket készítő műhely (β -jelzés)¹⁶⁰ működött (47. kép). A 3. számú nagy terem esetleg basilikális célú kialakítására tehát legkorábban a II/III. sz. fordulóján kerülhetett sor. A II. századi ipari tevékenység emlékének mellett a *Basilica* területén található többi, paraktikus elrendezett kisebb helyiség viszont olyan üzletsorokhoz tartozhatott, mint amelyet a C-útvonal nyugati oldalán tártak fel.¹⁶¹ Az itt található 5–6 m széles bolthelyiségeket, melyek nyugat felé a pilléres római vízvezeték szomszédságában zárulnak,¹⁶² pl. hasonló keskeny (1,2–1,4 m) közök választják el egymástól, mint a *Basilica* A-utca néző frontján feltárt tabernasor üzleteit.

A II. században a *Basilica* területe a polgárváros ipari és kereskedelmi életének egyik központja volt. Északi részében már ekkor nagyobb, legalább 20 m széles, szabad tér terült el. Az utóbbi felület térfüggése a III. század folyamán sem szűnt meg, sőt a jelek szerint felerősödött. A III. században legalább 30×20 m²-nyi felületet foglalt el. E szabad térre ekkor dél felől nagyobb, basilikális célokra is alkalmas termek nyíltak. A szomszédos, úgynevezett Palaestra déli, kikövezett udvarától eltekintve, a polgárváros területén eddig sehol máshol nem került napvilágra hasonló, a provinciális székváros arányaihoz mérten nagyléptékű szabad tér. Jelentőségére utal különben az is, hogy az udvarszerű tér nagyjából É-D-i irányú tengelyében az egyik császárszobor talapzatául szolgált 3,3×2,2 m-es kőbázis található. A császárszobor

¹⁵⁹ A *Basilica* e két legfontosabb funkciójára l. pl. RE. V. HB (1897) 83 sk. (*Mau*). — *Daremberg—Saglio* : Dictionnaire d'archéologique, I (1909) 677 sk. (*Guadet*). — *Mau, Aug.* : Pompeji in Leben und Kunst. Leipzig, 1908. 68. — *Noack, F.* : Die Baukunst des Altertums, Berlin é. n. 72 stb.

¹⁶⁰ Az ólomház készítéséhez használt nyersanyag mellett keverő tégely, edénytöredékek ráfolatott zománcsal stb. találhatók az emlékényekben.

¹⁶¹ *Kuzsinszky* : Bud. Rég. IV (1892) 91, 108 és (1899) 23 sk. *U. a.* : Aquincum (1934), 43 sk.

¹⁶² *Nagy, L.* : Bud. Rég. XII, 264 és Bud. Tört. I, 377.

és nagyobb tér, valamint dél felől e térre nyíló és kétségtelenül középülethez tartozó nagyobb osztatlan termék összessége az aquincumi Forum körzetét sejteti. A terület közvetlen környezete is hasonló útmutatásokkal szolgál.

A császárszobor nemcsak a tér északi felének díszes lezárását jelentette. Mögötte, a jelenlegi Keled utca sávjában, újabb középület, templom kereshető. A szobortalapzat körül észlelt falmaradványok és az északi irányba vezető sokágú csatornahálózat árulkodik erről.

A szomszédos Palaestra északi sávjában az Aquincumból ismert szobortalapzatok méreteit jóval meghaladó tömör kőépítményt tart számon a kutatás.¹⁶³ E falalapban a magunk részéről udvaros térbe épült római típusú kisebb szentély pódium-részének maradványát látnánk. A Szentendrei úti csatornázások alkalmával, a Palaestra vonalában mindenütt, hatalmas falak, továbbá aranyozott terrakotta díszek kerültek elő, és a nagyobb falmaradványok még a BHÉV pályatesté alatt is folytatódtak.¹⁶⁴ A Palaestrának nevezett épület monumentális jellege tehát már az eddigi adatok világánál is kézenfekvő.

Az épület kőlapos, déli udvarában találták még a múlt század végén azt a III. századi ólomkorongot, amely a dunai lovasistenségek kultuszának eddig egyetlen emléke a polgárváros területén.¹⁶⁵ Természetesen semmi köze ennek a fogadalmi tárgynak a thrák gladiátorokhoz vagy a Palaestrába képzel birkózó ifjakhoz, mint azt az emlék publikálásakor felvetették. Az ilyen kis korongot akár hívő hordhatta talizmánként, akár fogadalma beváltásaként felajánlhatta valamelyik szentélynek.¹⁶⁶ Hogy ilyen szentélyt eddig még máshonnan nem ismerünk, annak az lehet a valószínű magyarázata, hogy a Dioskurok alakjaival összefonódott lovasistenségek más, elsősorban Iuppiter kultuszával társultak. Az említett aquincumi ólomkorongot ma még talán merészségnek tűnne fel a néhány méterrel északabbra fekvő és vele nagyjából egyidős pódium-templommal kapcsolatba hozni. Annyi azonban mindenesetre állítható, hogy a jelenlegi alaprajzi elrendezésben és belső kiképzésben Palaestra céljaira alkalmatlan épület területén Aquincum vallásos életének már eddig is olyan jelentős építészeti és tárgyi emlékei kerültek elő, amelyek a monumentális épületkomplexus egyes részeinek kultikus rendeltetését a III. században kétségtelenné teszik.

Mind a *Basilica*, mindpedig a Palaestra jelenlegi, impozáns méretekben történt kiépülése az i. sz. II. század végén, II/III. század fordulóján történt és aligha választható el a polgárváros *colonia*-rangra emelését követő nagyarányú városépítési periódustól.¹⁶⁷ A III. századtól kezdve mindkét épület a nagyobb terek és középületek, szentélyek és szobrok aquincumi keretben máshonnan nem ismert olyan gazdag együttesét állítja eléünk, amely összefüggéseiben nézve egyedül csak az aquincumi Forum területén képzelhető el.¹⁶⁸ A régebbi szóhasználatban *Basilica* és Palaestra néven megjelölt és egyúttal szétválasztott épületek, terek és utcák a jövőben egymással szorosan összefüggő települési egységnek tekinthetők.

A Forum-körzetet az A-utca osztja két nagyobb részre. A nyugati részen (Palaestra) kereshetők a III. századi Aquincum hivatalos állami és városi kultuszainak épületei és talán a város politikai és vallási életének központjait összekapcsoló Forum tere is. A *Basilicának* ismert épület területe, amely kelet felé a jelenlegi fásoros út alatt és annak szomszédságában húzódó épületmaradványokat is magába foglalja, az igazságszolgáltatás és a kereskedelmi tevékenység székhelyének számíthat, északi részében a nyitott csarnoktérrel vagy kisebb Forummal.¹⁶⁹ Az utóbbit kelet felől, részben a fásoros modern úttest alá húzódva, III. században épült taberna-sor zárta le.¹⁷⁰ Nagyon valószínű, hogy amikor a II. század végi nagyarányú átrendezés alkalmával a hárompilléres *Basilica*-szárny sávjában megszüntették az üzletsorokat és műhelyeket, ez utóbbiak helyét valamivel keletebbre, a mai fásoros út sávjában jelölték ki.

¹⁶³ Kuzsinszky: Bud. Rég. II (1890) 105 és 9. kép a) — Utolsó ízben említi Horler—Szilágyi: Bud. Műemlékei, II, 470 (Egy részét Sz. Póczy újból felásatta).

¹⁶⁴ L. föntebb, 162. jegyzetben adott irodalmat.

¹⁶⁵ Nagy, T.: Bud. Tört. I, 431, további irodalommal.

¹⁶⁶ V. ö. Tudor, D.: I cavaliere danubiani (Ephem. Dacorom. VII [1937], 336).

¹⁶⁷ L. megjegyzéseimet a Bud. Műemlékei. II. 52.

¹⁶⁸ A Palaestrára szorítkozva más érveléssel l. Horler—Szilágyi: i.m. 456, 470.

¹⁶⁹ A tartományi városokban nem ritka a városi központ hasonló elrendezése. L. pl. Augusta Rauriaca példáját. Stähelin, F.: Die Schweiz in römischer Zeit.³ Basel, 1948, II. térkép. Gazdag összehasonlító anyag található J. Ch. Baty cikkében: Basilique et curie du forum de Glanum [Latomus, XXI (1962), 279—319 11.].

¹⁷⁰ Ennek déli szárnyát még 1947-ben felásták. Alaprajzát l. pl. Bud. Műemlékei. II. 427. kép. (A taberna-sor északi folytatását 1962-ben találtuk meg.)

ERFORSCHUNG DER PERIODEN IM ZENTRAL-GEBIETE DER ZIVILSTADT VON AQUINCUM

Im Mittelpunkt der Zivilstadt von Aquincum wo der *decumanus* (*D*) und der *cardo* (*C*) die beiden Hauptverkehrsstrassen der Stadt sich kreuzen, steht das Gebäude (Abb. 1, 3), welches im Schrifttum stets mit dem Namen „Basilika“ bezeichnet wird. Die früheren, in den Jahren 1884 und 1896 durchgeführten Ausgrabungen erschlossen lediglich jene Räume des Gebäudes die auch nach dem, im 3. Jahrhundert erfolgten Umbau in Gebrauch standen (Abb. 2—3, 13). Die spärliche Dokumentation der damaligen Grabungen und ihre wortkargen Beschreibung⁵ klärte weder die ursprüngliche Bestimmung des Gebäudes noch die einzelnen Bauperioden. Es kann daher kaum überraschen, dass die traditionelle Bezeichnung des Gebäudes als Basilika neuerdings immer häufiger in Zweifel gezogen wurde. Ausser dem einzigen grösseren Raum, der im Gebiet des Gebäudes nachgewiesen werden konnte (Abb. 3/3), sprach nämlich nichts für eine basilikale Verwendung des Gebäudes.

Als 1961 die endgültige, denkmalpflegerische Regelung des Ruinenfeldes von Aquincum beschlossen wurde, war die Denkmalplanung durch die Unzulänglichkeit der früheren archäologischen Freilegungen und in geringem Masse dadurch, dass die damals bereits erschlossenen Mauerreste mittlerweile verfielen, die Fussbodenniveaus sich abwetzen bzw. auffüllten, vor fast unlösbare Aufgaben gestellt. Es wurde offenkundig, dass die Denkmalregelung, ohne einer neueren archäologischen Untersuchung des Gebietes der „Basilika“ nicht durchzuführen sei. Die Ausgrabungen die zwischen dem 26. Juli und dem 15. September 1961 durchgeführt wurden, bezweckten eine Lösung des weiter oben gestreiften Problems. Die Ergebnisse dieser sind im vorliegenden Aufsatz kurz zusammengefasst. Es sei jedoch erwähnt, dass die archäologischen Forschungen noch nicht abgeschlossen sind und auch in folgenden Jahren fortgesetzt werden.

Die Ausgrabung im Jahre 1961 konnte bereits feststellen, dass die im Fachschriftum ausgesprochene Ansicht, wonach an der Stelle der Zivilstadt von Aquincum vor der Römerherrschaft ein Dorf der Eraviker gestanden hätte, *jeglicher archäologischen Grundlage entbehrt*. Das Zentrum der späteren Zivilstadt, der Bereich der „Basilika“, war sowohl im 1. Jahrhundert vor u. Z. als auch zur Zeit der julisch-claudischen Dynastie ein unbewohntes Gelände. Erst im letzten Drittel des 1. Jahrhunderts u. Z., zur Flavierzzeit bevölkerte sich dieses Gebiet.

Im Gelände der Basilika ist der älteste Siedlungshorizont (*Periode I*) von den in der gewachsenen Erde eingetieften Siedlungsresten der Flavierzzeit vertreten. Im SO-Teil der späteren Basilika war im letzten Drittel des 1. Jahrhunderts, wahrscheinlich bereits seit der Regierungszeit des Vespasians, eine Gerberwerkstätte in Betrieb (Abb. 4, mit α bezeichnete Siedlungsreste; Abb. 7, 19/1). Nördlicher war das Gebiet in den rohen Lehm vertiefte Wohngruben, Vorratsgruben und Müllgruben besetzt (Abb. 4, $\gamma, \delta, \varepsilon, \eta$; Abb. 31—32, 37—38). Es sind die Reste jener armseligen, in der Art der Eingeborenen gebauten Siedlung, die in den schriftlichen Quellen der Domitian-Trajanzeit unter dem Namen *vicus Acincum* erwähnt ist.¹⁵⁴

Möglicherweise ging ein Teil der Siedlung der Eingeborenen am Ende des 1. Jahrhunderts, zur Zeit der Donaukriege, die unter dem Kaiser von Domitian geführt worden sind, zugrunde. Am Grund der Ausfüllung, welche die aufgelassene Gerberwerkstätte bedeckte, kam ein archäologisches Fundmaterial (mit α bezeichnete Siedlungsreste) zum Vorschein, welches nämlich nicht das Ende des 1. Jahrhunderts überschreitet (Abb. 46, 10, 12, 9/7—9). Das übrige Material der bisher nur zum Teil freigelegten, in der gewachsenen Erde eingetieften Siedlungsreste stammt ebenfalls noch aus der Zeit vor Trajan-Hadrian (Abb. 45/2, 3, 6).

Zur Wende des 1—2. Jahrhunderts wurde die Gerberwerkstätte bis zur Oberfläche aufgefüllt und planiert. An ihre Stelle errichtete man ein kleineres Gebäude mit Steingrundmauerung und am aufgehenden Mauerwerk mit Lehmziegeln (*Periode II*). Dieses kleine, aus Lehmziegeln erbaute Gebäude bestand, wie es vom hinzugehörigen Fundmaterial bezeugt wird, nicht länger als ein-zwei Jahrzehnte. Die kurz befristete Periode II. vermochte man bislang nur an der Stelle der Gerberwerkstätte abzusondern. In den übrigen untersuchten Gelände begnügen wir bisher nur dem Material *dreier Perioden* (I., III., IV.).

Zur Zeit Hadrians, als der *vicus Aquincum* auf den Rang eines Munizipiums erhoben wurde, waren im Bereich der Basilika grossangelegte Terrainregelungsarbeiten im Gange. Die früheren Gebäude, die aus Lehmziegeln in der Art der Eingeborenen gebaut waren, hatte man damals abgetragen; hiernach wurde das Basilika benannte Steingebäude erbaut (*Periode III*).

Ursprünglich fehlten im Gelände der Basilika die grösseren, für basilikale Zwecke geeigneten ungeteilten Räume. Den W-Flügel des Gebäudes nahm eine Tabernenreihe ein (Abb. 4, 23—24, 27—28).

Auch der spätere ungeteilte, grössere Raum 3 gliederte sich damals noch in drei kleinere Räumlichkeiten. Abb. 25—26 zeigen die Reste der Ende des 2. Jahrhunderts abgerissenen früheren Zwischenmauer des Raumes 3 an. Dem letztgenannten dreiteiligen Raum schloss sich nach Norden ebenfalls eine Tabernenreihe an (Abb. 4, 39—40). Am nördlichen Ende der Fläche, an der Stelle der früheren, eingetieften Siedlungsresten γ — η wurde ein rund 20×16 m grosser, freier Raum ausgebildet (Abb. 4, 30, 33—34, 36), der auch von Norden her mit einer kleineren Flucht von Räumen abgeschlossen war. Die Plananordnung des von zwei Seiten mit Tabernen umfassten freien Platzes weist darauf hin, dass im 2. Jahrhundert sich auf diesem Gelände ein Marktplatz (*forum*) befand, der als Mittelpunkt des Wirtschafts- und Handelslebens der Stadt bezeichnet werden kann. Die aus dem 2. Jahrhundert stammende „Basilica“ der Stadt dürfte in der unmittelbaren östlichen oder nördlichen Nachbarschaft des durchforschten Gebietes zu suchen sein.

Die oben überblickte Periode III ist auf Grund des Denkmalmaterials (Abb. 44, 46/4, 8/11—12, 9/1, 9/3—6) mit den 60—70er Jahren des 2. Jahrhunderts zu schliessen. Die eng aneinanderggebauten Tabernen wurden zu dieser Zeit von einem Brand zerstört.

Es ist nicht ausgeschlossen, dass der Gebäudekomplex — worauf auch die an mehreren anderen Stellen der Bürgerstadt beobachteten Erscheinungen verweisen — dem grossen Sarmateneinbruch im Jahre 178 zum Opfer gefallen ist.

Mit dem nach dem neuen Plan erfolgten Wiederaufbau des Gebäudes (*Periode IV*) wurde erst Ende des 2. Jahrhunderts begonnen. Es scheint ziemlich sicher, dass zu diesem grossangelegten Wiederaufbau in entscheidender Weise der Umstand beigetragen hat, dass Aquincum den Rang einer *colonia* einnahm (194 u. Z.). Vorhergehend (*Periode IIIb*) sind noch in den letzten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts die Spuren einer gewerblichen Tätigkeit z. B. im Raum 3 anzutreffen. Auf der mit β -bezeichneten Fläche legten wir zum Teil das Material einer Werkstätte frei, die kurze Zeit hindurch bleiglasierete Gefässe erzeugte (Abb. 47).

Ende des 2. Jahrhunderts als der Wiederaufbau in Angriff genommen wurde, sind die früheren und bereits baufälligen Tabernen abgetragen, ausserdem die Fussbodenniveaus im ganzen Gebiet um 15—20 cm gehoben worden.

An der Stelle der Werkstätten und der Tabernen, am Südteil des Gebäudes wurde ein grösserer ungeteilter Raum ausgebildet (Abb. 4/3), der von diesem Zeitpunkt an auch basilikalen Zwecken zu dienen vermochte. Der frühere freie Platz wurde nach Norden zu erweitert und der gekieselte Fussbodenniveau gehoben. Am nördlichen Ende des Platzes stand eine $3,3 \times 2,2$ m grosse Steinbasis mit einer Kaiserstatue, von der lediglich der 32 cm hohe und aus einem marmorähnlichen Kalkstein gehauener Kaiserkopf erhalten blieb (Abb. 48—50).

Die Kaiserstatue und der grössere Platz, der an beiden Seiten mit Säulenhallen ausgestattet war, sowie die Gesamtheit der von Süden auf diesen Platz ausgehenden grösseren ungeteilten Räume weisen auf den Bereich des Aquincumer *Forums* hin.

Nach Westen zu gehörte dem Forum der durch den *cardo* getrennte Gebäudekomplex an, welcher im Schrifttum unter dem Namen Palästra bekannt ist. Auch dieses Gebäude ist uns in seiner im 3. Jahrhundert umgebauten Form bekannt, als es zu Zwecken eines Palästra keineswegs geeignet sein konnte.

Im Nordteil des Gebäudes kennen wir einen von der Forschung bislang noch nicht bestimmten massiven viereckigen Steinbau, dessen Masse die aus Aquincum gekannten Statuenbasen weit übertreffen.¹⁶³ Unsererseits würden wir in diesem massiven Sockel den Rest des Podiums eines kleineren Heiligtums römischen Typs erblicken.

In der Nähe, südlich von diesem Heiligtum, in dem mit Steinplatten bedeckten, südlich gelegenen Hof des Gebäudes, wurde noch Ende des vorigen Jahrhunderts eine in den Kreis des Kultes der sog. „donauländischen Reitergottheiten“ angehörende bleierne Scheibe gefunden.¹⁶⁵ Es könnte vielleicht als kühner Gedanke gelten, wenn man zwischen dieser Scheibe aus dem 3. Jahrhundert und dem von ihrer Fundstelle um einige Meter nördlicher gelegenen gleichaltrigen Heiligtum einen Zusammenhang entdecken wollte. Der Umstand dass uns bisher ein solches Heiligtum von einem anderen Orte noch nicht bekannt ist, wird am wahrscheinlichsten damit erklärt, dass der Kult der mit den Gestalten der Dioskuren verflochtenen Reitergottheiten sich mit anderen, in erster Linie mit dem von Jupiter gesellte,¹⁶⁶ dessen Möglichkeit wir auch im Gebiete der Bürgerstadt von Aquincum in Betracht ziehen können.

Auf jedem Fall kamen im Gelände des in der gegenwärtigen Anordnung des Planes und in der inneren Ausbildung für Palästrazwecke ungeeigneten Gebäudes so bedeutungsvolle architektonische und andere Denkmäler des religiösen Lebens von Aquincum zum Vorschein, dass die kultische Bestimmung einzelner Teile dieses monumentalen Gebäudekomplexes im 3. Jahrhundert bereits zweifellos ist.

Der gegenwärtige, in imposanten Dimensionen erfolgte Ausbau des Gebäudes, das unter dem Namen „Basilica“ oder Palästra bekannt sind, wurde zur Wende des 2—3. Jahrhunderts vorgenommen, nachdem Aquincum den Rang einer *colonia* eingenommen hat.

Vom 3. Jahrhundert an stellen uns die beiden Gebäude, Heiligtümer und Statuen einen so reichen Komplex dar, der im Bereich von Aquincum allein steht, und die Zusammenhänge in Betracht gezogen, sich *bloss im Bereich des Forums von Aquincum vorstellen lässt.*

Unseres Erachtens teilt der *cardo* das Forum von Aquincum in zwei grössere Teile. Im westlichen Teil (im Gebiete der sog. Palästra) sind die Gebäude der amtlichen, staatlichen und städtischen Kulte und vielleicht auch der in politischer und kultischer Hinsicht Zentral gelegene, grössere Forumplatz von Aquincum des 3. Jahrhunderts zu suchen.

Das Gelände des als „Basilica“ bezeichneten Gebäudes kommt möglicherweise als Sitz der Rechtsprechung und der Handelstätigkeit in Betracht, an dessen nördlichen Teil ein offener Platz oder ein kleines Forum, an beiden Seiten mit Säulenhallen abgegrenzt, errichtet war. Für ähnliche Anordnung können ausser Italien auch aus dem Gebiete von Rätien und Gallien Beispiele angeführt werden.¹⁶⁹